

SOLNOMALAR

(IKKINCHI KITOB)

Kirish

“Solnomalar (ikkinchi kitob)”da Isroil tarixining davomi bayon qilinadi. Garchi “Solnomalar (birinchi kitob)” va “Solnomalar (ikkinchi kitob)”larda “Shohlar” kitoblaridagi ko‘p voqealar takrorlansa ham, Isroil tarixi “Shohlar” kitoblaridagiga qaraganda, bir oz boshqacharoq nuqtayi nazardan yoritiladi. Mazkur kitobda asosiy e‘tibor shoh Sulaymonga, u qurgan Ma‘badga va Ma‘baddagi sajda marosimlariga qaratiladi.

“Solnomalar (birinchi kitob)” va “Solnomalar (ikkinchi kitob)”ning asl nusxasi bitta ibroniycha kitob bo‘lib, ikkala qismni bitta o‘ramga joylash uzunlik qilgani uchun, kitob ikki qismga — “Solnomalar (birinchi kitob)” va “Solnomalar (ikkinchi kitob)”ga bo‘lingan.

“Solnomalar (ikkinchi kitob)” shoh Sulaymonning hukmronligi tarixi bilan boshlanadi. So‘ngra miloddan oldingi 586 yilda Quddus shahrining qulashigacha Yahudo va Isroil shohliklarida yuz bergan voqealar hikoya qilinadi.

Shoh Sulaymon Isroilning dono shohi sifatida dong taratadi. “Solnomalar (ikkinchi kitob)”ning dastlabki qismida (1-9–boblar) Sulaymon hukmronligi davridagi voqealar, xususan, Quddusdagi Ma‘badning qurilishi, Xudoga bag‘ishlanishi va ilk sajda marosimlari haqida bayon qilinadi.

Kitobning ikkinchi qismi (10-36–boblar) Isroildagi shimoliy qabilalarning isyoni bilan boshlanadi. Bu qabilalar o‘zlari mustaqil davlat tuzib, Xudoga sajda qilish uchun Quddusdagi Ma‘badga bormay qo‘yadilar. Natijada, mamlakat ikkita alohida shohlikka — janubda Yahudo shohligiga va shimolda Isroil shohligiga bo‘linib ketadi. Kitobning bu qismida Quddusning qulashi va vayron bo‘lishigacha yuz bergan voqealar bayon qilinadi. Mazkur kitob, “Shohlar (uchinchi kitob)” va “Shohlar (to‘rtinchi kitob)”dan farqli ravishda, Isroil, ya‘ni shimoliy shohlik to‘g‘risida kam ma‘lumot beradi.

“Solnomalar (ikkinchi kitob)”da yozilishicha, Isroil xalqi Xudodan yuz o‘girib, ko‘p gunoh qilgan. Shuning uchun ularning tarixi bayon qilinishga arziyas edi. Mazkur kitobda butun e‘tibor Ma‘baddagi sajda marosimlarini tiklagan shohlarga qaratiladi.

“Solnomalar (ikkinchi kitob)”da, xuddi “Solnomalar (birinchi kitob)”dagi singari, Xudoga to‘g‘ri yo‘llar bilan sajda qilish muhimligiga katta e‘tibor beriladi. Yahudo shohlari Hizqiyo va Yo‘shiy Xudoga bo‘lgan sadoqati, qonunga itoatkorligi va amalga oshirgan islohotlari tufayli yuksak obro‘ga sazovor bo‘lgan shohlar hisoblanadi.

Mazkur kitobda Quddusning vayron bo‘lishi va Yahudo xalqi Bobilga asir qilib olib ketilishi to‘g‘risida ham hikoya qilinadi. Yahudo xalqiga berilgan umid va‘dasi kitobga yakun yasaydi. Fors shohi Kurush* asirlarga Yahudoga qaytishlari uchun ijozat berib, ularga Ma‘badni qayta qurishni buyuradi. Ma‘bad Yahudo xalqi orasidagi Xudoning huzurini bildirib, o‘tmish va kelajakni bog‘lab turadigan rishta bo‘lib xizmat qiladi.

1–BOB

Shoh Sulaymon donolik so‘rab ibodat qiladi

¹ Dovud o‘g‘li Sulaymon o‘z hokimiyatini mustahkamlab oldi. Egasi Xudo u bilan birga bo‘lib, uni nihoyatda yuksaltirdi. ² Sulaymon jamiki Isroil xalqini — mingboshilarni, yuzboshilarni, hakamlarni, Isroilning hamma yo‘lboshchilarini va urug‘boshilarini chaqirtirdi. ³ Sulaymon bilan butun jamoa Givondagi sajdagohga* yo‘l olishdi. Egamizning quli Muso sahroda qurdirgan Xudoning Uchrashuv chodiri* o‘sha davrda Givonda joylashgan edi. ⁴ Xudoning Ahd sandig‘i esa Dovudning tashabbusi bilan Xirat–Yo‘rimdan Quddusga olib kelingan edi*, chunki Dovud Sandiq uchun Quddusda bir joy tayyorlab, chodir o‘rnatib qo‘ygan edi. ⁵ Bazalil qurgan bronza qurbongoh esa hanuz Givondagi Egamiz Muqaddas chodirining qarshisida joylashgan edi. Bazalil Urining o‘g‘li va Xurning nevarasi edi. Sulaymon va jamoa qurbongoh oldida Egamizga sajda qildilar. ⁶ So‘ng Sulaymon Egamizning oldida Uchrashuv chodirining qarshisidagi o‘sha bronza qurbongoh ustiga chiqib, mingta qurbonlik kuydirdi.

⁷ O‘sha kuni kechasi Xudo Sulaymonga zohir bo‘lib, unga:

— Tila tilagingni! — dedi.

⁸ Sulaymon Xudoga aytdi:

— Sen otam Dovudga ulug‘ sevingni ko‘rsatding. Meni uning o‘rniga shoh qilding.

⁹ Ey Parvardigor Egam! Otam Dovudga bergan va‘dang ustidan chiq. Axir, Sen meni yerning qumiday ko‘p bo‘lgan bir xalq ustidan shoh qilding. ¹⁰ Bu xalqni boshqara olishim uchun menga donolik va ilmu ma‘rifat bergin. Bo‘lmasa Sening shu qadar behisob xalqingga kim hukmronlik qila oladi?!

¹¹ Xudo Sulaymonga shunday javob berdi:

— Men seni xalqim ustidan shoh qildim. Sen o‘zing uchun mol–mulk, boylik, shon–shuhrat yoki dushmanlaringning jonini so‘ramading, hatto o‘zingga uzoq umr ham tilamading. Aksincha, Mening xalqimni boshqaray deb, donolik va ilmu ma‘rifat so‘raganing uchun ¹² donolik va ilmu ma‘rifat senga hadya bo‘lsin. Bularga qo‘shimcha qilib senga boylik, mol–mulk va shon–shuhrat beraman, sengacha o‘tgan va sendan keyin bo‘ladigan hech qaysi shoh senga teng kelmaydi.

¹³ Shundan keyin Sulaymon Givondagi sajdagohda joylashgan Uchrashuv chodiridan Quddusga qaytib ketdi. U Isroil ustidan hukmronlik qila boshladi.

Shoh Sulaymonning boyligi

¹⁴ Sulaymon jang aravalari va otlarni to‘pladi. Uning 1400 ta jang aravasi va 12.000 ta oti* bor edi. Sulaymon bularning bir qismini jang aravalari saqlanadigan shaharlarga va bir qismini Quddusga — o‘zining yoniga joylashtirdi. ¹⁵ Uning hukmronligi davrida Quddusda oltin kumush ko‘chadagi toshday ko‘p edi. Sadr yog‘ochlari ham xuddi Yahudo qir etaklarida o‘sadigan oddiy shikamora–anjir daraxtiday* serob edi. ¹⁶ Shohning savdogarlari Misrdan* va Quvedan Sulaymon uchun otlar olib kelishardi. Ular otlarni Quvedan sotib olishardi. ¹⁷ Misrdan keltirilgan har bir jang aravasi uchun 600 kumush tanga*, har bir ot uchun 150 kumush tanga* to‘lashardi. So‘ng bularni barcha Xet shohlariga va Oram shohlariga sotishardi.

2–BOB

Ma'bad qurilishi uchun tayyorgarlik

¹ Sulaymon Egamizga atab Ma'bad va o'zi uchun shohona saroy bunyod etishga qaror qildi. ² Sulaymon 70.000 nafar yuk tashuvchini, qirlarda tosh kesadigan 80.000 nafar sangtaroshni va bular ustidan nazoratchi qilib 3600 kishini yolladi.

³ Sulaymon Tir* shohi Xiramga shu xabarni yetkazdi:

“Bir vaqtlar siz otam Dovudga saroyini qurish uchun sadr yog'ochlarini jo'natganingiz kabi, menga ham sadr yog'ochlarini jo'nating. ⁴ Men Egam Xudoga atab bir uy qurmoqchiman. U yerda xushbo'y tutatqilar tutatiladi, doimiy ravishda muqaddas nonlar nazr qilinib, xontaxta ustiga teriladi. Ertalab va kechqurunlari qurbonliklar kuydiriladi, shuningdek, Shabbat kunlarida, yangi oy shodiyonalarida va Egamiz Xudo belgilagan bayramlarda kuydiriladigan qurbonliklar keltiriladi. Isroil xalqi bularga doimo, avlodlar osha rioya qiladi.

⁵ Men qurmoqchi bo'lgan uy hashamatli bo'ladi, chunki Xudoyimiz boshqa xudolardan buyukdir. ⁶ Lekin kim Unga bir uy qura olar?! U osmonga, hatto falak toqiga ham sig'maydi—ku! Men kim bo'libmanki, Unga uy qura olsam?! Faqat Unga qurbonliklar keltirish uchun bir joy tayyorlay olaman, xolos.

⁷ Shunday ekan, menga mohir bir ustani yuboring. U o'ymakorlikdan tashqari, oltin, kumush, bronza va temirga ishlov bera oladigan, safsar, qizil va ko'k matolar to'qiy oladigan bo'lsin. U Yahudo va Quddusda, otam Dovud saralagan mohir ustalarim bilan birga ishlaydi.

⁸ Menga Lubnondan sadr, sarv va sandal yog'ochlarini jo'nating. Sizning xizmatkorlaringiz Lubnon daraxtlarini kesishga usta ekanini bilaman. Mening odamlarim sizning odamlaringiz bilan birga ishlaydilar. ⁹ Ular men uchun katta miqdorda yog'och tayyorlab berishsin. Men qurmoqchi bo'lgan uy ulkan va hashamatli bo'lishi kerak. ¹⁰ Men yog'och kesadigan xizmatkorlaringizga ish haqi qilib 200.000 tog'ora* yanchilgan bug'doy, 200.000 tog'ora arpa, 40.000 ko'za* sharob va 40.000 ko'za zaytun moyi yuboraman.”

¹¹ Shundan keyin Tir shohi Xiram maktub orqali Sulaymonga shunday javob berdi:

“Egamiz O'z xalqini sevgani uchun ular ustidan sizni shoh qildi.”

¹² Xiram yana shu gaplarni aytdi:

“Yeru ko'kni yaratgan Isroil xalqining Xudosi — Egamizga hamdu sanolar bo'lsin. U shoh Dovudga dono, aqli, fahm—farosatli o'g'il ato qilibdi. Shu o'g'il Egamizga atab Ma'badni va o'zi uchun saroyini bunyod qiladi.

¹³ Sizga Xurom ismli aqli, mohir bir ustani yuboryapman. ¹⁴ Uning onasi — Dan qabilasidan, otasi esa — Tirlik. Uning o'zi oltin, kumush, bronza, temir, tosh va yog'ochga ishlov beradigan mohir ustadir. U safsar, ko'k, qizil matolarni va mayin zig'ir matosini ham to'qishni biladi, shuningdek, turli o'ymakorlik ishlarini bajara oladi, har qanday naqshni sola oladi. Xurom sizning ustalaringiz va otangiz bo'lmish xo'jayinim Dovud yetishtirgan ustalar bilan birga ishlaydi.

¹⁵ Janobi oliylari! O'zingiz aytgan bug'doy, arpa, zaytun moyi, sharobni qullaringizga yuboring. ¹⁶ Sizga kerak bo'ladigan har qanday daraxtni biz Lubnondan kesib beramiz, yog'ochlardan sol qilib, dengiz sohili bo'ylab Yaffaga* qadar keltirib beramiz. Siz o'sha yerdan yog'ochlarni Quddusga olib ketaverasiz."

Ma'bad qurilishi boshlandi

¹⁷ Shundan keyin Sulaymon otasi Dovud singari, Isroil yurtida istiqomat qilayotgan musofirlarning hammasini ro'yxatga oldi. Musofirlarning soni 153.600 kishi ekan. ¹⁸ Sulaymon ularning 70.000 nafarini og'ir yuk tashuvchi, 80.000 nafarini qirlarda tosh kesadigan sangtarosh, 3600 nafarini esa ishlayotganlar ustidan nazoratchi qilib tayinladi.

3-BOB

¹ Sulaymonning otasi shoh Dovud Egamizning uyi uchun Quddusda bir joy tayyorlab qo'ygan edi. Bu joy Moriyox tog'ida — Dovudga Egamiz zohir bo'lgan Yobuslik Aravnoning* xirmonida edi. Sulaymon Egamizning uyini o'sha yerda barpo qila boshladi. ² Qurilish Sulaymon hukmronligining to'rtinchi yili ikkinchi oyining* ikkinchi kunida boshlangan edi. ³ Sulaymon Xudoning uyi uchun poydevor qo'ydi, poydevorning uzunligi (qadimgi o'lchov birligiga asosan) 60 tirsak*, eni 20 tirsak edi. ⁴ Uyning asosiy xonasi oldida ayvon bo'lib, ayvonning uzunligi asosiy xonaning eni bilan bir o'lchovda — 20 tirsak, balandligi ham 20 tirsak* edi. Sulaymon ayvonning ichini toza oltin bilan qoplatdi. ⁵ Asosiy xonaning devorlarini oldin sarv yog'ochi bilan qoplatib, ustidan toza oltinni qoplatdi, so'ng xurmo daraxti va zanjirlar shakllarini o'ydirib soldirdi. ⁶ Uyni qimmatbaho toshlar bilan bezattirdi. Parvayimdan keltirilgan oltin bilan ⁷ uyning to'sinlarini, ostonalarini, devorlarini va eshiklarini qoplatdi. Devorlarga karublar* suratini o'ydirdi.

⁸ Sulaymon Eng muqaddas xonani ham qurdirdi. Bu xonaning uzunligi asosiy xonaning eni bilan bir o'lchovda — 20 tirsak, eni ham 20 tirsak edi. Sulaymon bu xonani 1300 pud* toza oltin bilan qoplatdi. ⁹ Ishlatilgan oltin mixlarning umumiy og'irligi 125 misqol* edi. Yuqori xonalarning devorlari ham oltin bilan qoplandi.

¹⁰ So'ng Sulaymon ikkita karub shaklini yasattirdi. Ularni oltin bilan qoplatib, Eng muqaddas xonaga o'rnashtirdi. ¹¹⁻¹³ Karublar yonma-yon, kiraverishga qaratib qo'yilgan edi. Har birining ikkitadan qanoti bo'lib, har bir qanotining uzunligi besh tirsak edi. Qanotlar yoyilgan holda yasalgan bo'lib, karublarning bir qanoti devorga tegib turar edi. Ikkinchi qanoti esa xonaning markazida boshqa karubning qanotiga tegib turar edi. Ikkala karubning yoyilgan qanotlari jami 20 tirsakni tashkil qilar edi. ¹⁴ Sulaymon ko'k, safsar, qizil matolardan va mayin zig'ir matosidan ichki parda* qildirib, pardaning ustiga karublar suratini soldirdi.

Ikki bronza ustun

¹⁵ Sulaymon 18 tirsak* balandlikdagi ikki ustun yasattirib, ularni Egamiz uyining old tomoniga o'rnatdi. Har bir ustun tepasida ustunqosh bo'lib, ustunqoshning balandligi 5 tirsak edi. ¹⁶ Ustunqoshlar to'qilgan zanjirlar va yuzta anor* tasviri bilan bezatilgan edi. ¹⁷ Ustunlar uyning oldiga — bittasi o'ng tomonga, ikkinchisi chap tomonga o'rnatilgan edi. O'ng tomondagi ustunga Yoxin* deb, chap tomondagisiga Bo'az* deb nom berildi.

4–BOB

Ma'bad anjomlari

¹ Shoh Sulaymon bronza qurbongoh yasattirdi. Qurbongohning uzunligi 20 tirsak*, eni ham 20 tirsak, balandligi 10 tirsak edi. ² Keyin bronzani eritib, dumaloq shaklda hovuz yasatdi. Hovuzning bir qirg'og'idan narigi qirg'og'igacha 10 tirsak, balandligi esa 5 tirsak edi. Aylanasi 30 tirsak edi. ³ Hovuzning tashqi tomonida, qirg'og'i ostida aylanasiga ikki qator buqa shakli bor edi. Har bir tirsak masofada o'ntadan shunday shakl qilingan edi. Bronza eritilib, hovuz yasalayotgan paytda, bu buqa shakllari ham qilingan edi. ⁴ Hovuz bronzadan yasalgan o'n ikkita buqa ustiga o'rnashtirilgan edi. Buqalarning uchtasi shimolga, uchtasi g'arbga, uchtasi janubga va uchtasi sharqqa qaratilgan edi. Buqalarning orqa tomoni hovuzning ichkarisiga qaratilgan edi. ⁵ Hovuzning qalinligi to'rt enli bo'lib, chetlari kosaning chetlariga o'xshar, shakli lolagulga o'xshardi. Unga 6000 ko'za* suv sig'ardi.

⁶ Sulaymon o'nta tog'ora ham yasatdi. Tog'oraning beshtasi hovuzning chap tomoniga, beshtasi o'ng tomoniga o'rnatildi. Bu tog'oralar qurbonlik qilib kuydiriladigan hayvonlarni yuvish uchun mo'ljallangan edi. Hovuz esa ruhoniylarning yuvinishi uchun edi.

⁷⁻⁸ Sulaymon loyihaga binoan o'nta oltin chiroqpoya bilan o'nta xontaxta yasatib, ularni Ma'badning asosiy xonasiga o'rnattirdi. Beshta chiroqpoya bilan beshta xontaxtani xonaning o'ng tomoniga, qolgan beshta chiroqpoya bilan beshta xontaxtani xonaning chap tomoniga o'rnashtirdi. Bularidan tashqari, oltindan yuzta tog'oracha ham yasattirdi. ⁹ Sulaymon ruhoniylar uchun ichki hovlini qurdirdi. Bundan tashqari, u tashqi hovlini qurdirib, ikki hovli orasiga eshiklar yasattirdi. Eshiklarni bronza bilan qoplatdi. ¹⁰ Hovuzni Egamiz uyining janubi–sharq tomonidagi burchagiga o'rnattirdi.

¹¹ Xurom qozonlar, kurakchalar va tog'orachalar ham yasadi. Shunday qilib, u shoh Sulaymon uchun Xudoning uyiga oid quyidagi ashyolarni yasab berdi:

¹² ikkita ustun,

ustunlarning tepasidagi ikkita doira shaklidagi ustunqosh,
ustunqoshni o'rab turgan ikkita to'rsimon bezak,

¹³ ikkala bezakning yonlarida to'rt yuzta anor* tasviri, ya'ni ustunlar tepasida
doira shaklidagi ikkita ustunqoshni qoplab turish uchun har bir to'rsimon
bezakning ikkala chekkasidagi anor suratlari,

¹⁴ aravalar, aravalar ustidagi tog'oralar,

¹⁵ bitta hovuz, hovuz ostidagi o'n ikki buqa shakli,

¹⁶ qozonlar, kuraklar, sanchqilar va bularga aloqador barcha buyumlar.

Xurom shoh Sulaymon uchun Egamizning uyiga oid ana shu ashyolarni sayqallangan bronzadan yasab berdi. ¹⁷ Shoh bu narsalarni Iordan vodiysi atroflarida — Suxot va Zoraton* orasida loydan yasalgan qoliplarda quyirdi. ¹⁸ Sulaymon bu narsalarning hammasini ko'p miqdorda yasattirdi, shuning uchun ishlatilgan bronzaning hisobini aniqlab bo'lmadi.

¹⁹ Sulaymon Xudoning uyi uchun quyidagi hamma buyumlarni ham yasattirdi:

oltindan yasalgan tutatqi qurbongohi,
ustida muqaddas nonlar* turadigan xontaxtalar,
²⁰ toza oltindan ishlangan chiroqpoyalar va ularning moychiroqlari, bular
loyihaga binoan, Eng muqaddas xonaning oldida yonib turishi kerak edi,
²¹ yana toza oltindan gullar, moychiroqlar, qisqichlar,
²² qaychilar, tog'orachalar, kurakchalar va olovkuraklar yasatdi. Eng muqaddas
xona va asosiy xona eshiklari ham toza oltindan yasalgan edi.

5-BOB

¹ Shunday qilib, Sulaymon Egamizning uyiga oid hamma ishlarni bitirdi. So'ngra u otasi Dovud nazr qilgan narsalarni olib kelib, kumush, oltin va hamma buyumlarni Xudoning uyi xazinasiga qo'ydi.

Ahd sandig'i Ma'badga keltiriladi

² Shundan so'ng Sulaymon Egamizning Ahd sandig'ini Dovud qal'asidan* — Siondan Egamizning uyiga olib kelmoqchi bo'ldi. Shu maqsadda u Isroil oqsoqollarini, hamma qabila yo'l boshchilarini, Isroil xalqi urug'boshilarini Quddus shahriga chaqirtirdi.

³ Ularning hammasi yettinchi oyda*, Chayla bayrami* paytida shohning huzuriga yig'ilishdi.

⁴ Isroil oqsoqollarining hammasi kelgach, levilar Sandiqni yerdan ko'tarishdi.

⁵ Ruhoniylar va levilar, Sandiq bilan birga Uchrashuv chodirini*, Chodirdagi barcha muqaddas buyumlarni Egamizning uyiga olib kelishdi. ⁶ Shoh Sulaymon va to'plangan butun Isroil jamoasi Sandiqning oldida qo'ylar, buqalar so'yib qurbonlik qilishdi. Qurbonlik qilingan qo'y va buqalar shu qadar ko'p ediki, hisobiga yetib bo'lmasdi.

⁷ Ruhoniylar Egamizning Ahd sandig'ini alohida atalgan joyga — Eng muqaddas xonaga, karublarning qanotlari ostiga qo'yishdi. ⁸ Karublarning qanotlari Sandiq usti bo'ylab cho'zilgan va Sandiq hamda uning xodalarini berkitib turardi. ⁹ Xodalar shunchalik uzun ediki, ularning uchi Eng muqaddas xonaning shundaygina oldidan ko'rinib turardi, boshqa joydan esa ko'rinmasdi. Xodalar bugungacha* ham o'sha yerda turibdi. ¹⁰ Sandiqning ichida ikkita tosh lavhadan boshqa hech narsa yo'q edi. Isroil xalqi Misrdan chiqqandan keyin, Egamiz Sinay tog'ida* ular bilan ahd tuzgan edi. O'shanda Muso bu tosh lavhalarni Sandiq ichiga solib qo'ygan edi.

¹¹⁻¹⁴ Bu yerda hozir bo'lgan ruhoniylarning hammasi, qaysi guruhga qarashli bo'lishidan qat'iy nazar, o'zlarini poklagan edilar. Jamiki levi sozandalari — Osif, Xaman, Yodutun, ularning o'g'illari va qarindoshlari mayin zig'ir matosidan tikilgan liboslarni kiyib olgan edilar. Levilar zil, arfa va liralarni ko'tarib qurbongohning sharq tomonida turdilar. Ularning yonidan karnay chaladigan 120 nafar ruhoniy joy oldi. Sozandalaru karnaychilar jo'r bo'lib, Egamizga hamdu sano va shukrona aytar edilar. Karnay, zil va boshqa sozlar jo'rligida qo'shiqchilar Egamizga shunday hamdu sano kuylar edilar:

“Egamiz yaxshidir,
Uning sodiq sevgisi abadiydir.”

Ruhoniylar Muqaddas xonadan chiqib ketayotganlarida, birdaniga Xudoning uyini bulut qoplab, Egamizning ulug'vorligi uyni to'ldirdi. Shuning uchun ruhoniylar o'z

xizmatini davom ettira olmadilar.

6–BOB

Sulaymonning nutqi

¹ Shunda Sulaymon ibodat qildi:

— Ey Egamiz! Sen, zimziyo zulmatda maskan qilaman, degan eding. ² Mana endi Senga ajoyib bir uy, abadiy istiqomat qilishing uchun bir maskan barpo qildim.

³ Keyin shoh orqasiga qayrilib, tik turgan jamiki Isroil jamoasini duo qildi. ⁴ Shoh dedi:

“Isroil xalqining Xudosi — Egamizga hamdu sanolar bo’lsin. U otam Dovudga bergan va’dasini bajardi. ⁵ Egamiz otamga shunday degan edi*: «Xalqim Isroilni Misrdan olib chiqqan kunimdan beri Men ulug’lanadigan uyni barpo qilish uchun Isroil qabilalarining birorta shahrini tanlamagan edim, birorta odamni xalqimga hukmron qilib saylamagan edim. ⁶ Mana endi esa ulug’lanishim uchun Quddusni tanladim. Men seni, ey Dovud, xalqim Isroil ustidan hukmdor bo’lgin deb tanladim.»

⁷ Isroil xalqining Xudosi — Egamizga atab bir uy barpo qilmoq otam Dovudning niyati edi. ⁸ Lekin Egamiz otam Dovudga shunday deb aytdi: «Modomiki, Menga atab bir uy barpo qilmoqni ko’nglingga tukkan ekansan, yaxshi qilibsan. ⁹ Biroq Menga atab o’sha uyni sen emas, balki sening pushti kamaringdan bino bo’ladigan o’g’ling barpo qiladi.»

¹⁰ Egamiz va’da bergan edi, bajo ayladi: otam Dovudning o’rniga taxtga men chiqdim, Egamiz va’da etganiday, Isroil taxtiga o’tirdim, Isroil xalqining Xudosi — Egamizga atab bir uy barpo qildim. ¹¹ O’sha uyga Ahd sandig’ini o’rnashtirdim. Egamizning Isroil xalqi bilan qilgan ahd lavhalari shu Sandiqning ichida turibdi.”

Sulaymonning ibodati

¹² Sulaymon Egamizning qurbongohi oldida Isroil jamoasi ro’parasida qo’llarini ko’kka cho’zdi. ¹³ U supaning ustida turar edi. Bu supani Sulaymon bronzadan yasattirib, uni hovlining o’rtasiga o’rnatirgan edi. Supaning uzunligi besh tirsak, eni ham besh tirsak, balandligi uch tirsak* edi. Sulaymon butun Isroil jamoasi oldida tiz cho’kib, qo’llarini ko’kka cho’zganicha, ¹⁴ ibodat qila boshladi:

“Ey Isroil xalqining Xudosi — Egamiz! Yer yuzida ham, osmonu falakda ham Senga o’xshashi yo’q! Senga butun qalbi bilan bog’lanib, Sen ko’rsatgan yo’ldan yuradigan qullaringga O’zing ahdingni sodiq saqlaysan. ¹⁵ Quling — otam Dovudga Sen O’z og’zing bilan bergan va’dalaringni bugun O’z qo’ling bilan bajo aylading.

¹⁶ Ey Isroil xalqining Xudosi — Egamiz! O’zingning qulingga — otam Dovudga: «Bolalaring ham senga o’xshab qonunlarimga rioya qilib, o’ylab qadamini bossalar, sening naslingdan bo’lgan erkak zoti to abad Isroil taxtida o’tiradi», — deb va’da bergan eding. Endi bergan va’dangni ado et! ¹⁷ Ey Isroil xalqining Xudosi — Egamiz! Quling Dovudga aytganlaring amalga oshsin, deb iltijo qilaman.

¹⁸ Ey Xudo, Sen yer yuzida inson zoti bilan yasharmiding?! Sen osmonga, hatto falak toqiga ham sig'massan. Falak toqi oldida men qurgan uy nima bo'libdi?! ¹⁹ Ey Egam Xudo, iltijo bilan qilgan ibodatimni qabul et! Senga yolvorib qilayotgan iltijolarimga javob ber. ²⁰ Sen: «Men o'sha yerda ulug'lanay», deb aytgan eding. Ko'zlaring kechayu kunduz o'sha joyga — o'sha uyga qadalib tursin. Men, quling, o'sha tomonga qarab ibodat qilaman, ibodatlarimni tingla. ²¹ Isroil xalqi bilan birga o'sha tomonga qarab qilgan iltijolarimizga quloq tut. Samolardan — O'z makoningdan turib quloq sol, eshitgin-u, gunohimizdan o't.

²² Kimdir gunohkorlikda ayblansa, o'sha odam kelib, shu uyingdagi qurbongohing oldida, aybsizman, deb ont ichsa, ²³ ey Egam, samodan turib quloq sol, qullaringni O'zing hukm et. Gunohkorning qilmishini bo'yniga qo'y, jazosini ber. Gunohsizning esa haqligini ko'rsat, haq bo'lgani uchun uni ozod qil.

²⁴ Xalqing Isroil Sening oldingda gunoh qilgani uchun yovga mag'lub bo'lsa, yana qaytib Seni tan olsa, o'sha uyda Senga yolvorib iltijo qilsa, ²⁵ Sen samodan turib, ularning iltijolariga quloq sol, gunohlaridan o't. Otalariga va ularga O'zing tomondan berilgan yurtga ularni qaytar.

²⁶ Ular Senga qarshi gunoh qilganlari uchun osmon berkilib, yomg'ir yog'maganda, ular o'sha uyga qarab, Seni yana tan olib iltijo qilsalar, Sen ularni gunohlari uchun jazolaganingda, tavba qilsalar, ²⁷ qullaring Isroil xalqiga samodan turib quloq sol, ularning gunohidan o't. Ularga to'g'ri yo'l ko'rsat, toki o'sha yo'ldan yursinlar, keyin xalqingga mulk qilib bergan yerga yomg'ir yog'dir.

²⁸ Yurtda ocharchilik yo o'lat paydo bo'lsa, garmsel*, zang kasali, chigirtka*, qurt-qumursqa bossa yoki xalqingni yovlar qamal qilsa, yoxud kulfat, xastalik ularning boshiga kelsa, ²⁹ har qanday inson yoki xalqing Isroil Senga yolvorib ibodat qilsa, har kim o'z dard-hasratini aytib, bu uy tomon qo'llarini cho'zsa, ³⁰⁻ ³¹ Sen samodan — maskaningdan turib quloq sol va ularning gunohidan o't. Har birining tutgan yo'liga qara, xizmatiga yarasha ber, toki Sen O'zing ota-bobolarimizga bergan yurtda ular umrlarining oxirigacha Sendan qo'rqib, Sening yo'llaringdan yursinlar. Zotan, jamiki inson bolasining ko'nglidagini yolg'iz Sen bilasan, xolos.

³² Xalqing Isroildan bo'lmagan begona odam Seni deb uzoq yurtdan kelsa, Sening shuhrating, qudrating va ajoyibotlaring haqida eshitib, o'sha uyga qarab ibodat qilsa, ³³ Sen makoningdan turib quloq sol. O'sha odamning so'rganini bajo ayla, toki yer yuzidagi hamma xalqlar Seni bilsin, xalqing Isroil kabi Sendan hayiqadigan bo'lsin. Men barpo qilgan shu uy Senga atab qilinganini bilsin.

³⁴ Sen xalqingni g'animlariga qarshi jang qilishga yuborganingda, ular O'zing tanlab olgan bu shaharga, Senga atab men qurgan uyga yuz burib, ibodat qilsalar, ³⁵ samodan turib ularning iltijolarini eshit, bajo ayla.

³⁶ Sening oldingda ular gunoh qilganlarida, chunki gunoh qilmaydigan odamning o'zi yo'q, Sen g'azablanib, ularni yaqin yoki uzoq yurtlarga asir qilib olib ketadigan dushmanlarning qo'liga berganingda, ³⁷ ular g'animlari yurtida asirlikda yurib, esini yig'ib olgach: «Gunoh qildik, shakkoklik qildik, aybdormiz», deb tavba qilib, Senga yolvorsalar, ³⁸ asir bo'lgan yurtda butun qalbi bilan, jonu dili bilan Senga qaytsalar, O'zing ota-bobolariga bergan yurtga, O'zing tanlab olgan shaharga, Senga atab men qurgan uyga yuz burib, ibodat qilsalar,

³⁹ samodan — makoningdan turib ularning qilgan iltijolarini eshit, bajo ayla. Xalqing Senga qarshi qancha gunoh qilgan bo'lmasin, ularni kechir.

⁴⁰ Endi, ey Xudoyim, bizga nazar sol, shu joyda qilgan ibodatlarimizga quloq tut.

⁴¹ Qani, ey Parvardigor Egam, kel oromgohingga
Qudrating ramzi bo'lgan Sandiq bilan birga.
Ey Parvardigor Egam!
Ruhoniylaring najot kiyimlarini kiyishsin.
Taqvodorlaring ezguligingdan shod bo'lishsin.

⁴² Ey Parvardigor Egam!
Tanlagan shohingni rad qilmagin!
Quling Dovudga ko'rsatgan sevgingni yodingda tutgin."

7-BOB

Ma'bad Egamizga bag'ishlanadi

¹ Sulaymon ibodat qilib bo'lishi bilanoq, osmondan alanga tushib, kuydiriladigan va boshqa qurbonliklarni yamlab yubordi. Egamizning ulug'vorligi Ma'badni to'ldirdi.

² Shuning uchun ruhoniylar Egamizning uyiga kira olmadilar. ³ Jamiki Isroil xalqi olov tushganini va Egamizning ulug'vorligi Ma'badni to'ldirganini ko'rgach, hammalari yerga muk tushib, ta'zim qildilar va Egamizga sajda qilib, Unga shukrona aytdilar:

"Egamiz yaxshidir,
Uning sodiq sevgisi abadiydir."

⁴ Shundan keyin shoh va barcha xalq Egamizga atab qurbonlik qildilar. ⁵ Shoh Sulaymon 22.000 buqani, 120.000 qo'yni Egamizga atab qurbonlik qildi. Shu tariqa shoh va butun xalq Ma'badni Egamizga bag'ishladilar. ⁶ Ruhoniylar o'z joylarini egalladilar. Levilar ham musiqa asboblarini ko'tarib, ruhoniylar singari o'z joylariga turdilar. Dovud bu musiqa asboblarini Egamizga hamdu sano aytish uchun yasattirgan edi, Dovudning o'zi Egamizni madh etib, "Uning sodiq sevgisi abadiydir" deb hamdu sano aytganda, o'sha musiqa asboblaridan foydalangan edi. Xalq tik turar, levilarning qarshisidan joy olgan ruhoniylar esa karnaylar chalardilar.

⁷ Sulaymon Egamizning uyi oldidagi hovli o'rtasini ham muqaddas qildi. So'ng o'sha yerda kuydiriladigan qurbonliklar, don nazrlari va tinchlik qurbonliklarining yog'ini nazr qildi, chunki bularning hammasi u yasattirgan bronza qurbongoh ustiga sig'magan edi.

⁸ Keyin Sulaymon va u bilan birga nihoyatda katta jamoa — Levo-Xomatdan* tortib Misr chegarasidagi irmoqqa* qadar yerlarda yashaydigan butun Isroil xalqi yetti kun davomida Chayla bayramini* nishonlashdi. ⁹ Ular yetti kun qurbongohning Xudoga bag'ishlanishini nishonlashdi, keyin yana yetti kun Chayla bayramini qilishdi. Chayla bayramidan keyin* muqaddas yig'in qilishdi. ¹⁰ Yettinchi oyning* yigirma uchinchi kuni Sulaymon xalqni o'z uylariga jo'natdi. Egamizning Dovudga, Sulaymonga va Isroil xalqiga ko'rsatgan muruvvati tufayli hammaning ko'ngli shodlikka to'lgan edi.

¹¹ Sulaymon Egamizning uyini ham, o'zining saroyini ham qurib bo'ldi. Mo'ljallangan

hamma yumushlarni muvaffaqiyat bilan tamom qildi.

Xudo Sulaymonga zohir bo'ladi

¹² Keyin Egamiz kechasi Sulaymonga zohir bo'lib, unga aytdi:

“Menga qilgan iltijolaringni eshitdim, bu uyni O'zimga qurbonliklar keltiriladigan joy qilib tanladim. ¹³ Yomg'ir yog'masin deb, osmonni berkitganimda, yoki chigirtkalarga*, yer yuzini yeb bitiringlar deb, amr berganimda, yoxud xalqimning orasiga o'lat kasalini yuborganimda, ¹⁴ Mening nomim bilan atalgan xalqim tavba qilib, Menga iltijo qilsa, Menga yuz burib qabih yo'llaridan qaytsa, Men osmondan turib ularning iltijolarini eshitaman, gunohlarini kechirib, yurtiga shifo beraman. ¹⁵ Endi sizlarga nazarimni solaman, bu joyda qilgan ibodatlaringizga quloq tutaman. ¹⁶ Men to abad ulug'lanishim uchun bu uyni tanlab, muqaddas qildim. Bu uydan ko'zimni uzmayman, qalbim u yerni maskan qiladi.

¹⁷ Agar sen Mening oldimda otang Dovud kabi yursang, Men amr etgan hamma farmonlarimni ijro etsang, qonun–qoidalarimni mahkam tutsang, ¹⁸ shohlik taxtingni abadiy mustahkam qilaman. Shunda otang Dovud bilan tuzgan ahdim, unga: «Sening naslingdan bo'lgan erkak zoti to abad Isroilda hukmronlik qiladi», deb aytgan gaplarim* amalga oshadi. ¹⁹ Bordi–yu, sen va sening nasling yo'limdan qaytsangiz, bergan amr va farmonlarimni tark etsangiz, borib boshqa xudolarga xizmat qilsangiz, ularga topinsangiz, ²⁰ sizlarni O'zim bergan yurtidan qo'porib tashlayman. Ulug'lanishim uchun muqaddas qilgan bu uyni tark etaman. Ana o'shanda bu uy hammaning og'zida duv–duv gap bo'ladi, hamma xalqlar uyimni masxara qiladi. ²¹ Hozir ajoyib bo'lib turgan uyning yonidan o'tganlar dahshatga tushadilar:

— Nimaga ularning Egasi bu yurti va bu uyni mana shu ahvolga soldi ekan–a? — deydigan bo'ladilar. ²² So'ng yana o'zlari shunday xulosa chiqaradilar:

— Eha, ular ota–bobolarini Misr yurtidan olib chiqqan Egasi Xudodan yuz o'girdilar–ku! Boshqa xudolarga ergashib, o'sha xudolarga topinib, xizmat qildilar–ku! Qilmishlariga yarasha o'zlarining Egasi ularning boshiga shu ko'rgiliklarni solibdi–da.”

8–BOB

Shoh Sulaymonning erishgan yutuqlari

¹ Sulaymon Egamizning uyini va o'z saroyini yigirma yilda bitirgan edi. ² So'ngra u shoh Xiram bergan shaharlarni qaytadan qurib, Isroil xalqini o'sha shaharlarga joylashtirdi.

³ Sulaymon Xomat–Zo'voga* yurish qilib, u joyni qo'lga kiritdi. ⁴ U sahrodagi Tadmo'r shahrini va Xomatdagi ombor shaharlarni tuzatib mustahkamladi. ⁵ U yana Tepadagi Bayt–Xo'ronni va Pastki Bayt–Xo'ronni qaytadan qurdi, bu shaharlarni devor bilan o'radi, tambalanadigan darvozalar o'rnatdi. ⁶ Baalat shahrini, o'zining hamma ombor shaharlarini, hamma jang aravalari saqlanadigan shaharlarni, otliqlari* turadigan shaharlarini qaytadan tuzatib mustahkamladi. Bundan tashqari, Quddusda, Lubnonda, shohlikning hamma burchaklarida nima istasa, barpo qildi. ⁷ Kan'onda qolib ketgan

Amor, Pariz, Xiv, Xet va Yobus xalqlari Isroil xalqidan emasdi. ⁸ Isroil xalqi ularning bu yurtda qolib ketgan avlodlarini qirib bitirmagan edi. Sulaymon o'sha qolib ketganlarini qarol qilib oldi. Ular bugungacha* bor. ⁹ Lekin Sulaymon Isroil xalqidan birortasini qarollik uchun qul qilmadi. Aksincha, ularni shohning sipohlari, a'yonlari, jang aravalarining qo'mondonlari va suvorilarining qo'mondonlari lavozimiga tayinladi.

¹⁰ Sulaymonning ishboshilari 250 kishi bo'lib, ular odamlar ustidan nazoratchi edilar.

¹¹ Sulaymon fir'avnning qizini Dovud qal'asidan unga atab barpo qilgan yangi saroyga ko'chirtirdi. U shunday degan edi: "Mening xotinim Dovud qal'asida ortiq yashay olmaydi, chunki Egamizning Sandig'i saqlangan har qanday joy muqaddasdir."

¹² Sulaymon Ma'bad ayvonining qarshisida qurgan qurbongoh ustida Egamizga qurbonliklar kuydira boshladi. ¹³ Bu qurbonliklarni u Musoning talablariga rioya qilgan holda, Shabbat kunlarida, yangi oy shodiyonalarida va yilda bir martadan nishonlanadigan Xamirturushsiz non bayramida, Hosil bayramida* va Chayla bayramida keltirar edi. ¹⁴ Sulaymon, otasi Dovud joriy qilgan qoidaga ko'ra, ruhoniylar va levilarning xizmatlarini taqsimlab berdi. Levilar Egamizni madh qilishda va kundalik ishlarda ruhoniylarga yordam berardilar. Sulaymon Ma'bad darvozabonlarini ham guruhlariga bo'lib, har bir darvozada ularning har kuni qiladigan ishlarini taqsimlab berdi. U bularning hammasini Xudoning odami Dovudning farmoniga muvofiq qildi.

¹⁵ Shoh Dovudning ruhoniylarga, levilarga, xazinalarga va boshqa narsalarga oid birorta ko'rsatmasi e'tibordan chetda qolmadi.

¹⁶ Shunday qilib, Sulaymon hamma ishni o'z nihoyasiga yetkazdi. Egamiz uyining poydevori qo'yilgandan boshlab, to uy tamomila qurilib bo'lguncha bajarilgan hamma ish muvaffaqiyatli bo'ldi. ¹⁷ Shundan so'ng Sulaymon Edom yurtidagi Qizil dengiz* qirg'og'ida joylashgan Ezyo'n-Geber va Elet shaharlariga ketdi. ¹⁸ Shoh Xiram o'z kemachilari va tajribali dengizchilari boshchiligida kemalarni Sulaymonga jo'natdi. Ular Sulaymonning odamlari bilan birga Ofir yurtiga* suzib borib, u yerdan Sulaymonga 960 pud* oltin keltirib berdilar.

9-BOB

Shava malikasi Quddusga tashrif buyuradi

¹ Shava* malikasi Sulaymonning dong'ini eshitgach, Quddusga keldi. U Sulaymonga topishmoqlar aytib sinab ko'rmoqchi edi. Malika o'zi bilan juda ko'p miqdorda oltin va qimmatbaho toshlar, xushbo'y ziravorlar yuklangan katta karvonni boshlab kelgan edi. Malika Sulaymonning huzuriga kirgach, ko'nglida nima bo'lsa, hammasini unga aytdi.

² Sulaymon malikaning hamma savollariga javob berdi, malikaning bironta savoliga javob berishda qiynalmadi. ³ Shava malikasi Sulaymonning donoligini, u qurgan saroyini,

⁴ dasturxonidagi noz-ne'matlarni, xizmatkorlarining yashash sharoitlarini, shoh soqiylariyu* bakovullarini* hamda ularning xizmat liboslarini, Egamizning uyida shoh Sulaymon kuydirib, nazr qilgan qurbonliklarni* ko'rdi. Malika g'oyat hayratlanib,

⁵ shohga dedi:

— Sizning ishlaringiz, donoligingiz haqida yurtimda eshitganlarim to'g'ri ekan.

⁶ Kelib o'z ko'zlarim bilan ko'rmagunimcha, gap-so'zlarga ishonmagan edim. Menga donoligingizning hatto yarmini ham aytishmagan ekan. Men eshitgandan ham ortiq bo'lib chiqdingiz! ⁷ Naqadar baxtiyordir odamlaringiz! Omadlidir xizmatkorlaringiz! Ular

doimo huzuringizda bo'lib, donoligingizdan bahra olishar. ⁸ Sizdan mamnun bo'lib, O'z vakili sifatida sizni Isroil taxti uzra o'tqazgan Egangiz Xudoga hamdu sanolar bo'lsin. U Isroilni to abad sevgani uchun adolat va to'g'rilik bilan hukm etsin deb, sizni shoh qilgan ekan.

⁹ Malika Sulaymonga 250 pud* oltin, behisob xushbo'y ziravorlar va qimmatbaho toshlar hadya qildi. Shava malikasi hadya qilgan xushbo'y ziravorlarning sifati shu qadar yuqori ediki, ularga teng keladigani yo'q edi.

¹⁰ Xiram bilan Sulaymonning Ofirdan oltin olib kelgan xizmatkorlari sandal daraxti yog'ochlari va qimmatbaho toshlarni ham keltirgandilar. ¹¹ Shoh o'sha yog'ochlardan Egamizning uyi uchun ham, shoh saroyi uchun ham zinalar, musiqachilar uchun lira va arfalar yasattirdi. Bularga o'xshaganini Yahudo yurtida hech kim hech qachon ko'rmagan.

¹² Shoh Sulaymon Shava malikasiga istaganini va so'raganining hammasini muhayyo qildi, malikaga olib kelganidan ham ziyodroq narsa berdi. Shundan keyin malika hamma odamlarini ergashtirib o'z yurtiga jo'nab ketdi.

Shoh Sulaymonning boyligi

¹³ Har yili Sulaymonga kelib turadigan oltinning og'irligi 1425 pud* edi. ¹⁴ Odamlar va savdogarlarning oldi-sotdisidan olinadigan soliq bunga kirmasdi. Arab shohlari va Isroil hokimlari ham Sulaymonga oltin, kumush olib kelishardi. ¹⁵ Shoh Sulaymon oltindan ikki yuzta katta qalqon yasattirdi. Har bir qalqonni yasashga yarim pud* oltin sarf bo'ldi. ¹⁶ Yana oltindan uch yuzta kichik qalqon ham yasattirdi. Har bir qalqon uchun 400 misqol oltin* sarflandi. Shoh bu qalqonlarni "Lubnon o'rmoni" degan uyiga* qo'ydi.

¹⁷ U yana fil suyagidan katta taxt yasatib, uni toza oltin bilan qoplatdi. ¹⁸ Taxtning oltita pog'onasi va o'rindiqa ulangan oltin oyoq kursisi bor edi. O'rindiqning ikki tomonida tirsagi bor edi. Tirsaklarning yonida ikkita sher tasviri turardi. ¹⁹ Har bir pog'onaning ikki chekkasida ham bittadan sher tasviri bo'lib, taxtning olti pog'onasida jami o'n ikkita sher tasviri bor edi. Bunday taxt boshqa birorta shohlikda bo'lmagan edi. ²⁰ Shoh Sulaymonning ichimlik ichadigan hamma idishlari oltindan, "Lubnon o'rmoni" degan uyidagi hamma idishlar ham toza oltindan edi. Sulaymon davrida kumush arzimas narsa bo'lib qolgan edi. ²¹ Dengizda, Xiramning kemalari qatorida, Sulaymonning ham savdo kemalari* bo'lib, bu kemalar har uch yilda oltin, kumush, fil suyagi, turli-tuman maymunlar* olib qaytardi.

²² Shunday qilib, Sulaymon boylikda ham, donolikda ham yer yuzidagi hamma shohlardan o'tib ketdi. ²³ Sulaymonga Xudo bergan donolikni eshitmoq uchun yer yuzidagi hamma shohlar uning oldiga kelgani oshiqardi. ²⁴ Kelganlarning har biri kumush va oltin idishlar, kiyim, qurol-aslaha, xushbo'y ziravorlar, ot va xachirlar hadya qilib olib kelar edi. Bunday hol yillab davom etardi.

²⁵ Sulaymonning otlari va jang aravalari uchun 4000 ta otxonasi, bulardan tashqari, 12.000 ta uchqur oti* ham bor edi. Sulaymon otlarning bir qismini aravalar saqlanadigan shaharlarga, ikkinchi qismini o'z yoniga — Quddusga joylashtirgan edi.

²⁶ U Furot daryosidan to Filistlar yeriga qadar va Misr chegaralariga qadar bo'lgan hamma shohlar ustidan hukmronlik qilardi. ²⁷ Uning hukmronligi davrida Quddusda kumush ko'chadagi toshday ko'p edi. Sadr yog'ochlari ham xuddi Yahudo qir etaklarida

o'sadigan oddiy shikamora–anjir daraxtiday* serob edi. ²⁸ Shohning savdogarlari Sulaymon uchun Misrdan* va boshqa barcha yurtlardan otlar olib kelishardi.

Sulaymonning o'limi

²⁹ Sulaymonning boshqa ishlari boshdan oxirigacha Natan payg'ambarning tarix kitobida, Shilo'lik Oxiyoning bashoratlarida va valiy Yiddoning vahiylarida bayon etilgan. Valiy Yiddoning vahiylarida Nabat o'g'li Yeribom hukmronligi to'g'risida ham yozilgan. ³⁰ Sulaymon Quddusda butun Isroil ustidan hukmdor edi. Uning hukmronligi qirq yil davom etdi. ³¹ Sulaymon olamdan o'tdi. U otasi Dovud qal'asida, ota–bobolari yoniga dafn qilindi. Uning o'rniga o'g'li Raxabom shoh bo'ldi.

10–BOB

Shimoldagi qabilalar qo'zg'oloni

¹ Raxabom Shakam shahriga* ketdi. Jamiki Isroil xalqi* ham, Raxabomni shoh qilib ko'taramiz deb, Shakamga kelishdi. ² Nabat o'g'li Yeribom bu haqda eshitib, Misrdan qaytdi. U Sulaymonning dastidan Misrga qochgan edi. ³ Isroil xalqi odam yuborib, uni chaqirtirib keldi. So'ng Yeribom bilan birgalikda hammasi Raxabom huzuriga kelib, unga shu gapni aytishdi:

⁴ — Otangiz bizga og'ir bo'yinturuq solib, og'ir mehnat qilishga bizni majburlagan edi. Endi siz mehnatimizni yengillatib, bizni bo'yinturuqdan xalos qiling. O'shanda biz sizga itoat etamiz.

⁵ — Uch kundan keyin huzurimga kelinglar, — dedi Raxabom kelganlarga.

Shunday qilib, xalq qaytib ketdi.

⁶ Shoh Raxabomning otasi Sulaymon hayotligi davrida oqsoqollar har doim uning oldida hoziru nozir edilar. Shoh o'sha oqsoqollarga maslahat soldi:

— Sizlar nima deysizlar, bu xalqqa nima deb javob bersam bo'ladi?

⁷ Oqsoqollar shohga shunday deb maslahat berishdi:

— Agar siz bu xalqqa mehr ko'rsatib, ularni mamnun qilsangiz, ulardan yaxshi so'zingizni ayamasangiz, ular sizga bir umr xizmat qiladilar.

⁸ Lekin shoh oqsoqollarning maslahatini rad qildi. Birga o'sgan va o'ziga xizmat qilayotgan yosh yigitlar bilan maslahatlashdi. ⁹ Shoh o'sha yigitlarga dedi:

— Bu xalq menga: “Otangiz bizga solgan og'ir bo'yinturuqdan endi bizni siz xalos qiling”, deyapti. Ularga nima deb javob berayin? Sizlar qanday maslahat berasizlar?

¹⁰ Raxabom bilan birga o'sib–ulg'aygan yosh yigitlar unga shunday maslahat berishdi:

— Arz qilgan o'sha xalqqa shunday deb ayt: “Mening jimjilog'im otamning belidan ham yo'g'on. ¹¹ Otam sizlarga og'ir bo'yinturuq solgan edi, endi men undan ham battarroq'ini qilaman. Otam sizlarni qamchi bilan jazolagan ekan, men esa chayonlarga chaqtirib, jazolayman.”

¹² Raxabom Yeribomga va xalqqa: “Uchinchi kuni huzurimga kelinglar”, deb aytgani uchun xalq aytilgan paytda shoh Raxabomning huzuriga keldi. ¹³⁻¹⁴ Shoh oqsoqollarning bergan maslahatlarini pisand qilmay, yosh yigitlarning gapiga kirib, xalqqa keskin javob berdi:

— Otam sizlarga og'ir bo'yinturuq solgan edi, endi men undan ham battarroq'ini qilaman. Otam sizlarni qamchi bilan urib jazolagan ekan, men esa chayonlarga chaqtirib

jazolayman.

¹⁵ Shunday qilib, shoh xalqqa quloq solmadi. Egamizning Shilo'lik Oxiyo orqali Nabat o'g'li Yeribomga bergan so'zi* bajo bo'lishi uchun Xudo bu voqeani shunday rejalashtirgan edi. ¹⁶ Isroil xalqi qarasaki, shoh gapga quloq solmayapti. Shundan keyin xalq unga shunday xitob qildi:

“Essay o'g'li Dovudning bizga o'tkazib qo'ygan joyi yo'q,
Bizning ham undan qarzimiz yo'q!
Ey Isroil xalqi, har biringiz o'z uyingizga qayting!
Ey Dovud, endi o'z ko'mochingga o'zing kul tortaver!”

Shunday qilib, Isroil xalqi uylariga tarqalib ketdi. ¹⁷ Raxabom faqat Yahudo shaharlarida yashaydigan Isroil xalqi ustidagina hukmronlik qiladigan bo'lib qoldi.

¹⁸ Shoh Raxabom qarollar boshlig'i Odoniramni* Isroil xalqi oldiga yuborgan edi, Isroil* xalqi uni toshbo'ron qilib o'ldirdi. Bu xabarni shoh Raxabom eshitdi—yu, shoshapisha jang aravasiga minib Quddusga qochdi. ¹⁹ Isroil xalqi o'sha kundan boshlab Dovud xonadonidan yuz o'girdi.

11-BOB

Shamayoning bashorati

¹ Raxabom Quddusga kelib, Yahudo va Benyamin qabilalaridan 180.000 odamni sipohlikka tanlab oldi. “Shohlikni qaytarib olaman” degan maqsadda ularni Isroil xalqiga qarshi jang qilish uchun tayyorladi. ² Lekin o'shanda Shamayo payg'ambarga Egamizning quyidagi so'zlari ayon bo'ldi:

³ — Yahudo shohi Sulaymon o'g'li Raxabomga hamda Yahudo va Benyamin hududlarida istiqomat qilayotgan butun Isroil xalqiga shu gaplarni yetkaz: ⁴ “Egamiz shunday deb aytmoqda: qarindoshlaringizga qarshi urush boshlamanglar! Har kim o'z uyiga qaytsin! Chunki bu ishlar hammasi Mendan bo'ldi.”

Ular Egamizning amriga itoat etib, Yeribomga qarshi urush qilmadilar.

⁵ Raxabom Quddusda yashadi, u mudofaa uchun Yahudodagi quyidagi shaharlarni mustahkamladi: ⁶ Baytlahm, Etom, Taxuva, ⁷ Bayt-Zur, So'xu, Adullam, ⁸ Gat, Morisho, Zif, ⁹ Odorayim, Laxish, Ozikah, ¹⁰ Zorox, Oyjavlon va Xevron. Bu shaharlar Yahudo va Benyamin hududlaridagi mustahkam shaharlar bo'ldi. ¹¹ Raxabom qal'alarni mustahkamladi. U yerga qo'mondonlar tayin qilib, oziq-ovqat, zaytun moyi va sharob g'amladi. ¹² Har bir shaharni qalqon va nayzalar bilan ta'minlab, mudofaani g'oyat kuchaytirdi. Shu tariqa u Yahudo va Benyamin qabilalarini qo'li ostida saqladi.

Ruhoniylar va levilar Yahudo yurtiga keladilar

¹³ Isroilning barcha hududlaridagi ruhoniylar va levilar Raxabomning tarafdorlari edilar. ¹⁴ Levilar hatto o'z yaylovlarini va mulklarini tashlab, Yahudo va Quddusga kelgan edilar. Chunki Isroil shohi Yeribom va uning o'g'illari levilarga Egamizning ruhoniylari sifatida xizmat qilishga yo'l qo'ymagan edilar. ¹⁵ Yeribom sajdagohlarda* xizmat qilish uchun o'z ruhoniylarini tayinladi. Ular Yeribom yasattirgan oltin buzoqlarga va echki jinlarga* topinar edilar. ¹⁶ Isroilning hamma qabilalaridan Egamizga* chin yurakdan intilganlar esa levilar va ruhoniylarga ergashib, Quddusga

keldilar. Ular Quddusda ota–bobolarining Xudosi — Egamizga qurbonlik qilishardi.

¹⁷ Buning natijasida Yahudo shohligi mustahkam bo'ldi. Ular Dovud bilan Sulaymonga qanday xizmat qilgan bo'lsalar, Raxabomga ham uch yil davomida sadoqat bilan xizmat qildilar.

Raxabomning xonadoni

¹⁸ Raxabom Dovud o'g'li Yarimo'tning qizi Maxalatga uylandi. Maxalatning onasi Abuhayil, Essay o'g'li Eliyobning qizi edi. ¹⁹ Maxalat Raxabomga Yoush, Shamariyo va Zaham degan o'g'illar tug'ib berdi. ²⁰ Keyinchalik Raxabom Absalomning qizi Maxoni* o'ziga xotin qilib oldi. Maxo unga Abiyo, Attay, Zizo va Shalomit degan o'g'illar tug'ib berdi. ²¹ Raxabom boshqa xotinlari va kanizaklariga* qaraganda, Absalomning qizi Maxoni yaxshi ko'rardi. Raxabomning o'n sakkizta xotini va oltmishta kanizagi bo'lib, u yigirma sakkiz o'g'il va oltmish qiz ko'rdi.

²² Raxabom xotini Maxo tuqqan o'g'li Abiyoni taxt vorisi qilish niyatida, hamma aka–ukalari orasida bosh shahzoda qilib tayinladi. ²³ Raxabom donolarcha ish tutib, qolgan o'g'illarga mas'uliyatni taqsimlab berdi, ularni Yahudo va Benyamin hududidagi mustahkam shaharlarga o'rnashtirdi. Ularga hamma narsani mo'l qilib yetkazdi, ularni ko'p xotinlarga uylantirdi.

12–BOB

Misr Yahudo yurtiga hujum qiladi

¹ Raxabom o'z hukmronligini mustahkamlab, kuchayib ketgach, u bilan birga butun xalq Egamizning qonunlaridan yuz o'girdi. ² Ular Egamizga qilgan bevafoqligi uchun Raxabom hukmronligining beshinchi yilida* Misr shohi Shishax Quddusga bostirib keldi.

³ Shishax o'zi bilan 1200 ta jang aravasini, 60.000 nafar otliq lashkarni, shuningdek, Misrdan Liviyalik, Suxotlik va Habashistonlik* son–sanoqsiz qo'shinni tortib keldi.

⁴ Shishax Yahudoning mustahkam shaharlarini qo'lga kiritib, Quddusgacha yetib bordi.

⁵ Shunda Shamayo payg'ambar shoh Raxabomning va Yahudo lashkarboshilarining oldiga keldi. Ular o'sha paytda Shishaxdan qochib, Quddusga to'planishgan edi. Shamayo payg'ambar ularga dedi:

— Egamiz shunday demoqda: “Sizlar Meni tark etdingiz, shuning uchun Men ham sizlarni tark etib, Shishaxning qo'liga beraman.”

⁶ Shunda lashkarboshilar bilan shoh o'z ayblarini tan olib: “Egamiz adolatlidir”, dedilar. ⁷ Ular ayblarini tan olganlarini Egamiz ko'rgach, Shamayoga shu so'zlarini ayon qildi: “Ular gunohlariga iqrar bo'ldilar, shuning uchun ularni qirib tashlamayman. Shishax hujum qilganda, ularni qisman xalos etaman. Shishaxning qo'li orqali Quddusga g'azabimni sochmayman. ⁸ Biroq ularni Shishaxga qaram qilib qo'yaman, shunda ular Menga xizmat qilish bilan boshqa yurtlarning shohlariga xizmat qilish orasidagi farqni bilib oladilar.”

⁹ Misr shohi Shishax Quddusga bostirib kelganda, Egamizning uyidagi va saroydagi xazinalarni tortib oldi, qo'liga nima ilinsa, hammasini oldi. Sulaymon yasattirgan oltin qalqonlarni ham oldi. ¹⁰ Shoh Raxabom oltin qalqonlar o'rniga bronza qalqonlar yasattirdi va ularni shoh saroyi darvozasini qo'riqlaydigan soqchilar boshliqlari qo'liga berdi. ¹¹ Shoh Egamizning uyiga kirganda, soqchilar qalqonlarni ko'tarib borishar, keyin esa qalqonlarni joyiga eltib qo'yishardi. ¹² Raxabom o'z ayblarini tan olgani uchun

Egamiz g'azabidan tushib, Yahudo xalqini tamomila qirib yubormadi. Yahudodagi ahvol yaxshilandi.

Raxabomning hukmronligi

¹³ Shoh Raxabom Quddusda hukmronlik qilib, kuchayib boraverdi. U taxtga o'tirgan paytda qirq bir yoshda edi. Uning onasi Ommonlik bo'lib, ismi Namax edi. Raxabom Quddusda o'n yetti yil shohlik qildi. Egamiz hamma Isroil qabilalarining shaharlari orasidan Quddus shahrini O'ziga sajda qilishlari uchun tanlab olgan edi. ¹⁴ Raxabom chin yurakdan Egamizga intilmagani uchun qabihlik qilaverdi.

¹⁵ Raxabom bilan Yeribom butun umri davomida urishib keldilar. Raxabomning butun faoliyati boshdan oxirgacha Shamayo payg'ambar va valiy Yiddo yozgan nasabnomada bayon etilgan. ¹⁶ Nihoyat, Raxabom olamdan o'tib, Dovud qal'asida, otabobolari yoniga dafn qilindi. Uning o'rniga o'g'li Abiyo shoh bo'ldi.

13-BOB

Abiyo bilan Yeribom o'rtasidagi urush

¹ Isroil shohi Yeribom hukmronlik qilayotganiga o'n sakkiz yil bo'lganda, Abiyo Yahudoga shoh bo'ldi. ² U Quddusda uch yil shohlik qildi. Onasining ismi Maxo* bo'lib, Givolik Uriyolning qizi edi.

Abiyo bilan Yeribom o'rtasida urush bo'ldi. ³ Abiyo saralangan odamlardan tashkil topgan 400.000 nafar botir jangchisini urushga boshladi. Yeribom esa Abiyoga qarshi 800.000 nafar saralangan bahodir jangchini saf torttirdi. ⁴ Abiyo Efrayim qirlaridagi Zamorayim tog'i yon bag'riga chiqib, gapirdi:

“Ey Yeribom va butun Isroil xalqi, gapimni eshiting! ⁵ Isroil xalqining Xudosi — Egamiz shoh Dovud bilan qat'iy ahd tuzib, Isroil ustidan hukmronlik qilishni to'abada unga va uning nasliga topshirgan. Nahotki buni bilmasangiz?! ⁶ Shunday bo'lsa-da, Nabat o'g'li Yeribom Dovud o'g'li Sulaymonning xizmatida bo'la turib, o'z xo'jayiniga qarshi bosh ko'tardi. ⁷ Atrofiga bir guruh allaqanday yaramas odamlarni to'plab, Sulaymon o'g'li Raxabomga qarshi fitna uyushtirdi. Raxabom o'sha paytda yosh, tajribasiz bo'lgani uchun ularga qarshilik ko'rsata olmadi.

⁸ Endi esa sizlar Dovud nasli qo'lidagi Egamizning shohligiga qarshi urush qilmoqchisizlar. Ha, sizlar ko'pchiliksiz. Yeribom xudolar sifatida yasattirib bergan oltin buzoqlar* ham yoningizda. ⁹ Sizlar Horunning naslidan bo'lgan Egamizning ruhoniylarini va levilarni quvib yubordingizlar. Begona xalqlardan o'rnak olib, oddiy odamlarni ruhoniy qilib tayinladingizlar. Qoyil-e! Yosh buqasi yoki yettita qo'chqori bo'lgan har kim soxta xudolaringizga ruhoniylilik qila oladi-ya!

¹⁰ Lekin Xudoyimiz Egamizdir, biz Undan yuz o'g'irmadik. Egamizga xizmat qilayotgan ruhoniylarimiz Horun naslidandir. Levilar ularga xizmatda yordam berishyapti. ¹¹ Ular har kuni ertalab va kechqurun Egamizga kuydiriladigan qurbonliklar atashadi, xushbo'y tutatqilar tutatishadi, poklangan xontaxtaga muqaddas nonlar qo'yishadi, har oqshom oltin chiroqpoyadagi moychiroqlarni yoqishadi. Ha, biz Egamiz Xudoning talablarini bajaramiz, sizlar esa Uni tark etdingizlar. ¹² Xudo biz bilan birgadir, U bizning yo'l boshchimizdir. Uning

ruhoniylari karnaylar chalib, sizlarga qarshi jangga da'vat qiladi. Ey Isroil xalqi! Ota-bobolaringizning Xudosi — Egamizga qarshi jang qilmang, siz baribir muvaffaqiyatga erishmaysiz!"

¹³ Shu orada Yeribom bildirmay sipohlarining bir qismini Yahudo lashkarining orqa tomoniga pistirma qo'yish uchun jo'natdi. Sipohlarining asosiy qismi esa Yahudo lashkarining old tomonida saf tortgan edi. ¹⁴ Yahudo lashkari qarashsa, qurshovda qolishibdi. Ular Egamizdan yordam so'rab yolvorishdi, ruhoniylar karnaylarini chalishdi. ¹⁵ Yahudo lashkari ovozi boricha hayqirishdi. Ularning jangovar hayqirig'i ostida Xudo Yeribomni hamda butun Isroil lashkarini Abiyo va Yahudo xalqi oldida mag'lub qildi. ¹⁶ Isroil lashkari Yahudo lashkari oldiga tushib qochishdi. Xudo Isroil lashkarini Yahudo lashkarining qo'lga berdi. ¹⁷ Abiyo va uning lashkari ularga og'ir talafot yetkazdilar. Isroil lashkarining 500.000 nafar saralangan sipohi qurbon bo'ldi. ¹⁸ Yahudo lashkari ota-bobolarining Xudosi — Egamizga tayangani uchun jangda Isroil lashkarini mag'lub qilib, g'alabaga erishgan edi.

¹⁹ Abiyo Yeribomni ta'qib qilib, Baytil, Yashono va Efro'n shaharlarini hamda o'sha shaharlar atrofidagi qishloqlarni qo'lga kiritdi. ²⁰ Yeribom Abiyo davrida oldingi qudratini tiklay olmadi. Egamiz shoh Yeribomning jonini olib, uni halok qildi.

²¹ Abiyo esa kuchayib boraverdi. U o'n to'rtta xotonga uylanib, yigirma ikkita o'g'il va o'n oltita qiz ko'rdi.

²² Abiyoning boshqa ishlari, uning faoliyati va tutgan yo'llari Yiddo payg'ambarning tarixida bayon etilgan.

14–BOB

Shoh Oso Habashistonni mag'lub qiladi

¹ Abiyo olamdan o'tdi. Uni Dovud qal'asida, ota-bobolari yoniga dafn qildilar, uning o'rniga o'g'li Oso shoh bo'ldi. Uning hukmronligi davrida yurtda o'n yil tinchlik, osoyishtalik bo'ldi. ² Oso Egasi Xudoning oldida yaxshi va to'g'ri ishlar qildi. ³ U begona xudolarga atalgan qurbongohlarni va sajdagohlarni* yo'q qildi, butsimon toshlarni parchalab tashladi, Asheraning* ustunlarini kesdi. ⁴ Oso Yahudo xalqiga: "Ota-bobolaringizning Xudosi — Egamizga yuz buring, Uning qonun va amrlariga rioya qiling", deb farmon berdi. ⁵ U Yahudoning hamma shaharlaridan sajdagohlarni va tutatqi qurbongohlarini yo'qotdi. Uning hukmronligi davrida shohlikda tinchlik, osoyishtalik bo'ldi. ⁶ Yurtda tinchlik hukmron bo'lgan paytda, Oso Yahudodagi shaharlarni mustahkamladi. Egamiz unga osoyishtalik ato qilgani uchun o'sha yillari urush bo'lmadi. ⁷ Oso Yahudo xalqiga aytdi: "Kelinglar, shaharlarni devorlar bilan o'raylik, minoralar quraylik, tambalanadigan darvozalar o'rnatib, shaharlarni mustahkamlaylik. Biz Egamiz Xudoga itoat qilganimiz uchun, bu yurt hali ham bizniki. Xudo bizga har tarafdin osoyishtalik ato qilgan." Shunday qilib, ular qurilish qildilar, huzur-halovatga yetishdilar. ⁸ Osoning Yahudo qabilasidan 300.000 sipohi bo'lib, ular qalqon va nayzalar bilan qurollangan edilar. Benyamin qabilasidan esa 280.000 sipohi bo'lib, ular qalqon va yo'ylar bilan qurollangan edilar. Ularning hammasi bahodir jangchilar edi.

⁹ Habashistonlik* Zerax behisob lashkari va 300 jang aravasi bilan Yahudo yurtiga hujum qilib, Morisho shahrigacha* bostirib bordi. ¹⁰ Oso unga qarshi yo'lga otlandi.

Ikkala tomon Morisho yaqinidagi Zafito vodiysida saf tortishdi. ¹¹ Oso o'zining Egasi Xudoga iltijo qildi: "Ey Egamiz! Yolg'iz Sengina zaif odamga kuchli raqibini mag'lub qilishga yordam bera olasan. Ey Egamiz Xudo! Bizga yordam ber! Biz Senga tayanamiz. Sening noming bilan bu behisob lashkarga qarshi jangga otlandik. Ey Egamiz! Sen bizning Xudoyimizsan. Inson zoti Seni mag'lub qilishiga yo'l qo'yma!"

¹² Oso va Yahudo lashkari hujumni boshlagach, Egamiz Habashistonliklarni mag'lub qildi. Habashistonliklar qocha boshladilar. ¹³ Oso lashkari bilan ularni Garorgacha* quvib bordi. Habashistonliklarning birortasi ham qochib qutula olmadi. Ularning hammasi Egamizning va Uning lashkari oldida qirilib ketdi. Yahudo lashkari ko'p miqdorda o'lja olib qaytdi. ¹⁴ Garor atrofidagi shaharlarda yashaydigan xalq yuz bergan voqeani eshitib, Egamizdan qo'rqib qolgan edi. Shu sababdan Yahudo lashkari o'sha shaharlarning hammasini mag'lub qilib, talon-taroj qildi, u yerdan mo'l o'lja olib ketdi. ¹⁵ Ular cho'ponlarning chodirlariga ham hujum qilib, ko'p miqdorda qo'y, echki, tuyalarni oldilar. So'ngra Quddusga qaytib ketdilar.

15-BOB

Shoh Osoning islohotlari

¹ Odod o'g'li Ozariyoni Xudoning Ruhi qamrab oldi. ² Ozariyo Osoning huzuriga borib dedi:

— Ey shoh Oso! Ey Yahudo va Benyamin xalqi! Gapimga quloq solinglar. Sizlar Egamiz bilan bo'lar ekansiz, U ham sizlar bilan birga bo'ladi. Agar sizlar Egamizni izlasangizlar, Uni topasizlar. Agar Uni tark etsangizlar, U ham sizlarni tark etadi. ³ Isroil xalqi uzoq vaqt davomida* haqiqiy Xudosiz yashadi. Ularga ta'lim beradigan ruhoniyo yo'q edi, ular qonundan mahrum edilar. ⁴ Lekin boshlariga og'ir kulfat tushganda, ular Isroil xalqining Xudosiga — Egamizga yuz burdilar, Uni izladilar, shunda topdilar. ⁵ O'sha notinch davrda yo'lga chiqish xatarli edi, chunki hamma joyda tartibsizlik va behalovatlik hukmron edi. ⁶ Bir xalq ikkinchisini yakson qilardi, bir shahar boshqasini vayron etar edi, chunki Xudo ularni iztirobga solib, behalovat qilib qo'ygan edi. ⁷ Lekin sizlar dadil bo'linglar! Tushkunlikka tushmanglar! Sizlar qilgan ishlarinigiz uchun mukofot olasizlar.

⁸ Shoh Oso Odod o'g'li Ozariyo payg'ambarning aytgan bashoratini eshitgach*, dadillashdi. U Yahudo va Benyamin yerlaridan, shuningdek, Efrayim qirlarida qo'lga kiritgan shaharlardan makruh butlarni yo'q qildi. Ma'bad hovlisidagi Egamizning qurbongohini tuzatdi. ⁹ U Yahudo va Benyamin xalqini, shuningdek, oralarida istiqomat qilayotgan Efrayim, Manashe va Shimo'n qabilasidan bo'lgan musofirlarni to'pladi. Ularning ko'pchiligi Oso hukmronligi davrida Yahudoga ko'chib kelgan edilar, chunki Egasi Xudo Oso bilan birga bo'lganini ko'rgan edilar. ¹⁰ Ular Oso hukmronligining o'n beshinchi yili uchinchi oyida* Quddusda to'plandilar. ¹¹ O'sha kuni o'zlari olib kelgan o'ljalardan 700 ta buqa va 7000 ta qo'yni Egamizga qurbonlik qildilar. ¹² So'ng ota-bobolarining Xudosiga — Egamizga butun qalbi bilan, jonu dili bilan intilishga ahd qildilar. ¹³ Kimki Isroil xalqining Xudosiga — Egamizga intilmasa, xoh yosh bo'lsin, xoh qari, xoh erkak bo'lsin, xoh ayol, o'ldiriladigan bo'ldi. ¹⁴ Ular baland ovozda Egamizga qasamyod qildilar, hayqirdilar, karnay va burg'ular chaldilar. ¹⁵ Jamiki Yahudo xalqi chindildan qasamyod qilgani uchun xursand bo'ldi. Ular Egamizni astoydil izlaganlari uchun

Uni topdilar. Egamiz ularga har tarafdin osoyishtalik ato qildi.

¹⁶ Shoh Osoning buvisi* Maxo Asheraning* makruh tasvirini yasattirgan edi, shuning uchun Oso buvisini malikalik martabasidan* mahrum qildi. U buvisi yasattirgan butni qo'porib tashlab, parcha–parcha qilgandan keyin, Qidron soyligida* yoqib yubordi.

¹⁷ Oso Isroildagi sajdagohlarni* yo'q qilmagan bo'lsa ham, umr bo'yi Egamizga sodiq qoldi. ¹⁸ Otasi va o'zi Xudoga atab nazr etgan oltinu kumushlarni, idishlarni Xudoning uyiga olib keldi. ¹⁹ Oso hukmronligining o'ttiz beshinchi yiliga qadar urush bo'lmadi.

16–BOB

Isroil shohi Basho Yahudoga hujum qiladi

¹ Oso hukmronligining o'ttiz oltinchi yilida Isroil shohi Basho Yahudoga hujum qildi. Odamlar Yahudo yurtiga osonlikcha kirib chiqa olmasligi uchun, Basho Rama shahrini* mustahkamladi. ² Oso Egamizning uyidagi va saroydagi xazinalardan kumush va oltinlarni olib, Damashqda o'tirgan Oram shohi Banhadadga jo'natdi. Oso unga shu xabarni ham yubordi: ³ “Sening otang bilan mening otam o'rtasida ittifoq bo'lgani kabi, sen bilan mening o'rtamda ham ittifoq bo'lsin. Senga kumush va oltin berib yuboryapman. Isroil shohi Basho bilan ittifoq tuzgan eding, endi o'shani bekor qil, toki u yurtimdan jo'nab qolsin.”

⁴ Banhadad shoh Osoning taklifini qabul qildi, lashkarboshilariga: “Isroil shaharlariga hujum qilinglar”, deb ularni o'sha yoqqa yubordi. Ular Iyxon, Dan, Ovil–Bayt–Maxo* shaharlarini va Naftali hududidagi barcha ombor shaharlarni bosib oldilar.

⁵ Basho bu voqeani eshitgach, Ramani mustahkamlash fikridan voz kechib, ishni to'xtatib qo'ydi. ⁶ Shoh Oso jamiki Yahudo xalqini chaqirtirib, ularga Rama shahrini mustahkamlashda Basho ishlatgan tosh va yog'ochlarni tashittirdi. Oso o'sha tosh va yog'ochlar bilan Gebo hamda Mispax shaharlarini mustahkamladi.

⁷ Shu vaqtda valiy Xonin Yahudo shohi Osoning huzuriga kelib, unga aytdi:

— Sen Egang Xudoga suyanmasdan, Oram shohiga suyanding. Shuning uchun Oram shohining lashkarini qo'ldan boy berding. ⁸ Nahotki Habashistonliklar* bilan Liviyaliklar esingda bo'lmasa?! Ular son–sanoqsiz lashkarlari, ko'plab jang aravalari va otliq sipohlari bilan kelgan edi–ku. O'shanda Sen Egamizga suyanganing uchun, Egamiz ularni sening qo'lingga bergan edi. ⁹ Egamiz yer yuzidagi hammani kuzatib turadi, Unga sodiq bo'lganlarga U kuch–qudrat beradi. Sen aqlsizlarcha ish tutding. Bundan buyon sening boshing urushdan chiqmaydi.

¹⁰ Oso valiyning bu gaplaridan g'azablandi. U g'azab ustida valiyini zindonga tashladi. Xalqdan ba'zilarini ham shafqatsizlarcha eza boshladi.

Oso hukmronligining oxirgi davri

¹¹ Osoning butun faoliyati boshidan oxirigacha “Yahudo va Isroil shohlari kitobi”da yozib qoldirilgan. ¹² Hukmronligining o'ttiz to'qqizinchi yilida Osoning oyoqlari og'riydigan bo'lib qoldi. Uning ahvoli juda og'ir bo'lishiga qaramay, u kasallik paytida ham Egamizga yuzini burmadi, faqat tabiblardan yordam so'radi. ¹³ Nihoyat, Oso qirq bir yil hukmronlik qilib, olamdan o'tdi. ¹⁴ Uni attorlar tayyorlagan turli–tuman ziravorlar bilan to'la tobutga yotqizdilar. U Dovudning qal'asida, o'zi uchun qoyada o'ydirgan qabrga dafn qilindi. Uning sharafiga katta gulxan yoqdilar.

17–BOB

Yahudo shohi Yohushafat

¹ Yohushafat otasi Oso o'rniga shoh bo'ldi, u Isroildan o'zini himoya qilish uchun mudofaani kuchaytirdi. ² U Yahudodagi hamma mustahkam shaharlarga harbiy qismlarni joylashtirdi. Yahudo yerlarida hamda otasi Oso qo'lga kiritgan Efrayim shaharlarida ko'plab qo'nolg'alar o'rnashtirdi. ³ Yohushafat otasi Osodan* o'rnak olib, uning ilk hukmronligi yillariga taqlid qilgani uchun Egamiz u bilan birga bo'ldi. Yohushafat Baalga sig'inmay, ⁴ otasining Xudosiga intildi, Isroil shohlari yo'llaridan yurmasdan, Xudoning amrlariga itoat etdi. ⁵ Shuning uchun Egamiz uning hokimiyatini mustahkam qildi. Butun Yahudo xalqi Yohushafatga o'lpon to'lardi, u katta boylik va shuhrat topdi. ⁶ Egamizga itoat qilishdan u zavq olar edi. Shu bois, u Yahudodagi sajdagohlarni* yo'qotdi, Asheraga* atalgan ustunlarni chopib tashladi.

⁷ Hukmronligining uchinchi yilida xalqqa ta'lim berish uchun o'z a'yonlari Banxayilni, Obodiyoni, Zakariyoni, Natanielni va Mixiyoni Yahudo shaharlariga jo'natdi. ⁸ Levilardan Shamayo, Nataniyo, Zabadiyo, Osoyil, Shamiromo't, Yo'natan, Odoniyo, To'viyoxu va To'doniyo hamda ruhoniylar Elishama va Yohuram ularga hamroh bo'ldilar. ⁹ Ular Egamizning Tavrot kitobini olib, Yahudoning hamma shaharlariga borishdi va xalqqa ta'lim berishdi.

¹⁰ Yahudo atroflaridagi xalqlarga Egamiz qo'rquv soldi, shuning uchun o'sha xalqlar Yohushafatga qarshi urush qilmadilar. ¹¹ Ba'zi Filistlar Yohushafatga katta miqdorda kumushni o'lpon qilib olib keldilar. Arablar ham 7700 ta qo'chqor va 7700 ta taka olib keldilar. ¹² Yohushafat tobora kuchayib boraverdi. U Yahudoda qal'alar va ombor shaharlar qurdirdi. ¹³ U yerga ko'p miqdorda oziq-ovqat to'pladi. Quddusga tajribali bahodir jangchilarni joylashtirdi. ¹⁴ Bu jangchilar xonadonlari bo'yicha safarbar qilingan edilar:

Yahudo qabilasining sipohlariga lashkarboshi Adnah edi. Uning qo'li ostida 300.000 nafar bahodir jangchi bo'lib, ular 1000 nafar jangchidan tashkil topgan bo'linmalarga bo'lingan edilar.

¹⁵ Ikkinchi lashkarboshi Yohuxanon edi, uning qo'li ostida 280.000 nafar sipohi bor edi.

¹⁶ Uchinchi lashkarboshi Zixri o'g'li Amasiyo edi, uning qo'li ostida 200.000 nafar sipohi bor edi. Amasiyo o'z xohishi bilan Egamizga xizmat qilayotgan edi.

¹⁷ Benyamin qabilasining sipohlariga lashkarboshi Elyodax edi. U bahodir jangchi bo'lib, qo'li ostida yoy va qalqon bilan qurollangan 200.000 nafar sipohi bor edi.

¹⁸ Elyodaxning o'ng qo'l yordamchisi Yohuzabad edi, uning qo'li ostida qurollangan 180.000 nafar sipohi bor edi.

¹⁹ Bu jangchilar shohga Quddusda xizmat qilar edilar. Bulardan tashqari, shoh mustahkam shaharlarga boshqa harbiy qismlarni joylashtirgan edi.

18-BOB

Mixiyo payg'ambar shoh Axabni ogohlantiradi

¹ Yohushafat nihoyatda boy bo'lib, obro'si oshib ketdi. U o'g'liga Isroil shohi Axabning qizini olib berib, Axab bilan aloqasini mustahkamladi. ² Oradan bir necha yil o'tgach, Yohushafat Axabni ko'rgani Samariya shahriga bordi. Axab Yohushafat va uning hamrohlari sharafiga ko'plab mol-qo'y so'ydi. U Yohushafatni Giladdagi* Ramo't shahriga hujum qilishga ko'ndirmoqchi bo'lib*:

³ — Giladdagi Ramo't uchun jang qilmoqqa men bilan borasanmi? — deb so'radi.

— Meni go'yo o'zing deb bil, xalqimni o'zingning xalqing deb bil. Biz sen bilan birga urushga boramiz, — dedi unga Yahudo shohi Yohushafat. ⁴ Yohushafat Isroil shohiga yana aytdi:

— Avval Egamizning xohish-irodasini bil-chi, U nima der ekan.

⁵ Isroil shohi to'rt yuz payg'ambarni to'plab ulardan so'radi:

— Giladdagi Ramo't uchun jang qilmoqqa boraymi yoki bormaymi?

— Boraversinlar, Xudo u shaharni shoh hazratlarining qo'liga beradi.

⁶ — Bu yerda ulardan boshqa Egamizning birorta payg'ambari qolmadimi? Agar bo'lsa, undan ham so'rab ko'raylik, — dedi Yohushafat.

⁷ — Yana bir kishi bor, — dedi Axab Yohushafatga, — Yimloning o'g'li Mixiyo. U orqali Egamizning xohish-irodasini bilsak bo'ladi. Lekin men uni yomon ko'raman, chunki u men haqimda bashorat qilsa, xayrli gap aytmaydi, har doim xunuk gap aytadi.

— Ey shoh, bunday deb aytma, — dedi Yohushafat.

⁸ Isroil shohi mulozimini chaqirib:

— Tez borib, Yimloning o'g'li Mixiyoni olib kel, — deb buyurdi.

⁹ Isroil shohi Axab va Yahudo shohi Yohushafat shohlik liboslarini kiyib, har qaysisi o'z taxtida Samariya darvozasi yonida o'tirar, hamma payg'ambarlar esa ularning ro'parasida turib bashorat qilayotgan edi. ¹⁰ Xanano o'g'li Zidqiyo temir shoxlar yasab, dedi:

— Egamiz: “Oram lashkarini qirib bitirmaguningcha, ularni shu shoxlar bilan suzaverasan”, deb aytmoqda.

¹¹ Boshqa payg'ambarlar ham shohga:

— Ramo'tga boraversinlar, albatta g'alaba qiladilar, Egamiz o'sha shaharni shohimizning qo'llariga beradi, — deb bashorat qildilar.

¹² Mulozim Mixiyoni chaqirish uchun ketdi. U Mixiyoning oldiga borib, unga dedi:

— Qara, hozir hamma payg'ambarlar bir og'izdan shohga yaxshilikdan bashorat qilyaptilar. Sening bashorating ham ularnikiday bo'lsin. Sen ham yaxshilikdan karomat qil.

¹³ — Xudo haqi! Xudoyim menga nimani ayon qilsa, shuni aytaman, — dedi Mixiyo.

¹⁴ Mixiyo shoh huzuriga keldi.

— Ey Mixiyo, men Giladdagi Ramo't shahrini qaytarib olish uchun jang qilmoqchiman. Ramo'tga hujum qilaymi yoki yo'qmi? — deb so'radi shoh undan.

— Hujum qilaversinlar, albatta g'olib keladilar, — dedi Mixiyo. — O'sha shahar shoh hazratlarining qo'liga beriladi.

¹⁵ — Faqat haqiqatni aytishing uchun Egamiz nomini o'rtaga qo'yib, senga necha marta ont ichdirayin? — deb shoh undan yana so'radi.

¹⁶ Mixiyo unga shunday javob berdi:

— Isroil xalqini ko‘rib turibman, ular tog‘lar ustida yoyilib yurgan cho‘ponsiz qo‘ylarga o‘xshaydi. Egamiz menga dedi: “Ularning xo‘jayini yo‘q, har biri o‘z uyiga tinch–omon qaytib ketsin.”

¹⁷ — U men haqimda bashorat qilganda xayrli gap aytmaydi, balki xunuk xabar aytadi, deb senga aytmaganmidim?! — deb xafaligini izhor qildi Axab Yohushafatga.

¹⁸ — Unday bo‘lsa, Egamizning so‘zlarini eshitsinlar, — dedi Mixiyo Axabga. — Men Egamizni O‘zining taxtida o‘tirgan holatda ko‘rdim. Jamiki samoviy mavjudotlar Uning o‘ng va chap tomonidan joy olgan edi. ¹⁹ Egamiz ulardan so‘radi: “Isroil shohi Axab Giladdagi Ramo‘t shahriga borib, o‘sha yerda halok bo‘lsin deya, kim uni o‘ziga og‘dira oladi?” Biri unday dedi, boshqasi bunday dedi. ²⁰ Bir payt ruhlardan bittasi Egamizning ro‘parasida paydo bo‘ldi va: “Uni men ko‘ndiraman”, dedi. “Qanday qilib ko‘ndirasan?” so‘radi Egamiz. ²¹ “Men chiqib, hamma payg‘ambarlarning og‘zida yolg‘onchi ruhga aylanaman”, dedi u. “Sen uni ko‘ndir, bor, aytganingday qil, sen uddasidan chiqasan”, dedi Egamiz. ²² Mana ko‘rdingizmi, Egamiz payg‘ambarlaringizning og‘ziga yolg‘onchi ruh solib qo‘ygan. U boshingizga falokat keltirishga qaror qilgan.

²³ Shu payt Xanano o‘g‘li Zidqiyo Mixiyoning oldiga kelib, uning yuziga bir shapaloq urdi:

— Nahotki Egamizning Ruhi meni tark etib, sen bilan gaplashgani ketgan bo‘lsa?! Ayt–chi, u qaysi yo‘ldan ketdi? — so‘radi Zidqiyo.

²⁴ — Qarab tur, sichqonning ini ming tanga bo‘lib, yashiringani ichkari xonaga yugurganingda ko‘rasan, — dedi Mixiyo Zidqiyoga.

²⁵ — Mixiyoni ushlanglar! — buyurdi Isroil shohi. — Uni shahar hokimi Omonning va shahzoda Yo‘shning huzuriga olib boringlar. ²⁶ Ularga mening amrimni yetkazinglar. Ular Mixiyoni zindonga tashlashsin. Men sog‘–salomat qaytib kelgunimcha, oz–moz non–suv berib tursin, xolos.

²⁷ — Ey xaloyiq! Hammangiz eshitib qo‘ying! Agar shoh hazratlari sog‘–salomat qaytib kelsalar, Egamiz men orqali gapirmagan bo‘ladi, — dedi Mixiyo.

Axab halok bo‘ladi

²⁸ Isroil shohi Axab bilan Yahudo shohi Yohushafat Giladdagi Ramo‘t shahriga ketishdi.

²⁹ — Men qiyofamni o‘zgartirib, jangga kiraman, sen esa shohlik liboslaringni kiyib ol, — dedi Axab Yohushafatga.

Axab qiyofasini o‘zgartirib, jangga kirdi. ³⁰ Oram shohi jang aravalari qo‘mondoniga: “Kattasi bilan ham, kichigi bilan ham jang qilib o‘tirmanglar, asosiy hujumni Isroil shohining o‘ziga qaratinglar”, deb amr bergan edi. ³¹ Jang aravalari qo‘mondonlari Yohushafatni ko‘rgach: “Isroil shohi ana shu!” deb o‘ylab unga hujum boshladilar. Yohushafat lashkarini jangga da‘vat qilib baqirganda, Egamiz unga yordam berib, hujumni qaytardi. ³² Aravalarning qo‘mondonlari bildilarki, u Isroil shohi emas ekan. Qo‘mondonlar orqaga qaytdilar.

³³ Bir odam bexosdan yoyini tortib qo‘yib yuborgan edi, o‘q to‘ppa–to‘g‘ri Isroil shohiga kelib tegdi. Shohning ustidagi sovuti ulangan joydan o‘q kirib ketgan ekan. Shoh og‘ir jarohatlandi.

— Otni orqaga bur, men jarohatlandim, lashkar orasidan meni olib chiqib ket! —

dedi shoh izvoshchisiga. ³⁴ O'sha kuni g'oyatda shiddatli jang bo'ldi. Shoh Axab esa aravasi ustida suyanib, Oram lashkarini kuzatib turdi. Kechga tomon borib shoh qazo qildi.

19-BOB

Valiy Yohu Yohushafatga tanbeh beradi

¹ Yahudo shohi Yohushafat Quddusdagi saroyiga sog'-salomat qaytib keldi. ² Xonin o'g'li valiy Yohu shoh Yohushafat bilan uchrashgani borib, unga dedi:

— Qabihlarga yordam berib, Egamizdan nafratlanganlarni yaxshi ko'rish to'g'rimi? Qilgan bu ishing uchun Egamiz sendan g'azablendi. ³ Shunga qaramay, sen yaxshi ishlar ham qilgansan. Sen Asheraning* ustunlarini Yahudo yurtidan yo'q qilgansan, butun yuraging bilan Xudoga intilishga qat'iy qaror etgansan.

Shoh Yohushafatning islohotlari

⁴ Yohushafat Quddusda yashar edi. Biroq u tez-tez xalq orasiga chiqib, janubdagi Bershebadan tortib, to shimoldagi Efrayim qirlarigacha borar edi. Butun xalqni otabobolarining Xudosiga — Egamizga yuz burishga da'vat etardi. ⁵ U Yahudodagi mustahkam shaharlarning har biriga hakamlar tayinlab, ⁶ ularga shunday ko'rsatma berdi:

— Hukm qilishda ehtiyot bo'linglar, chunki sizlar inson nomidan emas, balki Egamiz nomidan hukm qilasiz. Hukm qilayotganingizda U sizlar bilan birga bo'ladi. ⁷ Egamizdan qo'rqing. Hukm chiqarganingizda ehtiyot bo'ling, chunki Egamiz Xudo nohaqlikka, tarafkashligu poraga toqat qilmaydi.

⁸ Egamizning qonuni bilan bog'liq bo'lgan hukmlarni chiqarish va odamlar orasidagi munozaralarni yechish uchun Yohushafat Quddusda ba'zi levilarni, ruhoniylarni va Isroil urug'boshilarini tayinladi. Ular Quddusda yashardilar. ⁹ Yohushafat ularga shunday deb uqtirdi:

— O'z vazifangizni Egamizdan qo'rqqan holda, sidqidildan, odilona bajaring.

¹⁰ Boshqa shaharda istiqomat qiladigan birodarlaringiz oldingizga qotillik yoki qonun, amr, farmon, qoidalar bilan bog'liq bo'lgan da'volar bilan kelsa, ularni ogohlantiring, toki ular Egamizga qarshi gunoh qilib qo'ymasinlar, o'zlarining va sizning boshingizga Egamizning qahrini keltirmasinlar. Shunday qilsangiz, aybdan xoli bo'lasizlar. ¹¹ Sizlar Egamizning ishlari yuzasidan hamma hisobotni oliy ruhoniy Emoriyoga, shohning ishlari yuzasidan bo'lgan hisobotni esa Yahudo qabilasining boshlig'i Ismoil o'g'li Zabadiyoga berasizlar. Sud qarorlari amalga oshishini levilar nazorat qilib turadilar. Dadil bo'linglar, to'g'ri ish qilganga Xudo yor bo'lsin!

20-BOB

Edomga qarshi urush

¹ Oradan bir oz vaqt o'tgach, Mo'abliklar bilan Ommonliklar hamda Mavun xalqining* bir qismi Yohushafatga qarshi urishgani otlandilar. ² Xabarchilar kelib, Yohushafatga: "Son-sanoqsiz lashkar Edomdan* — O'lik dengizning narigi qirg'og'idan sizga qarshi kelmoqda. Ular Xazazon-Tamarni qo'lga kiritib bo'lishgan", deb aytdilar. (Xazazon-Tamarning boshqa nomi En-Gedi* edi.) ³ Yohushafat qo'rqib ketdi. U Egamizning

xohish–irodasini bilmoqchi bo‘lib, butun Yahudo bo‘ylab ro‘za e‘lon qildi. ⁴Yahudoning hamma shaharlaridan xalq Quddusga yig‘ilib, Egamizdan madad tiladi.

Shoh Yohushafatning ibodati va g‘alabasi

⁵Yohushafat Yahudo va Quddus jamoasi qarshisida — Egamizning uyi oldidagi yangi hovlida turib, ⁶iltijo qildi:

“Ey ota–bobolarimizning Xudosi — Egamiz! Samodagi yagona Xudo Sensan. Sen yer yuzidagi barcha xalqlarga hukmronlik qilasan. Kuch–qudrat egasi O‘zingsan. Kim Senga bas kela oladi?! ⁷Ey Xudoyimiz! Xalqing Isroil bu yurtga kelganda, Sen ularning oldidan mahalliy xalqni haydab yubording, bu yurtni do‘sting Ibrohimning nasliga to‘ abad berding. ⁸Ota–bobolarimiz bu yerda yashab, Senga atab bir Ma‘bad barpo qildilar. Ular shunday degan edilar: ⁹«Boshimizga urush, o‘lat va ocharchilik kabi kulfatlar tushganda, biz shu uying oldiga — Sening huzuringga kelamiz. Zero, Sen shu yerdasan. Kulfat ichra Senga yolvoramiz, shunda Sen iltijolarimizni eshitib, bizga najot berasan.»

¹⁰Mana qara, Ommon, Mo‘ab va Edom yurtining* xalqlari bizga hujum qilyaptilar. Bizning ota–bobolarimiz Misrdan chiqqanlarida, Sen ularga bu yurtlarga kirishga ijozat bermagan eding. Ular o‘sha yurtlarni aylanib o‘tib ketgan va u xalqlarni qirib yubormagan edilar. ¹¹Endi esa bu xalqlarning bizga qaytargan mukofotini ko‘rib qo‘y! Sen bizga mulk qilib bergan yurtdan ular bizni haydab yubormoqchilar. ¹²Ey Xudoyimiz! Sen O‘zing ularni jazola, chunki bizga hujum qilgan bu ulkan lashkarga biz qarshilik qilishga ojizmiz. Nima qilishni biz bilmaymiz, Sendan keladigan yordamga ko‘z tutib turibmiz.”

¹³Shu paytda jamiki Yahudo erkaklari xotin, bola–chaqalari bilan Egamizning oldida — Ma‘badda turgan edilar. ¹⁴Shu on Egamizning Ruhi jamoa orasida turgan levi Zakariyo o‘g‘li Yaxaziyolni qamrab oldi. Yaxaziyol Osif urug‘idan bo‘lib, Binayoning nevarasi, Yaviyolning evarasi va Mattaniyoning chevarasi edi. ¹⁵Yaxaziyol dedi:

— Eshitinglar, ey Yohushafat hazratlari, butun Yahudo va Quddus ahli! Egamiz sizlarga shunday demoqda: bu son–sanoqsiz lashkardan qo‘rqmanglar, vahimaga tushmanglar! Bu jang sizniki emas, Xudonikidir. ¹⁶Ertaga ularga hujum qilinglar. Ular Ziz dovonidan oshib keladilar. Sizlar ularni Yarubol adirlarining* etagidagi soyluk boshida topasizlar. ¹⁷Bu urushda sizlar jang qilmaysizlar. Sizlar joyingizni egallab, kutinglar. Egamiz sizlarni g‘alabaga erishtirganini ko‘rasizlar. Ey Yahudo va Quddus ahli! Qo‘rqmanglar, vahimaga tushmanglar. Ertaga ularga hujum qilinglar, Egamiz sizlar bilan birga bo‘ladi.

¹⁸Shundan keyin Yohushafat yer o‘pib ta‘zim qildi. Butun Yahudo va Quddus ahli ham ta‘zim qilib, Egamizga sajda qildi. ¹⁹Qohot va Ko‘rax nasllaridan bo‘lgan levilar tik turib, Isroil xalqining Xudosi — Egamizga baland ovoz bilan hamdu sano o‘qidilar.

²⁰Yahudo lashkari tong saharda turib, Taxuva adirlariga yo‘l oldi. Ular yo‘lga chiqqanlarida, Yohushafat turib dedi:

— Eshiting, ey Yahudo va Quddus ahli! Egangiz Xudoga ishoning, shunda bexatar bo‘lasiz! Egamizning payg‘ambarlari aytgan gaplariga ishoning, shunda muvaffaqiyatga erishasiz!

²¹Yohushafat xalq bilan maslahatlashib bo‘lgandan keyin, Egamizni tarannum

etadigan, muqaddasligining go‘zalligiga hamdu sano o‘qiydigan qo‘shiqchilarni tayinladi. Ular lashkar oldida: “Egamizga shukronalar ayting, Uning sodiq sevgisi abadiydir”, deb qo‘shiq aytishlari kerak edi.

²² Ular qo‘shiq va hamdu sano aytishni boshlashlari bilanoq, Yahudoga qarshi kelgan Ommon, Mo‘ab va Edom xalqlariga Egamiz g‘oyibdan hujum qildi, ularni tor–mor etdi.

²³ Ommon va Mo‘ab xalqlari Edom xalqiga hujum qilib, ularni bitta qoldirmay qirib tashlashdi. Ularni yo‘q qilganlaridan keyin esa bir–birlarini qirishdi.

²⁴ Yahudo xalqi adirlarning butun manzarasini ko‘rsa bo‘ladigan balandlikka yetib kelganlarida, g‘animlar tomonga qarab, faqat yerda cho‘zilib yotgan murdalarni ko‘rdilar. Birontasi ham qochib qutulmagan edi. ²⁵ Yohushafat o‘lja olish uchun lashkarini boshlab borganda, ular ko‘p miqdorda yuk hayvonlarini, mol–holni*, kiyim–kechaklarni* va qimmatbaho buyumlarni topdilar. Ko‘tara olgunlaricha narsa olib ketdilar. O‘ljaning ko‘pligidan, ular uch kun narsa tashidilar. ²⁶ To‘rtinchi kuni ular Baraka vodiysida yig‘ilishib, Egamizga hamdu sano aytdilar. Shu sababdan bu vodiyni nomi bugungi kunda ham Baraka* vodiysi deb yuritiladi. ²⁷ Keyin butun Yahudo va Quddus xalqi Yohushafat boshchiligida xursandchilik bilan Quddusga qaytdilar, chunki Egamiz ularga dushmanlari ustidan tantana qilishga imkon bergan edi. ²⁸ Ular arfa, lira va karnay chalib, Quddusga — Egamizning uyiga keldilar. ²⁹ Egamiz xalqi Isroilning dushmanlarini mag‘lub qilganini eshitgan barcha xalqlar Xudodan qo‘rqib qolishdi.

³⁰ Yohushafatning shohligi tinchlikdan bahra topdi, Xudo ularga har tarafdan osoyishtalik ato qildi.

Yohushafat hukmronligining so‘nggi davri

³¹ Shunday qilib, Yohushafat Yahudoda hukmronlik qildi. U taxtga o‘tirgan paytda o‘ttiz besh yoshda bo‘lib, Quddusda yigirma besh yil shohlik qildi. Onasi Oziba Shilxining qizi edi. ³² Yohushafat otasi Osoning yo‘lidan yurdi, yo‘ldan ozmay, Egamiz oldida to‘g‘ri ishlar qildi. ³³ Ammo sajdagohlarni* yo‘q qilib tashlamadi. Xalq hanuz ota–bobolarining Xudosiga chin yurakdan bog‘lanmagan edi.

³⁴ Yohushafatning boshqa ishlari boshdan oxirigacha Xonin o‘g‘li Yohuning qo‘lyozmalarida bayon etilgan bo‘lib, “Isroil shohlari kitobi” tarkibiga kiritilgan.

³⁵ Keyinchalik Yahudo shohi Yohushafat Isroil shohi Oxozziyo bilan ittifoq tuzdi. Oxozziyo ko‘p qabih ishlar qilgan edi. ³⁶ Ular birgalikda Ezyo‘n–Geberda dengiz savdo kemalarini* yasadilar. ³⁷ Shunda Morisholik Do‘davahu o‘g‘li Eliazar Yohushafatga qarshi bashorat qilib: “Sen Oxozziyo bilan ittifoq tuzganing uchun, Egamiz bu kemalaringni buzib tashlaydi”, deb ogohlantirdi. Kemalar parchalanib, ular dengizga* chiqishga muvaffaq bo‘la olmadilar.

21–BOB

¹ Yohushafat olamdan o‘tdi. U ham Dovud qal‘asida, ota–bobolari yoniga dafn qilindi. Uning o‘rniga o‘g‘li Yohuram shoh bo‘ldi.

Yahudo shohi Yohuram

² Yohuramning Ozariyo, Yoxiyol, Zakariyo, Ozariyohu, Mikoyil va Shafatiyo degan ukalari bor edi. Bularning hammasi shoh Yohushafatning o‘g‘illari edi. ³ Otasi ularga ko‘p miqdorda oltin kumush va qimmatbaho ashyolar bilan birga Yahudo yurtidagi mustahkam shaharlarni hadya etgan edi. Yohuramni esa, to‘ng‘ich o‘g‘il bo‘lgani uchun

taxt vorisi qilgan edi. ⁴ Yohuram otasi o'rniga taxtga o'tirib, o'zini mustahkamlab olgandan keyin, ukalarining hammasini va Isroil a'yonlaridan ba'zilarini qilichdan o'tkazdi.

⁵ Yohuram Yahudo shohi bo'lganda, o'ttiz ikki yoshda edi. U Quddusda sakkiz yil hukmronlik qildi. ⁶ Xotini Axabning qizi bo'lgani uchun Yohuram ham, Axab xonadoni singari, Isroil shohlari yo'lidan yurib, Egamiz oldida qabihliklar qildi. ⁷ Shunday bo'lsa-da, Dovudning xonadonini Egamiz halokatga uchratishni istamadi, chunki U Dovud bilan ahd qilib: "Sening naslingga to abad so'nmaydigan chiroq beraman", deb va'da qilgan edi*.

Edomliklarning isyoni

⁸ Yohuram davrida Edom Yahudo shohligiga qarshi isyon qildi. Edom xalqi o'zlarining mustaqil shohligini qurdilar. ⁹ Yohuram hamma lashkarboshilari va jang aravalarini Edomga boshlab bordi. Edom lashkari Yohuramni va uning jang aravallari sardorlarini o'rab oldi, lekin Yohuram tunda hujum qilib, qamalni yorib chiqdi. ¹⁰ O'sha paytdan beri hozirgacha* Edom xalqi Yahudo hukmronligidan ozoddir. Yohuram otabobolarining Xudosi — Egamizni tark etgani uchun Libna shahri* ham o'sha davrda isyon ko'targan edi. ¹¹ Yohuram Yahudo qirlarida sajdagohlar* barpo qildi, u Yahudo va Quddus aholisini Xudoga bevafoqlik qilishga boshladi, ularni haq yo'ldan ozdirdi.

¹² O'sha paytda Ilyos payg'ambar unga quyidagicha maktub yubordi:

"Bobong Dovudning Xudosi — Egamiz shunday demoqda: sen otang Yohushafatning yo'lidan yurmading, Yahudo shohi Osoning izidan ham bormading, ¹³ balki Isroil shohlarining yo'lidan yurding. Axab xonadoni Isroilni Menga bevafoqlik qilishga boshlaganday, sen ham Yahudo va Quddus aholisini Menga bevafoqlik qilishga boshlading. Sen hatto o'z ukalaringni o'ldirding, ular sendan yaxshiroq edi. ¹⁴ Shu sababdan Men, Egangiz, sening xalqing, bolalaring, xotinlaring boshiga va butun mol-mulkingga og'ir kulfat keltiraman. ¹⁵ Sen o'zing esa og'ir ichak xastaligiga yo'liqasan. Ichak-chovoqlaring tashqariga chiqqunga qadar, xastaliging kundan-kunga kuchayib boraveradi."

¹⁶ Egamiz Filistlarni va Habashiston* yonida yashayotgan Arablarni Yohuramga qarshi qo'zg'atdi. ¹⁷ Ular Yahudoga bostirib kelib, shoh saroyidagi hamma boyliklarni, shohning o'g'illarini va xotinlarini olib ketdilar. Shohning Oxoziyodan* boshqa o'g'li qolmadi. Oxoziyoda shohning kenja o'g'li edi.

Shoh Yohuram xastalanib vafot etadi

¹⁸ Shundan keyin Egamiz shoh Yohuramni tuzalmas ichak xastaligiga yo'liqtirdi. ¹⁹ Oradan ikki yil o'tgach, Yohuramning xastaligi zo'rayib, ichak-chovoqlari tashqariga chiqdi. Yohuram qattiq azob-uqubat tortib, vafot etdi. Odamlar Yohuramning otabobolari sharafiga gulxan yoqishgan bo'lsa-da, Yohuramning sharafiga gulxan yoqishmadi.

²⁰ Yohuram taxtga o'tirgan paytda o'ttiz ikki yoshda bo'lib, Quddusda sakkiz yil hukmronlik qildi. Uning o'limi uchun hech kim qayg'urmadi. Garchi uni Dovud qal'asiga dafn etgan bo'lsalar-da, shohlar qabriga dafn qilmadilar.

22–BOB

Yahudo shohi Oxozio

¹ Arablar bosqinchilik safari davomida Yohuramning kenja o'g'li Oxoziyodan boshqa hamma o'g'illarini qatl qilgan edilar. Shuning uchun Quddus aholisi Oxoziyoni o'zlariga shoh qilishdi. ² Oxozio taxtga o'tirganda, yigirma ikki* yoshda edi. U Quddusda bir yil shohlik qildi. Onasining ismi Otaliyo bo'lib, Isroil shohi Omrining nevarasi edi. ³ Oxozio ham Axab xonadoni yo'lidan yurdi, chunki onasi unga qabih ishlar qilishni maslahat berardi. ⁴ Oxozio Axab nasliga o'xshab, Egamiz oldida qabihliklar qildi. Otasi Yohuramning vafotidan keyin, shoh Axab xonadonining boshqa a'zolari Oxoziyoning maslahatchilari bo'lib, uni halokatga boshladilar. ⁵ Oxozio ularning maslahatiga kirib, Isroil shohi Axab o'g'li Yoram* bilan birga Giladdagi* Ramo'tga borib, Oram shohi Xazayilga qarshi urush ochdi. Shoh Yoram shu urushda yarador bo'ldi. ⁶ U yarasini davolatish uchun Yizril shahriga* qaytib keldi. Yahudo shohi Oxozio* esa yaralangan Yoramni ko'rgani Yizrilga bordi.

⁷ Xudo Oxoziyoning bu tashrifini uning halokati uchun ishlatdi. Oxozio Yoramnikiga yetib borgach, Yoram bilan birgalikda Nimshining nevarasi* Yohuni kutib olgani chiqdi. Yohuni Egamiz Axab xonadonini qatl qilish uchun tanlagan edi. ⁸ Yohu Axab xonadoni ustidan chiqarilgan hukmni ijro etayotgan paytda, Oxozio bilan birga kelgan Yahudo a'yonlariga va Oxoziyoning jiyanlariga duch keldi. Ularning hammasini bitta qoldirmay qirib yubordi. ⁹ So'ng Oxoziyoni qidira boshladi. Yohuning odamlari Samariyada yashirinib yurgan Oxoziyoni qo'lga oldilar. Uni Yohuning oldiga olib kelib o'ldirdilar. Ammo keyin dafn qildilar, chunki ular: "Eha, bu Egamizga chin yurakdan intilgan Yohushafatning nevarasi–ku!" deb aytgan edilar. Oxozio xonadonida shohlik qiladigan hech bir kimsa qolmadi.

Yahudo malikasi Otaliyo taxtga o'tiradi

¹⁰ Otaliyo* o'z o'g'li shoh Oxoziyoning o'ldirilganini eshitgach, Yahudoda Oxoziyoning jamiki urug'ini qirib tashlashga kirishdi. ¹¹ Shohning hamma o'g'illarini o'ldirish rejalashtirilgan edi. Shoh Yohuramning Yohusheva* degan qizi bor edi. Yohusheva Oxoziyoning o'gay singlisi bo'lib, ruhoniylar Yohayidoga turmushga chiqqan edi. Yohusheva Oxoziyoning o'g'li Yo'shni shohning o'g'illari orasidan bildirmasdan olib qochdi. Otaliyo bolani o'ldirmasligi uchun, uni enagasi bilan birga Egamizning uyidagi yotoqxonaga yashirdi. ¹² Otaliyo yurtni boshqargan paytda, bola olti yil davomida Xudoning uyida ular bilan birga yashirinib yurdi.

23–BOB

Otaliyoga qarshi isyon

¹ Yettinchi yili ruhoniylar Yohayido qo'rqmay harakatga tushdi. U quyidagi yuzboshilar bilan ahd qildi: Yeroram o'g'li Ozariyo, Yohuxanon o'g'li Ismoil, Obid o'g'li Ozariyo, Odayo o'g'li Masiyo va Zixri o'g'li Elishafat. ² Ular Yahudo yurtini kezib chiqdilar, Yahudoning hamma shaharlaridan levilarni va Isroil urug'boshilarini yig'ib, Quddusga olib keldilar. ³ Kelganlarning hammasi Xudoning uyiga yig'ilib, o'sha yerda shoh bilan ahd qildilar. Yohayido ularga shunday dedi:

— Mana shohning o'g'li! Egamizning Dovud o'g'illari haqida bergan va'dasiga muvofiq, bu o'g'il hukmronlik qilsin. ⁴ Endi sizlar bunday qilaszlar: Shabbat kuni xizmat qiladigan ruhoniy va levilarning uchdan bir qismi darvozalarni qo'riqlasin. ⁵ Uchdan biri — shohning uyida, uchdan biri esa Asos darvozasida bo'lsin. Xalq ommasi Egamiz uyining hovlilarida tursin. ⁶ Egamizning uyiga ruhoniylar bilan xizmatdagi levilardan boshqa hech kim kirmasin. Faqat ular kira oladilar, chunki ular muqaddasdirlar. Qolgan odamlar Egamizning ko'rsatmalariga rioya qilib, tashqarida qolsinlar. ⁷ Levilar qo'lida quroli bilan shohni har tomondan o'rab olsinlar, Egamizning uyiga kim kirsam o'ldirilsin. Shoh kirganda ham, chiqqanda ham, unga hamroh bo'linglar.

⁸ Levilar va butun Yahudo xalqi ruhoniy Yohayidoning amrlarini so'zsiz bajardilar. Har bir yuzboshi Shabbat kuni xizmatini boshlagan va xizmatini tugatgan qo'riqchilarini olib qoldi, chunki o'sha kuni Yohayido qo'riqchilarining birorta bo'linmasiga ketishga ijizat bermagan edi. ⁹ Ruhoniy Yohayido Xudoning uyida turgan shoh Dovudning nayzalarini hamda katta va kichik qalqonlarini yuzboshilarga tarqatdi. ¹⁰ Shohni qo'riqlash uchun uyning janub tomonidan shimol tomonigacha, qurbongohning va uyning atrofiga odamlarni jangga shay holda joylashtirdi. ¹¹ Yohayido Yo'shni tashqariga olib chiqib, boshiga toj kiydirdi. Unga shohlik qonunlarini* berdi. Yo'sh shoh deb e'lon qilindi. Yohayido va uning o'g'illari Yo'shning boshiga moy surtishdi, so'ngra: "Shohimizning umrlari uzoq bo'lsin!" deya hayqirishdi.

Otaliyo o'ldiriladi

¹² Otaliyo yugurayotgan va shohni olqishlayotgan xalqning shovqin-suronini eshitgach, Egamizning uyiga, u yerda yig'ilganlarning yoniga bordi. ¹³ Qarasaki, odatga ko'ra, Egamizning uyiga kiraverishdagi ustun oldida shoh turibdi, shohning atrofini lashkarboshilar, karnaychilar o'rab olgan. Yurtning butun xalqi shod-xurram, karnay chalyapti, qo'shiqchilar musiqa asboblari jo'rligida bayram o'tkazyapti. Shunda Otaliyo g'azabdan liboslarini yirtib: "Xoinlik! Xoinlik!" deb baqirdi. ¹⁴ Ruhoniy Yohayido yuzboshilarni chaqirib: "U xotinni bu yerdan olib chiqib ketinglar, kimki unga ergashsa, qilichdan o'tkazinglar", deb buyruq berdi. Ruhoniy o'sha ayolning Egamiz uyida o'ldirilishini istamadi. ¹⁵ Otaliyo ushlendi va saroyning Ot darvozasiga keltirilib, o'sha yerda qatl qilindi.

Ruhoniy Yohayidoning islohotlari

¹⁶ Ruhoniy Yohayido xalq, shoh va Egamiz orasida "Biz Egamizning xalqi bo'lamiz" deb ahd tuzdi. ¹⁷ So'ng butun xalq Baalning uyiga borib, uni buzib tashladi, u yerdagi qurbongohlarni va Baalning tasvirlarini sindirdi, Baalning ruhoniysi Mattonni esa qurbongohlarning ro'parasida o'ldirdi.

¹⁸ Yohayido Dovud bergan ko'rsatmalarga rioya qilgan holda, Egamiz uyining nazoratini levi ruhoniylariga topshirdi. Ularga, Musoning qonunida yozilganiday, Egamizga kuydiriladigan qurbonliklar keltirishni va Dovud amr etganday, shod-xurramlik bilan qo'shiq aytishni buyurdi. ¹⁹ Hech kim Egamizning uyiga harom bo'lib kirmasin deb, darvozaga soqchilarni joylashtirdi. ²⁰ So'ngra yuzboshilarni, aslzodalarni, xalq yo'lboshchilarini va jamiki xalqni yoniga olib, shohni Egamizning uyidan olib chiqdi. Ular Yuqori darvozadan o'tib, shohni saroyga olib keldilar va taxtga o'tqazdilar. ²¹ Otaliyo o'ldirilgani uchun yurt xalqi sevindi. Quddus osoyishta bo'lib qoldi.

24–BOB

Yahudo shohi Yo'sh

¹ Yo'sh shoh bo'lganda, yetti yoshda edi. U Quddusda qirq yil hukmronlik qildi. Onasi Bersheba shahridan bo'lib, ismi Zibiyox edi. ² Ruhoniy Yohayido hayotligida Yo'sh Egamizning oldida to'g'ri ishlar qildi. ³ Yohayido Yo'shga ikkita xotin olib berdi. Ular Yo'shga o'g'il–qizlar tug'ib berishdi.

⁴ Oradan bir oz vaqt o'tgach, Yo'sh Egamizning uyini tuzatishga qaror qildi. ⁵ U ruhoniylarni va levilarni to'plab, ularga aytdi:

— Yahudo shaharlariga borib, Xudoyingizning uyini tuzatish uchun jamiki Isroil xalqidan yiliga to'lanadigan soliqni yig'ib kelinglar. Bu ishni tezlik bilan bajaringlar.

Lekin levilar bu ishni orqaga surdilar. ⁶ Shunda shoh oliy ruhoniy Yohayidoni chaqirtirib, undan so'radi:

— Nimaga siz levilarni soliq yig'ib kelishlari uchun jo'natmadingiz? Egamizning quli Muso Muqaddas ahd chodirining* xarajatlarini qoplash uchun bu soliqni Isroil jamoasiga solgan–ku.

⁷ Qabih ayol Otaliyoning izdoshlari Xudoning uyiga bostirib kirib, u yerdagi Egamizga bag'ishlangan ashyolarni Baalning sajda marosimlari uchun ishlatgan edilar.

⁸ Shohning buyrug'i bilan bir quti yasalib, Egamiz uyi darvozasining tashqi tomoniga o'rnatildi. ⁹ “Xudoning quli Muso sahroda Isroil xalqiga solgan soliqni Egamizga olib kelinglar”, deb Yahudo va Quddus bo'ylab e'lon qilindi. ¹⁰ Jamiki yo'l boshchilar va xalq bajonidil soliq pullarini olib kelib, qutini to'ldiraverdilar. ¹¹ Qutida ko'p pul yig'ilgandan keyin, levilar qutini shoh a'yonlariga olib borishar edi. Shohning mirzasi bilan oliy ruhoniyning yordamchisi qutini bo'shatib, uni o'z joyiga qaytarib qo'yishar edi. Ular har kuni shunday qilishardi. Shu tariqa ko'p miqdorda kumush to'plashdi. ¹² Shoh va Yohayido bu kumushlarni Egamizning uyidagi ishlarning boshida turgan odamlarga berdi. Ular esa bu kumushga Egamizning uyini tuzatish uchun tosh teruvchilar, duradgorlar, temir va bronzaga ishlov beradigan ustalarni yolladilar.

¹³ Hammalari chin yurakdan mehnat qilishdi, Xudoning uyini oldingi holatida tiklab, mustahkamlashdi. ¹⁴ Ular hamma ishlarni tugatishgach, qolgan kumushlarni shoh bilan Yohayidoga berishdi. Bu kumushlardan Egamizning uyi uchun buyumlar — xizmatda va qurbonliklar kuydirishda ishlatiladigan idishlar, shuningdek, oltin va kumush anjomlar yasaldi. Ruhoniy Yohayido davrida Egamizning uyida doimo kuydiriladigan qurbonliklar keltirilardi.

Ruhoniy Yohayidoning siyosati bekor qilinadi

¹⁵ Yohayido rosa keksayib, bir yuz o'ttiz yoshida vafot etdi. ¹⁶ U Isroil xalqi, Xudo va Xudoning uyi uchun qilgan xizmatlari evaziga Dovud qal'asida shohlar yoniga dafn qilindi.

¹⁷ Yohayidoning vafotidan keyin Yahudo a'yonlari shoh huzuriga kelishib, unga ta'zim qildilar. Shoh ularning maslahatlariga quloq soldi. ¹⁸ Natijada xalq ota–bobolarining Xudosi — Egamizning uyini tark etib, Asheraning* ustunlariga va butlarga sig'ina boshladi. Ularning bu gunohlari tufayli, Yahudo va Quddus ustiga Egamiz g'azabini sochdi. ¹⁹ U, xalqimni qaytaray deb, oldilariga payg'ambarlarni yubordi. Biroq xalq payg'ambarlarning ogohlantirishlariga quloq solmadi.

²⁰ Xudoning Ruhi ruhoniy Yohayidoning o'g'li Zakariyoni qamrab oldi. Zakariyo xalqning oldida turib, shunday deb aytdi:

— Xudo shunday demoqda: “Nimaga sizlar Mening amrlaringa itoat etmayapsizlar? Shuning uchun rohat–farog‘atga erisholmaysizlar. Sizlar Men, Egangizni tark etganlaringiz uchun, Men ham sizlarni tark etaman.”

²¹ A‘yonlar Zakariyoga qarshi fitna uyushtirdilar. Shohning farmoni bilan uni Egamizning uyi hovlisida toshbo‘ron qilib o‘ldirdilar. ²² Shoh Yo‘sh Zakariyoning otasi Yohayido ko‘rsatgan sadoqatini eslamadi, aksincha, uning o‘g‘lini o‘ldirdi. Zakariyo jon berayotganda: “Egamiz bu qilmishingizni ko‘rib, jazoingizni bersin”, dedi.

Shoh Yo‘sh hukmronligining so‘nggi davri

²³ O‘sha yilning oxirida* Oram lashkari Yo‘shga hujum qildi. Ular Yahudo va Quddusni bosib olib, hamma xalq yo‘lboshchilarini o‘ldirishdi, olgan hamma o‘ljalarini Damashq shohiga jo‘natishdi. ²⁴ Garchi Oram lashkari ozchilik bo‘lsa ham, Egamiz ularning qo‘liga Yahudoning katta lashkarini topshirgandi. Chunki Yahudo xalqi otabobolarining Xudosi — Egamizni tark etgandi. Shunday qilib, shoh Yo‘sh jazosini oldi.

²⁵ Yo‘sh jangda og‘ir yaralandi. Oram lashkari ketishlari bilanoq, Yo‘shning ikki a‘yoni unga fitna uyushtirdilar. Ular ruhoniy Yohayidoning o‘ldirilgan o‘g‘li uchun Yo‘shdan o‘ch olib, uni o‘z to‘shagida o‘ldirdilar. Yo‘shni Dovud qal‘asiga dafn qildilar, biroq shohlar qabriga uni qo‘ymadilar. ²⁶ Yo‘shga fitna uyushtirganlar Ommonlik Shimat degan ayolning o‘g‘li Yo‘zabad* va Mo‘ablik Sho‘mer* degan ayolning o‘g‘li Yohuzabad edilar. ²⁷ Yo‘shning o‘g‘illari to‘g‘risidagi to‘liq axborot, Yo‘shga qarshi aytilgan ko‘p bashoratlar va Xudoning uyi tuzatilgani to‘g‘risidagi ma‘lumotlar “Shohlar kitobiga sharhlar”da bayon etilgan. Yo‘shning o‘rniga o‘g‘li Emoziyo shoh bo‘ldi.

25–BOB

Yahudo shohi Emoziyo

¹ Emoziyo taxtga o‘tirgan paytda, yigirma besh yoshda edi. U Quddusda yigirma to‘qqiz yil hukmronlik qildi. Onasi Qudduslik bo‘lib, ismi Yohuvaddon edi. ² Emoziyo Egamiz oldida to‘g‘ri ishlar qildi, ammo chin yurakdan qilmagan edi. ³ Emoziyo o‘z shohligini mustahkamlab olgandan keyin, otasini o‘ldirgan a‘yonlarni yo‘q qildi. ⁴ Biroq Musoning qonunida yozilganiga ko‘ra, qotillarning bolalarini o‘ldirmadi, chunki Egamiz: “Otarlar farzandlarining gunohi uchun o‘ldirilmasin, farzandlar otalarining gunohi uchun o‘ldirilmasin, har kim o‘zining gunohi uchungina o‘lim jazosiga tortilsin”, deb amr qilgan edi*.

Edom yurtiga qarshi urush

⁵ Emoziyo Yahudo va Benyamin qabilalarini, ularning urug‘lariga ko‘ra, harbiy qismlarga bo‘ldi. Ular ustidan mingboshi va yuzboshilarni tayinladi. Emoziyoning lashkari yigirma va undan yuqori yoshdagi 300.000 saralangan jangchidan tashkil topgan bo‘lib, ularning hammasi urushga yaroqli, qilich va qalqonni mohirlik bilan ishlata olar edi. ⁶ Bulardan tashqari, Emoziyo 200 pud* kumushga Isroildan 100.000 bahodir jangchini yolladi. ⁷ Lekin Xudoning bir odami Emoziyoning huzuriga kelib, shu gapni aytdi:

— Ey shoh! Isroil lashkari sen bilan bormasin, chunki Egamiz ular bilan emas. Isroil*

xalqiga yordam berishdan Egamiz voz kechgan. ⁸ Sen jasorat bilan jang qilsang ham, baribir Xudo seni g'animlarning oldida mag'lub qiladi, chunki yordam beradigan va mag'lub qiladigan Xudodir.

⁹ Emoziyo Xudoning odamidan so'radi:

— Isroil lashkari uchun to'lagan ikki yuz pud kumush nima bo'ladi?

Xudoning odami:

— Egamiz senga bundan ham ko'prog'ini berishga qodir, — deya javob berdi.

¹⁰ Shundan keyin Emoziyo Isroildan* kelgan lashkarga javob berib, ularni uylariga qaytarib yubordi. Ular Yahudo xalqidan qattiq g'azablanib, jahl ustida uylariga qaytib ketdilar.

¹¹ Emoziyo jasorat ko'rsatib, lashkarini Tuz vodiysiga* boshlab bordi. U yerda Edomliklardan* 10.000 nafarini o'ldirdi. ¹² Yahudo lashkari ularning yana 10.000 nafarini tiriklayin asirga olib, qoya cho'qqisidan pastga itarib yubordi. Ularning hammasi toshlarga urilib halok bo'ldilar.

¹³ Shu orada Emoziyo orqaga qaytarib yuborgan Isroil lashkari Samariya bilan Bayt-Xo'ron oralig'idagi Yahudo shaharlariga hujum qildi, ular 3000 kishini o'ldirib, ko'p o'lja oldilar.

¹⁴ Emoziyo Edomliklarni mag'lub qilgandan keyin o'zi bilan Edomliklarning xudolarini olib keldi. Ularni o'ziga xudo qilib o'rnatdi, o'sha xudolarga sajda qilib, qurbonliklar keltirdi. ¹⁵ Egamiz bundan qattiq g'azablanib, Emoziyoning huzuriga payg'ambarini yubordi. Payg'ambar unga shu so'zlarini aytdi:

— Nimaga sen begona xudolarga sajda qilyapsan? Bu xudolar o'z xalqini sening qo'lingdan qutqara olmadi—ku!

¹⁶ — Qachondan beri sen shohning maslahatchisi bo'lib qolding?! — deb payg'ambarning gapini bo'ldi shoh. — Ovozingni o'chir! Bo'lmasa joningni olaman.

Payg'ambarning gapi og'zida qoldi, biroq u shohni shunday deb ogohlantirib qo'ydi:

— Sen shu ishni qilib, mening maslahatimga quloq solmaganing uchun Xudo seni nobud qilishga qaror qilganini bilaman.

Isroil xalqi Yahudo yurtini mag'lub qiladi

¹⁷ Yahudo shohi Emoziyo o'z a'yonlari bilan maslahatlashib, Isroil shohi Yoho'shga*: "Qani, menga jang maydonida ro'baro' kelib ko'r—chi*", degan xabar jo'natdi. Yoho'sh Yohuxozning o'g'li, Yohuning nabirasi edi.

¹⁸ Isroil shohi Yoho'sh esa bunga javoban Yahudo shohi Emoziyoga shu xabarni jo'natdi: "Lubnon tog'larida bir g'ovtikan sadr daraxtiga, qizingni o'g'limga xotinlikka ber, deb xabar yo'llabdi. O'sha paytda bir yirtqich hayvon o'sha yerdan o'tib ketayotib, g'ovtikanni bosib yanchib ketibdi. ¹⁹ Shunga o'xshab sen ham: «Ko'rib qo'y, Edomni mag'lub qildim», deb maqtanib, yuraging kiborlikka to'libdi. Uyingda o'tiraver. Nima uchun qitmirlilik qilyapsan? O'z boshingni ham, Yahudo xalqining boshini ham baloga giriftor qilyapsan!"

²⁰ Lekin Emoziyo quloq solmadi. Bu Xudoning ishi edi. Yahudo xalqi Edomning xudolariga sajda qilgani uchun, Xudo ularni dushmanning qo'liga berishga qaror qilgan edi. ²¹ Shuning uchun Isroil shohi Yoho'sh Yahudo shohi Emoziyo ustiga yurish qildi. Ikkala tomonning lashkari Yahudoning Bayt-Shamash shahrida* ro'baro' keldi. ²² Isroil lashkari Yahudo lashkarini mag'lub etdi. Yahudo lashkarining hammasi uylariga qochib

ketdi. ²³ Isroil shohi Yoho'sh Yahudo shohi Emoziyoni Bayt-Shamashda asir qilib oldi. Emoziyo Oxoziyoning* nevarasi, Yo'shning o'g'li edi. So'ng Yoho'sh Emoziyoni Quddusga olib bordi. U yerda Quddus devorining Efrayim darvozasidan Burchak darvozasigacha bo'lgan 400 tirsak* qismini buzdirdi. ²⁴ Xudoning uyida Obidadomning* nasli qo'riqlagan hamma oltinu kumushni va ashyolarni tortib oldi. Bulardan tashqari, saroy xazinasini va asirlarni olib, Samariyaga qaytib ketdi.

²⁵ Yahudo shohi Emoziyo Isroil shohi Yoho'shning o'limidan keyin o'n besh yil yashadi. ²⁶ Emoziyoning boshqa ishlari boshdan oxirgacha "Yahudo va Isroil shohlari kitobi" da yozilgan. ²⁷ Emoziyo Egamizdan yuz o'girgan vaqtda Quddusda unga qarshi fitna uyushtirildi. Emoziyo bundan xabar topib, Laxish shahriga* qochdi. Ammo dushmanlari Emoziyoning ortidan odam yuborib, uni o'sha yerda o'ldirtirdilar.

²⁸ Emoziyoning jasadini otda Quddusga olib keldilar. U Dovud qal'asida* ota-bobolarining yoniga dafn qilindi.

26-BOB

Yahudo shohi Uzziyo

¹ Shundan keyin Yahudo xalqi o'n olti yoshli Uzziyoni otasi Emoziyoning o'rniga shoh qildi. ² Emoziyoning vafotidan so'ng, Uzziyo ilgarilari Yahudoga qarashli bo'lgan Elet shahrini* qo'lga kiritib, qaytadan qurdi.

³ Uzziyo shoh bo'lganda, o'n olti yoshda edi. U Quddusda ellik ikki yil hukmronlik qildi. Onasi Qudduslik bo'lib, ismi Yoxoliyo edi. ⁴ Uzziyo ham, otasi Emoziyo kabi, Egamiz oldida to'g'ri ishlar qildi. ⁵ Zakariyo hayotligi davrida Uzziyo Xudoga intilardi, Zakariyo unga Xudoning yo'lidan yurishni o'rgatardi*. Uzziyo Egamizga intilgan paytda, Xudo unga huzur-halovat bag'ishladi.

⁶ Uzziyo Filistlarga qarshi urush boshlab, Gat, Yobnax va Ashdod shaharlarining devorlarini buzib tashladi. U Ashdod hududida va Filistlarga qarashli boshqa joylarda shaharlar qurdi. ⁷ U Filistlarga, Gur-Baalda yashaydigan Arablarga va Mavunlarga qarshi urush qilganda, Xudo unga madad berdi. ⁸ Mavun xalqi* Uzziyoga o'lpon to'laydigan bo'ldi. U nihoyatda kuchayib ketganidan, shuhrati Misr chegarasigacha yoyildi. ⁹ Bundan tashqari, Uzziyo Quddusdagi Burchak darvozasi, Soylik darvozasi va devorning qayrilgan joylarida minoralar qurib, bu minoralarni mustahkamladi. ¹⁰ U sahroda mudofaa qo'rg'onlarini qurdirdi. Yahudo qir etaklarida va tekisliklarda boqilgan podalari ko'p bo'lgani uchun, ko'plab sardobalar qazdirdi. Dehqonchilikka ixlos qo'ygani uchun adirlaru unumdor yerlarda ekinlar ektirib, uzumzorlar barpo qildi. U yerda ishlaydigan dehqonu bog'bonlari bor edi.

¹¹ Uzziyoning mohir jangchilardan tashkil topgan lashkari bor edi. Bu jangchilarni kotib Yaviyol va uning yordamchisi Masiyo safarbar qilib, ularni bo'linmalarga bo'lgan edi. Kotib Yaviyol bilan Masiyo Xanoniyaning qo'li ostida ish olib borar edilar. Xanoniyo shohning a'yoni edi. ¹² Bu saralangan jangchilarga 2600 urug'boshi qo'mondonlik qilardi. ¹³ Ularning qo'li ostida jami 307.500 bahodir jangchi bo'lib, bu katta lashkar shohni dushmanlaridan himoya qilar edi. ¹⁴ Uzziyo butun lashkarni qalqonlar, nayzalar, dubulg'alar, sovutlar, kamonlar va sopqon toshlari bilan ta'minlagan edi. ¹⁵ U Quddusdagi minoralar ustiga va shahar devori burchaklariga olimlari kashf etgan o'q otadigan qurollar va katta toshlarni uloqtiradigan qurollarni o'rnatdi. Xudo unga

yordam bergani uchun u nihoyatda qudratli bo'lib, shuhrati har yoqqa taraldi.

Shoh Uzziyo takabburligi uchun jazolanadi

¹⁶ Uzziyo kuchayib ketgandan keyin, halokatga olib boradigan kiborlikka berildi. U Egamizning Ma'badiga kirib, tutatqi qurbongohida tutatqi tutatdi, shu yo'sin o'zining Egasi Xudoga itoatsizlik qildi. ¹⁷ Ruhoniy Ozariyo Egamizning saksonta jasur ruhoniysi bilan birga Uzziyoning ketidan bordi. ¹⁸ Ular shoh Uzziyoga tanbeh berib deyishdi:

— Ey shohimiz! Egamizga tutatqi tutatish sizning ishingiz emas. Bu Horun naslidan bo'lgan ruhoniylarning ishidir*. Tutatqi tutatishga ular bag'ishlanganlar. Qani bo'ling, bu muqaddas joydan chiqib keting! Siz o'zboshimchalik qildingiz. Bu qilmishingiz uchun Parvardigor Egamiz sizni yuksaltirarmidi?!

¹⁹ Uzziyo o'sha paytda qo'lidagi olovkuragi bilan tutatqi tutatishga tayyor bo'lib turgan edi. U ruhoniylarning tanbehidan qattiq g'azablangan edi, shu zahotiy oq peshanasiga yara toshdi*. Bu hodisa Egamizning uyidagi tutatqi qurbongohi oldida, ruhoniylarning ko'z o'ngida sodir bo'ldi. ²⁰ Oliy ruhoniy Ozariyo bilan boshqa ruhoniylar shoh peshanasidagi qo'rqinchli yaralarni ko'rishgach, shohni tashqariga olib chiqishga shoshildilar. Shohning o'zi ham tashqariga otlandi, chunki Egamiz uni jazolagan edi.

²¹ Uzziyo umrining oxirigacha teri kasalligidan tuzalmadi. U alohida bir uyda yolg'iz yashadi. Egamizning uyiga kirish unga man etilgan edi. Yurtdagi xalqni ham, shoh saroyini ham o'g'li Yo'tom boshqarardi.

²² Uzziyoning boshqa ishlarini boshdan oxirigacha Omiz o'g'li Ishayo payg'ambar yozib qoldirgan. ²³ Uzziyo olamdan o'tib, shohlar qabrstonining bir chetiga dafn qilindi. Biroq teri kasalligiga chalingani uchun uni shohlar xilxonasiga qo'ymadilar. Uning o'rniga o'g'li Yo'tom shoh bo'ldi.

27-BOB

Yahudo shohi Yo'tom

¹ Yo'tom yigirma besh yoshida shoh bo'lib, Quddusda o'n olti yil hukmronlik qildi. Onasining ismi Yerusha bo'lib, u Zodo'xning qizi edi. ² Yo'tom, otasi Uzziyo kabi, Egamiz oldida to'g'ri ishlar qildi. Ammo otasidan farqli ravishda Egamizning Ma'badida tutatqi tutatmadi*. Xalq esa hamon buzuq odatlarini davom ettirardi.

³ Yo'tom Egamiz uyining Yuqori Darvozasini qurdi va Ofel tepaligidagi* devor ustida katta ishlarni olib bordi. ⁴ Bundan tashqari, u Yahudoning qirlarida shaharlar, o'rmonzorlarda qal'alar va minoralar qurdirdi. ⁵ U Ommonliklarga qarshi jang qilib, ularni bo'ysundirdi. Ommonliklar uch yil davomida Yo'tomga quyidagi miqdordagi o'lponni to'lashga majbur bo'ldilar: 200 pud* kumush, 100.000 tog'ora* bug'doy va 100.000 tog'ora arpa.

⁶ Yo'tom Egasi Xudoga sodiqlik bilan itoat etgani uchun qudratli bo'lib ketdi.

⁷ Yo'tomning boshqa ishlari, qilgan janglari va tutgan yo'llari "Isroil va Yahudo shohlari kitobi" da yozilgan. ⁸ U yigirma besh yoshida shoh bo'lib, Quddusda o'n olti yil hukmronlik qildi. Onasining ismi Yerusha bo'lib, u Zodo'xning qizi edi. ⁹ Yo'tom olamdan o'tib, Dovud qal'asida dafn qilindi. O'rniga o'g'li Oxoz shoh bo'ldi.

28–BOB

Yahudo shohi Oxoz

¹ Oxoz yigirma yoshida shoh bo'lib, Quddusda o'n olti yil hukmronlik qildi. U bobosi Dovuddan namuna olmadi, Egamizning oldida to'g'ri ishlar qilmay, ² Isroil shohlarining yo'lidan ketdi. U Baalga sajda qilish uchun Baalning quyma tasvirlarini yasadi. ³ Xinum soyligida* butlarga atab qurbonliklar kuydirdi. Kan'on yurtidan Egamiz quvgan qavmlarning jirkanch odatlariga taqlid qilib, hatto o'z o'g'illarini qurbonlik qilib, olovda kuydirdi*. ⁴ Sajdagohlarda*, tepaliklarda va har qanday yashil daraxt ostida qurbonliklar keltirib, tutatqi tutatardi.

Oram va Isroil xalqlari Yahudo yurtiga hujum qiladi

⁵ Shoh Oxoz gunoh qilgani uchun, Egasi Xudo uni Oram shohining qo'liga berdi. Oram shohi Oxozni mag'lub qilib, xalqidan juda ko'pchiligini asir qilib, Damashqqa olib ketdi.

Bundan tashqari, Egamiz shoh Oxozni Isroil shohi qo'liga berdi. Isroil shohi Oxozning boshiga katta qirg'in solib, uni mag'lub qildi. ⁶ Bir kunning o'zida Isroil shohi Ramaliyo o'g'li Pekax Yahudo lashkarining 120.000 bahodir jangchisini o'ldirdi. Bunga sabab Yahudo xalqi o'z ota-bobolarining Xudosi — Egamizni tark etgani bo'ldi. ⁷ Isroil* xalqidan bo'lgan bahodir jangchi Zixri shohning o'g'li Masiyoni, saroy boshqaruvchisi Ozrikomni va shohning o'ng qo'l vaziri Elqanani o'ldirdi. ⁸ Yahudo xalqi ularga qarindosh bo'lishiga qaramay, Isroil lashkari ulardan 200.000 nafar ayol va o'g'il-qizlarini asir qilib, katta o'lja bilan birga, Samariyaga olib ketishdi.

Odod payg'ambar

⁹ Egamizning Odod degan payg'ambari Samariyada edi. U qaytib kelgan Isroil lashkarini qarshilab chiqib, ularga shunday dedi:

— Ota-bobolaringizning Xudosi — Egangiz O'z xalqi Yahudodan g'azablangani uchun ularni sizning qo'lingizga topshirdi. Sizlar esa ularni shunchalik qahr bilan qirdingizki, ularning sadosi samolarga yetdi. ¹⁰ Shunisi yetmaganday, sizlar Yahudo va Quddus xalqining erkagu ayolini o'zingizga qul qilmoqchi bo'ldingiz. O'zingizga bir qarang, Egangiz Xudo oldida qilgan qilmishlaringizning hammasi turgan-bitgani gunoh-ku! ¹¹ Endi gapimni eshiting! Asir qilgan bu qarindoshlaringizni orqaga qaytarib yuboring. Aks holda, Egamiz O'z g'azabini sizning ustingizga sochadi.

¹² Isroil* xalqining ba'zi yo'lboshchilari ham, chunonchi, Yo'xanon o'g'li Ozariyo, Mashillamo't o'g'li Barxiyo, Shallum o'g'li Yoxizqiyo va Hadlay o'g'li Emosa urushdan qaytib kelganlarga o'z noroziligini bildirib, ¹³ dedilar:

— Asirlarni bu yerga olib kelmanglar! Biz Egamizga qarshi gunoh qilib, Uning qahrini keltirib bo'ldik. Sizlar esa shusiz ham ortib yotgan gunohimiz ustiga yana gunoh orttirmoqchisizlar.

¹⁴ Shunda sipohlar Isroil a'yonlari va butun jamoa oldida asirlarni ozod qilib, o'ljalarni topshirdilar. ¹⁵ Yuqorida nomlari aytilgan to'rtta yo'lboshchi asirlarning orasidagi yalang'och bo'lganlarning hammasiga o'lja olingan narsalardan ust-bosh, oyoq kiyim berdilar, yedirdilar, ichirdilar, yaralariga moy surtdilar. Keyin zaiflarni eshaklarga mindirib, asirlarning hammasini Yahudoga qarashli palma shahri Yerixoga olib bordilar. So'ng Samariyaga qaytib keldilar.

Shoh Oxoz Ossuriyadan yordam so'raydi

¹⁶ O'sha paytda shoh Oxoz Ossuriya shohidan yordam so'rab, huzuriga odam jo'natdi, ¹⁷ chunki Edomliklar yana Yahudo yurtiga hujum qilib, ko'p asirlarni olib ketgan edilar. ¹⁸ Shu orada Filistlar ham Yahudo qir etaklaridagi hamda Nagav cho'lidagi* shaharlarga hujum qilib, Bayt-Shamash, Oyjavlon va Gadero't shaharlarini qo'lga kiritdilar, shuningdek, So'xu, Timnax va Gimzo shaharlarini va bu shaharlar atrofidagi qishloqlarni qo'lga olib, o'sha joylarga o'rnashib oldilar. ¹⁹ Shoh Oxoz Yahudo xalqini gunoh qilishga undab, Egamizga haddan tashqari ko'p xiyonat qilgani uchun, Yahudo xalqini Egamiz shu qadar tahqirlagan edi. ²⁰ Ossuriya shohi Tig'latpilasari* kelib, Oxozga yordam berish o'rniga zulmni kuchaytirdi. ²¹ Oxoz Egamizning uyidan, shoh saroyidan va a'yonlarning uyidan qimmatbaho narsalarni olib, Ossuriya shohiga o'lpon qilib berdi. Biroq bu ham yordam bermadi.

Shoh Oxozning gunohlari

²² Hayotining eng qiyin damlarida ham o'sha shoh Oxoz Egamizga yanada battarroq xiyonat qildi. ²³ Uni mag'lub qilgan Oram xalqining xudolariga qurbonliklar keltirdi. U ichida shunday derdi: "Oram shohlarining xudolari ularga yordam berdi, agar men Oram xudolariga qurbonlik keltirsam, ular menga ham yordam berishadi." Vaholanki, bu xudolar shoh Oxozning va uning qo'li ostidagi butun xalqning halokatiga sabab bo'ldi. ²⁴ Oxoz Egamizning uyidagi hamma ashyolarni yig'ishtirib olib, chiqarib tashladi. Egamizning uyi eshiklarini berkitib, Quddusning har burchagida qurbongohlar qurdirdi. ²⁵ Yahudoning hamma shaharlarida begona xudolarga qurbonliklar kuydirish uchun sajdagohlar barpo qilib, ota-bobolarining Xudosi — Egamizni g'azablantirdi. ²⁶ Oxozning boshqa ishlari va tutgan yo'llari boshidan oxirigacha "Yahudo va Isroil shohlari kitobi" da yozilgan. ²⁷ Oxoz olamdan o'tib, Quddusda dafn qilindi. Lekin uni Isroil shohlari xilxonasiga ko'mmadilar. Uning o'rniga o'g'li Hizqiyo shoh bo'ldi.

29-BOB

Yahudo shohi Hizqiyo

¹ Hizqiyo yigirma besh yoshida shoh bo'ldi. U Quddusda yigirma to'qqiz yil shohlik qildi. Onasining ismi Abiyo bo'lib, Zakariyoning qizi edi. ² Hizqiyo, bobosi Dovud kabi, Egamiz oldida to'g'ri ishlar qildi.

Ma'bad poklanadi

³ Hizqiyo o'z hukmronligining birinchi yili birinchi oyida* Egamizning uyi eshiklarini qaytadan ochdi*, ularni tuzattirdi. ⁴ So'ng ruhoniylarni va levilarni chaqirtirib, ularni Ma'badning sharqiy hovlisiga to'pladi. ⁵ Hizqiyo ularga dedi:

— Gapimni eshitinglar, ey levilar! O'z'laringizni poklanglar, ota-bobolaringiz Xudosi — Egamizning uyini ham poklanglar! Bu muqaddas joydan harom narsalarni chiqarib tashlanglar! ⁶ Bizning ota-bobolarimiz bevafo edilar. Ular Egamiz Xudo oldida yomon ishlar qilib, Uni tark etdilar. Egamizning makonidan yuzlarini o'girib, Unga orqalarini burdilar. ⁷ Ma'bad eshiklarini yopib tashladilar, chiroqlarni o'chirib qo'ydilar. Isroil xalqining Xudosiga atab, muqaddas maskanda tutatqi tutatilmaydigan, qurbonliklar kuydirilmaydigan bo'ldi. ⁸ Shuning uchun Yahudo va Quddusga Egamiz O'z qahrini sochdi. Ularning ahvolidan hamma yoqasini ushlab, dahshatu vahimaga tushdi. Siz

o'zingiz ham bundan xabardorsiz. ⁹ Shuning uchun otalarimiz jangda halok bo'ldi, xotinu o'g'il-qizlarimiz asirlikka olib ketildi. ¹⁰ Egamiz bizdan O'z qahrini qaytarsin deb, men Isroil xalqining Xudosi — Egamiz bilan ahd qilishga qaror etdim. ¹¹ O'g'illarim! Endi e'tiborsiz bo'lmanglar, chunki Egamiz sizlarni Uning huzurida xizmat qilishingiz uchun va qurbonliklar kuydirishingiz uchun tanlab olgan.

¹² Levilardan quyidagilar shu yerda edilar:

Qohot naslidan — Emosay o'g'li Maxat, Ozariyo o'g'li Yo'el,
Marori naslidan — Abdi o'g'li Kish va Yoxalil o'g'li Ozariyo,
Gershon naslidan — Zimmo o'g'li Yo'x, Yo'x o'g'li Eden,

¹³ Elizofon naslidan — Shimri, Yoval,

Osif naslidan — Zakariyo, Mattaniyo,

¹⁴ Xaman naslidan — Yoxiyol, Shimax,

Yodutun naslidan — Shamayo va Uziyol.

¹⁵ Ruhoniylar bilan levilar qolgan levi birodarlarini to'plab, hammasi o'zlarini pokladilar. So'ng shohning farmoni bo'yicha, Egamizning qonun-qoidalariga rioya qilgan holda, Egamizning uyini poklay boshladilar*. ¹⁶⁻¹⁷ Ular birinchi oyning* birinchi kunida ishga kirishib, sakkiz kun davomida Egamiz uyining hovlilarini pokladilar. Keyingi sakkiz kun davomida uyning o'zini pokladilar. Ruhoniylar Egamizning uyiga kirib, Ma'baddagi hamma harom-xarish narsalarni Egamiz uyining hovlisiga olib chiqdilar. Levilar esa bu narsalarni shahar tashqarisiga, Qidron soyligiga* olib borib tashladilar. Birinchi oyning o'n oltinchi kuniga kelib, hamma ishlarini tugatdilar.

¹⁸ So'ngra ular shoh Hizqiyo huzuriga borib, shunday dedilar:

— Biz Egamizning butun uyini, qurbonlik kuydiriladigan qurbongohni va qurbongohning hamma ashyolarini, muqaddas nonlar qo'yiladigan xontaxtani va xontaxtaning hamma ashyolarini pokladik. ¹⁹ Shoh Oxoz o'z bevafoqligi dastidan chiqarib tashlagan hamma ashyolarni biz olib kelib, pokladik. Mana, ularning hammasi Egamizning qurbongohi oldida turibdi.

Ma'badda xizmat tiklanadi

²⁰ Shoh Hizqiyo ertasi kuni saharda shahar a'yonlarini to'plab, hammalarini Egamizning uyiga boshlab bordi. ²¹ Ular shoh xonadonining va Yahudo xalqining gunohini yuvish uchun hamda Ma'badni poklash uchun gunoh qurbonligi* qilib yettita buqa, yettita qo'chqor, yettita qo'chqor qo'zi va yettita takani olib keldilar. Horun naslidan bo'lgan ruhoniylarga shoh: "Bularni Egamizning qurbongohida nazr qilinglar!" deb buyurdi. ²² Ruhoniylar buqalarni so'yib, qonini qurbongohga sepdilar. Keyin qo'chqorlarni so'yib, qonini qurbongohga sepdilar. Qo'zilar ham so'yib, qonini qurbongohga sepdilar. ²³ So'ngra gunoh qurbonligi qilinadigan takalarni shoh va jamoa oldiga olib keldilar. Ular qo'llarini takalar ustiga qo'yidilar. ²⁴ Ruhoniylar takalarni so'yidilar, butun xalqni gunohlaridan poklash uchun qonni qurbongohga sepdilar. Negaki, shoh: "Kuydiriladigan qurbonliklar va gunoh qurbonliklari jamiki Isroil uchun qilinsin", deb farmon bergan edi.

²⁵ Hizqiyo shoh Dovudning ko'rsatmalariga rioya qilib, levilarni Egamizning uyiga joylashtirdi, ularga zil, arfa va liralarni berdi. Bu ko'rsatmalarni Dovudga Egamiz O'z payg'ambarlari Gad va Natan orqali bergan edi. Gad shoh Dovudning xizmatidagi valiy

edi. ²⁶ Levilar Dovudning cholg' u asboblari olib, ruhoniylar karnaylarini olib, o'z joylarini egalladilar. ²⁷ Shundan keyin Hizqiyo: "Qurbongohda qurbonliklar kuydirilsin!" deb buyurdi. Qurbonliklar kuydirila boshlangan zahoti qo'shiqchilar Dovudning cholg' u asboblari va karnaylar jo'rligida Egamizga hamdu sanolar aytishni boshladilar.

²⁸ Qurbonliklar kuydirilib bo'lguncha, butun jamoa sajda qilib, qo'shiqchilar qo'shiq aytib, karnaychilar karnay chalib turdilar. ²⁹ Qurbonlik tugagach, shoh Hizqiyo va butun xalq tiz cho'kib, Xudoga sajda qildi. ³⁰ Shoh Hizqiyo bilan a'yonlar levilarga: "Dovud va valiy Osif yozgan sanolarni aytib, Egamizni madh qilinglar!" deb buyurdilar. Levilar sevinch ila sano kuylab, tiz cho'kib sajda qildilar.

³¹ Keyin Hizqiyo xalqqa dedi:

— Mana, sizlar o'zingizni Egamizga bag'ishladingizlar. Endi atagan qurbonligu shukrona nazrlaringizni Egamizning uyiga olib kelinglar.

Jamoa qurbonliklar va shukrona nazrlarini keltirdi. Ba'zilar esa ko'ngildan chiqarib kuydiriladigan qurbonlik uchun hayvonlarni ham olib keldilar. ³² Kuydiriladigan qurbonlik uchun 70 ta buqa, 100 ta qo'chqor va 200 ta qo'zi keltirildi. ³³ Bulardan tashqari, jamoa 600 ta buqa va 3000 ta qo'yni qurbonlik qilish uchun olib keldi. ³⁴ Ammo ruhoniylar ozchilik bo'lganlari uchun kuydiriladigan hayvonlarning terisini shilishga ulgura olmayotgan edilar. Shu sababdan ularning qarindoshlari levilar to ish tugaguncha va boshqa ruhoniylar o'zlarini poklaguncha ularga qarashib turdilar. Levilar, ruhoniylarga qaraganda, o'zlarini poklash masalasiga jiddiyroq yondashgan edilar. ³⁵ Kuydiriladigan qurbonliklarning miqdori nihoyatda ko'p edi. Bulardan tashqari, tinchlik qurbonliklarining yog'lari va kuydiriladigan qurbonliklar bilan birga keltiriladigan sharob nazri ham g'oyatda mo'l edi. Shu yo'sinda, Egamiz uyidagi xizmat qayta tiklandi. ³⁶ Xudoning O'z xalqiga qilgan bu ishidan Hizqiyo va butun jamoa sevindi. Bularning hammasi qisqa vaqtda sodir bo'lgan edi.

30–BOB

Shoh Hizqiyo Fisih ziyofati va Xamirturushsiz non bayramini nishonlaydi

¹⁻⁴ Isroil xalqi Fisih ziyofatini* o'z vaqtida — birinchi oyda* nishonlay olmagan edi, chunki ko'p ruhoniylar o'zlarini hanuz poklamagan va odamlarning aksariyat qismi Quddusga yig'ilmagan edi. Shuning uchun shoh Hizqiyo, uning a'yonlari va Quddusdagi jamoa Fisih ziyofatini ikkinchi oyda* nishonlashga qaror qildilar. Shoh Hizqiyo butun Isroil va Yahudo xalqiga, shuningdek, Efrayim va Manashe qabilalariga bu haqda xabar jo'natib, ularni Isroil xalqining Xudosiga — Egamizga atalgan Fisih ziyofatini nishonlash uchun Egamizning Quddusdagi uyiga taklif qildi.

⁵ Janubdagi Bershebadan tortib, to shimoldagi Dan shahrigacha bo'lgan Isroil hududlarida istiqomat qilgan hamma odamlar Fisih ziyofatini nishonlash uchun Quddusga taklif qilindi. Negaki bu ziyofat ancha vaqtdan beri, qonunda ko'rsatilganday, butun xalq tomonidan nishonlanmagan edi. ⁶ Choparlar shoh va uning a'yonlari nomidan yozilgan maktubni butun Isroil va Yahudo xalqlariga yetkazdilar. Maktubda quyidagilar bitilgan edi:

“Ey Ossuriya bosqinchilaridan* omon qolgan Isroil xalqi! Ibrohimning, Is'hoqning va Yoqubning* Xudosi — Egamizga qaytinglar, shunda U ham sizga

qaytadi. ⁷ Egasi Xudoga xiyonat qilgan ota–bobolaringizga va Isroillik qarindoshlaringizga o‘xshamanglar. O‘zingiz ko‘rib turganingizday Xudo ularni qattiq jazoladi. ⁸ Ota–bobolaringiz singari qaysar bo‘lmanglar, Egamizga bo‘ysuninglar, Uning Ma‘badiga kelinglar. Egamiz Ma‘badni abadiy muqaddas qilgan. Egangiz Xudoga sajda qilinglar, ana shunda U g‘azabidan tushadi. ⁹ Agar Egamizga qaytsangiz, qarindoshu bola–chaqalaringizni asir qilgan bosqinchilar ularga rahm qiladilar, uylariga qaytib kelishlariga yo‘l qo‘yadilar. Zotan, Egangiz Xudo inoyatli va rahmdildir. Unga qaytsangiz, U sizdan yuzini o‘girmaydi.”

¹⁰ Shunday qilib, choparlar to shimoldagi Zabulun hududigacha bo‘lgan Efrayim va Manashe hududlaridagi hamma shaharlarga kirib chiqdilar. Lekin odamlar zaharxandalik bilan ularni masxara qildilar. ¹¹ Faqat Osher, Manashe va Zabulun qabilasidan ba‘zilari itoat etib, Quddusga keldilar. ¹² Yahudo xalqini esa Xudo birlashtirib, ularga shoh va a‘yonlarning ko‘rsatmasini bajarishga xohish bergan edi. Bu ko‘rsatma Egamizning amriga asoslangan edi.

¹³ Ikkinchi oyda Xamirturushsiz non bayramini* nishonlash uchun juda ko‘p xalq Quddusga yig‘ildi. ¹⁴ Ular Quddusdagi hamma begona qurbongohlarni va hamma tutatqi qurbongohlarini qo‘porib, Qidron soyligiga* uloqtirib tashladilar. ¹⁵ Ikkinchi oyning o‘n to‘rtinchi kuni esa Fisih qo‘zilarini so‘ydilar. O‘zlarini poklamagan ruhoniylar va levilar uyatli ahvolda qolganidan poklanish marosimini ado etib, kuydiriladigan qurbonliklarini Egamizning uyiga olib keldilar. ¹⁶ So‘ng ular Xudoning odami Musoning qonuniga muvofiq Ma‘badda o‘z joylarini egalladilar. Ruhoniylar levilarning qo‘lidan qurbonlik qonini olib, qurbongohga sepdilar. ¹⁷ Xalqdan ko‘pchiligi o‘zlarini poklamagani uchun Fisih qo‘zisini qurbon qila olmadilar. Bunday odamlarning Fisih qo‘zisini so‘yish va Egamizga atash vazifasini levilarning o‘zlari bajardilar. ¹⁸ Efrayim, Manashe, Issaxor va Zabulun qabilasidan kelganlarning aksariyati o‘zlarini poklamagan bo‘lsalar–da, Xudoning qonuniga zid ravishda Fisih taomidan tanovul qildilar. Lekin Hizqiyo ular uchun quyidagicha ibodat qildi: “Ey Egam, muruvvating ila bu bandalaringni kechir. ¹⁹ Ular poklanish marosimini ado etmagan bo‘lsalar–da, ey Egamiz, ular Senga chin yurakdan sajda qilishga qaror etganlar. Axir, Sen ota–bobolarining Xudosisan.” ²⁰ Hizqiyoning ibodatini Egamiz eshitib, xalqni kechirdi, ularga zarar yetkazmadi.

²¹ Quddusda to‘plangan xalq katta xursandchilik bilan yetti kun davomida Xamirturushsiz non bayramini nishonladi. Levilar va ruhoniylar har kuni sozlarning baland kuylari jo‘rligida Egamizni madh qildilar. ²² Hizqiyo Egamizga xizmat qilishda mohirlik ko‘rsatgan hamma levilarni ruhlantirdi. Xullas, xalq tinchlik nazrlarini qurbon qildi, ota–bobolarining Xudosiga — Egamizga shukronalar aytib, yetti kun bayram taomini tanovul qildi.

Ikkinchi bayram

²³ Butun jamoa bayramni yana yetti kun nishonlashga qaror qildi. Shunday qilib, ular yana yetti kun xursandchilik bilan bayram qildilar. ²⁴ Yahudo shohi Hizqiyo jamoaga qurbonlik qilish uchun 1000 ta buqa va 7000 ta qo‘y berdi. Shoh a‘yonlari esa 1000 ta buqa va 10.000 ta qo‘y berdilar. Juda ko‘p ruhoniylar o‘zlarini pokladilar. ²⁵ Yahudo xalqi, ruhoniylar, levilar, Isroil xalqi, Isroil va Yahudoda istiqomat qilayotgan musofirlar o‘zlarida yo‘q xursand edilar. ²⁶ Quddusda katta xursandchilik hukm surardi. Isroil shohi

Dovud o'g'li Sulaymon zamonidan beri Quddusda bunday voqea yuz bermagan edi.

²⁷ So'ngra ruhoniylar va levilar turib, xalqni duo qildilar. Ularning ibodati Xudoning samodagi muqaddas makoniga yetib, ijobat bo'ldi.

31-BOB

Shoh Hizqiyoning islohotlari

¹ Bayram tugagandan keyin, o'sha yerdagi butun xaloyiq Yahudo, Benyamin, Efrayim va Manashe hududidagi shaharlarga borib, butsimon toshlarni parchalab tashladilar, Asheraning* ustunlarini kesdilar, sajdagohlar* va qurbongohlarni vayron qildilar. Bittasini ham qoldirmadilar. Shundan keyin hammalari o'z shaharlariga, o'zlarining mulkiga qaytdilar.

² Hizqiyu ruhoniylarni va levilarni guruhlariga bo'ldi. Har bir guruhga quyidagi vazifalarni taqsimlab berdi: Egamizning Ma'badida hovlisida kuydiriladigan qurbonliklarni va tinchlik qurbonliklarini nazr qilish, u yerda xizmat qilib, hamdu sano va madhiyalar aytish. ³ Egamizning qonuniga ko'ra, har kuni ertalab va kechqurun, Shabbat kunlari, yangi oy shodiyonalari va tayinlangan bayram kunlari kuydiriladigan qurbonliklar keltirilishi lozim edi. Shoh Hizqiyu o'zining shaxsiy mulkidan bu qurbonliklar uchun hayvonlarni berdi. ⁴ U Quddusda yashagan xalqqa: "Ruhoniylar va levilarga tegishli ulushni beringlar, toki ular o'zlarini to'liq Egamizning qonunlarini bajarishga bag'ishlasinlar", deb farmon berdi. ⁵ Farmon berilgach, xalq bug'doyning, sharob, zaytun moyi, asal va dalada yetishtirilgan donlarning birinchi hosilidan mo'l qilib, olib keldilar. Ular olib kelgan hamma narsaning ushri* nihoyatda mo'l edi. ⁶ Yahudo shaharlarida yashagan Isroil va Yahudo xalqi mol-qo'ylarining ushrini hamda Egasi Xudoga atab bag'ishlangan in'omlarning ushrini olib kelib, uyum-uyum qildilar. ⁷ Xalq in'omlar olib kelishni uchinchi oyda* boshlab, yettinchi oyda* tugatdi. ⁸ Hizqiyu va uning a'yonlari kelib uyum-uyum in'omlarni ko'rishgach, Egamizga hamdu sano aytib, Isroil xalqini duo qilishdi.

⁹ Hizqiyu ruhoniylar va levilardan bu in'omlar haqida so'raganda, ¹⁰ Zodo'x xonadonidan bo'lgan oliy ruhoniyo Ozariyo Hizqiyoga shunday javob berdi: "Xalq in'omlarni Egamizning uyiga olib kela boshlaganidan beri, ozuqamiz yetarli. Juda ko'p ortib qolgani ham bor. Ha, Egamiz O'z xalqiga baraka berdi, ortganining ko'pligini bir ko'rib qo'ying." ¹¹ Shunda Hizqiyoning buyrug'iga binoan, Egamiz uyining omborxonalari tayyorlandi. ¹² Bu omborxonalarga hamma hadyalar, ushrlar va bag'ishlangan in'omlar qo'yildi. Bularga nazoratchi qilib levi Xonaniyo, uning yordamchisi qilib ukasi Shimax tayinlandi. ¹³ Ularning qo'li ostida quyidagi o'n nafar levi ishlaydigan bo'ldi: Yoxiyol, Ozaziyo, Naxat, Osoyil, Yarimo't, Yo'zabad, Eliyol, Yismaxiyo, Maxat va Binayo. Bularning hammasi shoh Hizqiyu va oliy ruhoniyo Ozariyo tomonidan tayinlangan edilar.

¹⁴ Kori Ma'badning sharqiy darvozasi darvozaboni bo'lib, Xudoga ko'ngildan qilingan nazrlar uchun mas'ul edi. Kori levi Yimnaxning o'g'li edi. Uning vazifasi Egamizga atalgan in'omlarni va eng muqaddas nazrlarni ruhoniylar va levilarga bo'lib berish edi.

¹⁵ Uning sodiq yordamchilari Eden, Minyomin, Yeshuva, Shamayo, Emoriyo va Shaxaniyo edilar. Ular ruhoniylarga qarashli shaharlarda xizmat qilib, u yerdagi ruhoniylarning oilalariga guruhlariga bo'yicha ulush taqsimlab berishar edi. Yoshu qariga

bir xil ulush ajratishardi: ¹⁶ Egamizning uyidagi xizmatni guruhlari bo'yicha bajaradigan hamma erkaklarga, shuningdek, nasabnomada nomlari qayd etilgan uch va undan yuqori yoshdagi o'g'il bolalarga ulush berishardi. ¹⁷ Ular xonadonlari bo'yicha ro'yxatga olingan ruhoniylarga, shuningdek, yigirma va undan yuqori yoshdagi levilarga ulush ajratishardi. Levilarning ro'yxati bajaradigan vazifalari va guruhlari asosida tuzilgan edi. ¹⁸ Nasabnomada nomlari qayd etilgan hamma erkaklarning oilalariga — xotini, o'g'il-qizlari, chaqaloqlariga ham ulush berilardi. Zotan, ular o'zlarini pok saqlashda sadoqat ko'rsatar edilar. ¹⁹ Shaharlarning chetlarida istiqomat qilgan, Horun naslidan bo'lgan ruhoniylarga kelsak, ularga ham ulush tarqatadigan odamlar tayinlangan edi. Bu odamlar ruhoniylar urug'idan bo'lgan har bir erkak zotiga va ro'yxatga olingan har bir leviga ulush berishar edi.

²⁰ Shu yo'sinda, Hizqiyo butun Yahudo bo'ylab ulush tarqatish vazifasini uddaladi. U Egasi Xudo oldida yaxshi, to'g'ri va halol ishlar qildi. ²¹ Ma'bad xizmatiga, Xudoning qonunlari va amrlariga oid qilgan har bir ishini Xudoga intilgan holda, chin yurakdan qilgani uchun ko'p muvaffaqiyatga erishdi.

32–BOB

Ossuriyaliklar Quddusga xavf soladi

¹ Shoh Hizqiyo sadoqat bilan bajargan bu ishlaridan keyin, Ossuriya shohi Sanxariv* Yahudoga bostirib keldi. U mustahkam shaharlarni egallab olish maqsadida ularni qamal qildi. ² Sanxariv Quddusga hujum qilmoqchi bo'lganini Hizqiyo bilgach, ³ lashkarboshilari va jangchilariga maslahat soldi. Ular shahar tashqarisidagi buloqlar oqimini to'xtatishga qaror qildilar. ⁴ Bir talay xaloyiq to'planib: "Nimaga endi Ossuriya shohi kelib, mo'l-ko'l suvga ega bo'lar ekan", deya hamma buloqlarni va hududdan oqib o'tgan irmoqni to'xtatdi. ⁵ Hizqiyo qat'iyat bilan ishga kirishib, buzilgan devorni qurdirdi, devor ustiga minoralar o'rnatdi. Shahar devorining tashqarisidan yana bir devor ko'tartirdi. Shuningdek, Dovud qal'asining sharq tomonidagi Milloni* tuzattirdi, ko'plab qurol-aslaha va qalqonlar yasattirdi. ⁶ Shahardagi hamma erkaklar ustidan lashkarboshilar tayinlab, ularni shahar darvozasi oldidagi maydonga to'pladi. Hammalariga dalda berib, shunday dedi: ⁷ "Dadil va botir bo'linglar, qo'rqmanglar. Ossuriya shohi va uning to'dalari oldida vahimaga tushmanglar, chunki buyuk kuch biz tomonda, ular tomonda emas. ⁸ Ular tomonda insoniy qudrat bo'lsa, biz tomonda Egamiz Xudodir. U bizga yordam beradi, biz uchun jang qiladi." Yahudo shohi Hizqiyoning so'zlaridan xalq ruhlanib ketdi.

⁹ Ossuriya shohi Sanxariv jamiki lashkari bilan Laxish shahrini* qamal qilgan paytda, o'z a'yonlarini Quddusga — Yahudo shohi Hizqiyo va Quddus aholisi oldiga quyidagi xabar bilan jo'natdi:

¹⁰ "Ossuriya shohi Sanxariv shunday demoqda: sizlar o'zi nimangizga ishonyapsizlar? Nimaga qamalda qolgan Quddusda hanuz o'tiribsizlar?"

¹¹ Ossuriya shohi qo'ldan Egamiz Xudo bizni qutqaradi, deb Hizqiyo sizlarni aldamasin. U sizlarni ochligu tashnalikdan halok qilmoqchi! ¹² Egangizning sajdagohlarini* va qurbongohlarini yo'q qilgan Hizqiyoning o'zi emasmi?! U Yahudo xalqiga va Quddusliklarga: «Faqat bitta qurbongoh oldida sajda qilinglar,

yolg'iz o'shaning ustida qurbonliklar keltiringlar», deb aytgan ekan*. ¹³ Nahotki men va otalarim boshqa yurtlarning xalqlarini nimalar qilganini bilmasangiz?! O'sha xalqlarning xudolari qani?! Birortasi o'z yurtini mening qo'limdan qutqara oldimi?! ¹⁴ Mening ota–bobolarim yer yuzidan supurib tashlagan qaysi bir xalqning xudosi o'z yurtini mening qo'limdan qutqara olibdiki, Xudoyingiz sizni qutqara olsa?! ¹⁵ Endi Hizqiyoning aldovlariga uchmanglar, u sizlarni yo'ldan urmasin. Unga ishonmanglar, biror xalqning yoki shohlikning xudosi o'z xalqini mening qo'limdan yoki otalarimning qo'lidan qutqara olmagan. Xudoyingiz kim bo'libdiki, sizlarni mening qo'limdan qutqara olsa.”

¹⁶ Sanxarivning a'yonlari gapida davom etib, Parvardigor Egamiz va Uning quli Hizqiyoni haqoratladilar. ¹⁷ Shoh Sanxariv yozgan maktubida ham Isroil xalqining Xudosi — Egamizni tahqirlab, Uni shunday so'zlar bilan masxara qilgan edi: “Boshqa yurtlarning xudolari o'z xalqlarini mening qo'limdan qutqara olmagan singari, Hizqiyoning xudosi ham o'z xalqini mening qo'limdan qutqara olmaydi.” ¹⁸ A'yonlar bu gaplarini ibroniy tilida devor ustida turgan Quddus xalqiga baqirib aytdilar. Ular Quddusni qo'lga kiritish niyatida aholini vahimaga solib, qo'rqitib qo'ymoqchi edilar. ¹⁹ Quddus Xudosini boshqa xalqlarning xudolari qatorida ko'rdilar, U to'g'rida xuddi inson qo'li bilan yaratilgan butlar haqida gapirganday gapirdilar.

²⁰ Shoh Hizqiyono va Omiz o'g'li Ishayo payg'ambar Xudoga iltijo qilib yordam so'radilar. ²¹ Egamiz farishtasini jo'natgan edi, farishta Ossuriya shohi qarorgohidagi hamma bahodir jangchilarni, lashkarboshilarni va a'yonlarni qirib tashladi. Sanxariv sharmandalaricha o'z yurtiga qaytib ketdi. U o'z xudosining uyiga kirganda, o'g'illarining ba'zilariga unga qilich urib o'ldirdilar.

²² Shunday qilib, Egamiz shoh Hizqiyoni va Quddus aholisini Ossuriya shohi Sanxarivning qo'lidan va butun g'animlari qo'lidan qutqardi. Yahudo xalqiga Egamiz har tarafdin osoyishtalik ato qildi*. ²³ Ko'p odamlar Quddusga tashrif buyurib, Egamizga nazrlar, Yahudo shohi Hizqiyoga qimmatbaho tortiqlar olib keldilar. O'sha paytdan boshlab hamma xalqlar Hizqiyoni yuksak darajada hurmat qiladigan bo'ldilar.

Shoh Hizqiyoning xastaligi

²⁴ O'sha kunlari Hizqiyono tuzalmas xastalikka yo'liqib, o'lim to'shagiga yotib qoldi. U Egamizga ibodat qilgan edi, Egamiz unga javob berib, xastaligidan tuzalishini tasdiqlaydigan bir alomat ko'rsatdi. ²⁵ Ammo Hizqiyono noshukurchilik qilib, o'zini mag'rur tutgani uchun o'z boshiga hamda Yahudo va Quddus ustiga Egamizning g'azabini keltirdi. ²⁶ Nihoyat, Hizqiyono va Quddus aholisi yuragidagi mag'rurligidan tavba qildi. Shu sababdan Egamiz shoh Hizqiyono davrida xalqqa g'azabini sochmadi.

Shoh Hizqiyoning boyligi va hashamati

²⁷ Hizqiyono boy–badavlat bo'lib, yuksak obro'ga erishdi. U o'zining kumushlari, oltin, qimmatbaho toshlari, ziravorlari, qalqonlari va hamma qimmatli buyumlari uchun xazinalar qurdirdi. ²⁸ Bug'doy, sharob va zaytun moylari uchun omborxonalar, barcha turdagi mollari uchun og'ilxonalar, qo'ylari uchun qo'tonlar qurdirdi. ²⁹ Ko'plab shaharlar bunyod etib, poda va suruvlarini ko'paytirdi, chunki Xudo unga behad boyluk bergan edi. ³⁰ Hizqiyono Gixo'n bulog'ining yuqori qismini berkitib, qazdirgan quvur orqali suvni Quddus ichiga olib kirdi*. U hamma ishlarida muvaffaqiyatga erishdi. ³¹ Biroq

Bobil shahzodalari Yahudo yurtida yuz bergan mo'jizali alomat to'g'risida so'rash uchun o'z elchilarini Hizqiyohuzuriga jo'natganlarida*, Xudo Hizqiyohuzuriga o'z holiga qo'yib qo'ygandi. Xudo Hizqiyohuzuriga sinab, uning dilidagi asl niyatlarini bilmoqchi edi.

³² Hizqiyohuzuriga boshqa ishlari, qilgan yaxshiliklari "Yahudo va Isroil shohlari kitobi"dagi "Omiz o'g'li Ishayo payg'ambarning vahiysi"da yozilgan. ³³ Hizqiyohuzuriga olamdan o'tib, Dovud nasli xilxonasining to'riga dafn qilindi*. Hizqiyohuzuriga vafot etganda, butun Yahudo xalqi va Quddus aholisi unga izzat-hurmat ko'rsatdi. Uning o'rniga o'g'li Manashe shoh bo'ldi.

33-BOB

Yahudo shohi Manashe

¹ Manashe o'n ikki yoshida shoh bo'lib, Quddusda ellik besh yil hukmronlik qildi. ² U Egamiz oldida qabih ishlar qildi. Egamiz O'z xalqi Isroilning oldidan quvib yuborgan xalqlarning jirkanch odatlariga ergashdi. ³ Otasi Hizqiyohuzuriga buzib tashlagan sajdagohlarni* qaytadan barpo etdi, Baalga atab qurbongohlar qurdi, Asheraga* atab ustunlar o'rnatdi. Barcha samoviy jismlarga sajda etib xizmat qildi. ⁴ Manashe Egamizning to'abad ulug'lanishi kerak bo'lgan uyida begona xudolarga atab, qurbongohlar qurdi. ⁵ Egamiz uyining ikkala hovlisida ham jamiki samoviy jismlarga sajda qilish uchun qurbongohlar barpo qildirdi. ⁶ O'g'illarini Xinum soyligida* qurbonlik qilib, olovda kuydirdi*, follari ochtirdi, ta'burchilarga e'tiqod qildi, sehr-jodu bilan shug'ullandi, arvoch chaqiruvchilarga maslahat soldi. Egamiz oldida ko'p qabih ishlar qilib, Uni g'azablantirdi. ⁷ O'zi yasattirgan butni Xudoning uyiga o'rnatdi. Xudo bu uy to'g'risida Dovud bilan uning o'g'li Sulaymonga shunday degan edi*: "Men bu uyni va Quddusni Isroil qavmlari yashaydigan maskanlar orasidan tanlab olganman. Men to'abad o'sha yerda ulug'lanaman. ⁸ Ular amrlarimni bitta qoldirmay bajarsalar, qulim Muso orqali bergan qonun-qoida va talablarimga rioya qilsalar, Isroil xalqining ota-bobolariga Men bergan yerdan haydalanishlariga yo'l qo'ymayman." ⁹ Manashe Yahudo xalqini va Quddus aholini shu qadar yo'ldan ozdirdiki, ular Kan'on yurtidan Egamiz yo'qotib yuborgan xalqlardan ham ko'ra, ko'proq qabih ishlar qildilar.

Shoh Manashe tavba qiladi

¹⁰ Egamiz shoh Manasheni va uning xalqini ogohlantirdi, lekin ular quloq solmadilar. ¹¹ Shuning uchun Egamiz ularga qarshi Ossuriya lashkarboshilarini jo'natdi. Ular Manasheni asirga oldilar, burnidan halqa o'tkazib, uni zanjirband qildilar va Bobilga olib keldilar. ¹² U kulfatda qolgach, Egasi Xudodan shafqat so'rab iltijo qildi, ota-bobolarining Xudosiga bo'yin egdi. ¹³ Iltijo qilganda, Xudo Manashening iltijosini qabul qildi, uni yana Quddusga — o'z shohligiga qaytardi. Shunda Manashe, Egamiz haqiqatan ham Xudo ekanligini bildi.

¹⁴ Shundan keyin Manashe Dovud qal'asining sharq tomonidagi tashqi devorini tuzatib, uni baland qilib ko'tartirdi. Bu devor Qidron soyligidagi Gixo'n bulog'idan to shimoldagi Baliq darvozasigacha va shahardagi Ofel tepaligining* atrofi bo'ylab qurilgan edi. Manashe Yahudoning hamma mustahkam shaharlariga lashkarboshilar tayinladi.

¹⁵ Egamizning uyidan begona xudolarning tasvirlarini va o'zi o'rnatgan butni olib tashladi, Egamizning uyi turgan tog'da va Quddusning boshqa joylarida o'zi qurdirgan qurbongohlarni buzdirib, shahar tashqarisiga chiqartirdi. ¹⁶ So'ng Egamizning

qurbongohini qaytadan qurdirib, qurbongoh ustida tinchlik qurbonliklari va shukrona qurbonliklarini atadi. Yahudo xalqiga: “Isroil xalqining Xudosi — Egamizga sajda qilinglar”, deb farmon berdi. ¹⁷ Xalq boshqa sajdagohlarda qurbonlik qilishda davom etdi. Ammo qilgan barcha qurbonliklarini ular Egasi Xudoga atar edilar.

Manashe hukmronligining so‘nggi davrlari

¹⁸ Manashening boshqa ishlari, Xudoga qilgan ibodati, Isroil xalqining Xudosi — Egamiz nomidan valiylar unga bergan xabarlar “Isroil shohlari tarixi” kitobida yozilgan. ¹⁹ Uning iltijosi va Xudoning bergan javobi, tavba qilmasdan oldin qilgan hamma gunohlari va Xudoga qilgan xiyonati, qurdirgan sajdagohlari, sig‘ingan butlari va Asheraning ustunlari to‘g‘risida valiylar kitobida* yozilgan. ²⁰ Manashe olamdan o‘tib, o‘z uyida dafn qilindi. O‘rniga o‘g‘li Omon shoh bo‘ldi.

Yahudo shohi Omon

²¹ Omon shoh bo‘lganda, yigirma ikki yoshda edi. U Quddusda ikki yil hukmronlik qildi. ²² Omon ham, otasi Manashe kabi, Egamiz oldida qabih ishlar qildi. Otasi Manashe yasattirgan hamma butlarga qurbonlik qilib, xizmat etdi. ²³ Otasi Manashe Egamizga bo‘yin eggan bo‘lsa, Omon Egamizga bo‘yin egmadi, otasidan ham ko‘proq gunoh orttirdi.

²⁴ Omonning a‘yonlari fitna uyushtirib, uni o‘z saroyida o‘ldirdilar. ²⁵ Yahudo xalqi o‘z shohi Omonga fitna uyushtirganlarning hammasini o‘ldirib, o‘rniga o‘g‘li Yo‘shiyoni shoh qilib ko‘tardi.

34–BOB

Yahudo shohi Yo‘shiy

¹ Yo‘shiy sakkiz yoshida shoh bo‘lib, Quddusda o‘ttiz bir yil hukmronlik qildi. ² U Egamiz oldida to‘g‘ri ishlar qildi. O‘ngga ham, chapga ham og‘masdan, bobosi Dovudning yo‘lidan yurdi. ³ Hukmronligining sakkizinchi yilida, yoshligidan bobosi Dovudning Xudosiga intila boshladi. Hukmronligining o‘n ikkinchi yilida esa Yahudo va Quddusni sajdagohlardan*, Asheraning* ustunlaridan, o‘yma va quyma butlardan tozalay boshladi. ⁴ Uning ko‘rsatmasi bilan Baalning qurbongohlari buzdirildi, bu qurbongohlarning yonidagi tutatqi qurbongohlari ham sindirib tashlandi. Asheraning ustunlari, shuningdek, o‘yma va quyma butlar parchalanib, bo‘laklari o‘sha butlarga qurbonlik qilganlarning qabrlari ustiga sochib tashlandi. ⁵ Yo‘shiy butparast ruhoniylarning suyaklarini o‘zlari sajda qilgan qurbongohlar ustida yoqdi. Shunday qilib, u Yahudo va Quddusni pokladi. ⁶ Shimoldagi Naftali hududigacha bo‘lgan Manashe, Efrayim va Shimo‘n shaharlaridagi va ularning atrofida bo‘lgan vayronalardagi ⁷ qurbongohlarni sindirdi, Asheraga atalgan ustunlarni kesdi, butlarni parchalab tashladi. Isroil yurti bo‘ylab hamma tutatqi qurbongohlarini buzdi. Shundan keyin Quddusga qaytib ketdi.

Qonun kitobi topiladi

⁸ Yo‘shiy yurti va Egamizning uyini poklagandan keyin, hukmronligining o‘n sakkizinchi yilida Ozaliyo o‘g‘li Shofonni, Quddus hokimi Masiyoni va mushovir Yo‘xoz o‘g‘li Yo‘xni Egasi Xudoning uyini tuzatishga yubordi. ⁹ Ular oliy ruhoniy Xilqiyoning oldiga kelib, Xudoning uyiga keltirilgan kumushni unga topshirdilar. Levi darvozabonlari bu kumushni Manashe, Efrayim va Isroil xalqining omon qolganlaridan,

shuningdek, Yahudo, Benyamin qabilalaridan va Quddus aholisidan to'plab olgan edilar.

¹⁰ Ular kumushni Egamizning uyida mehnat qilayotgan ishboshilarga topshirdilar. Ishboshilar esa kumushni olib, Egamizning uyidagi buzilgan joylarni ta'mirlayotgan ustalarga to'ladilar. ¹¹ Qolganini esa duradgor va binokorlarga berdilar. Ular bu kumushga Yahudo shohlari qarovsiz qoldirgan xarob binolarni tuzatish uchun tosh va yog'ochlarni sotib oldilar.

¹² Ishchilar sidqidildan mehnat qildilar. Ularga nazoratchi qilib Marori naslidan levilar Yaxat va Obodiyoy tayinlandi, Qohot urug'idan esa levilar Zakariyo va Mashullom tayinlandi. Musiqa asboblarni chaladigan hamma levilar ¹³ yuk tashuvchilarga hamda turli xizmatdagi ishchilarga mas'ul edilar. Levilarning ba'zilar esa kotib, ma'mur va darvozabon edilar.

¹⁴ Egamizning uyidagi kumush olib chiqilayotganda, ruhoniylar Xilqiyoy Egamizning Muso orqali bergan Tavrot kitobini topib oldi. ¹⁵ U kotib Shofonga:

— Egamizning uyidan Tavrot kitobini topib oldim, — deb kitobni Shofonga berdi.

¹⁶ Shofon esa kitobni shohga olib borib, hisobot berdi: “Qullaringiz topshirilgan hamma ishlarni bajaryaptilar. ¹⁷ Ular Egamizning uyidagi bor kumushni o'sha yerdagi ishboshilarga va ishchilarga berdilar.” ¹⁸ So'ng: “Ruhoniylar Xilqiyoy mana bu kitobni menga berdi”, — deya qo'shimcha qilgach, Tavrot kitobini shohga ovoz chiqarib o'qib berdi.

¹⁹ Shoh Tavrot so'zlarini eshitgach, vahimaga tushganidan kiyimlarini yirtdi. ²⁰ Keyin ruhoniylar Xilqiyoyga, Shofon o'g'li Oxixamga, Mixiyo* o'g'li Axborga*, kotib Shofonga va o'zining mulozimi Osoyohga shunday farmon berdi:

²¹ — Boringlar, topilgan bu kitobdagi so'zlarga muvofiq, men to'g'rimda ham, Isroil va Yahudo xalqlarining omon qolganlari to'g'risida ham Egamizning xohish–irodasini so'ranglar. O'talarimiz bu kitobdagi so'zlarga quloq solmaganlari uchun, Egamizning amrlariga rioya qilmaganlari uchun Egamizning dahshatli g'azabi bizning ustimizga yog'ildi.

²² Ruhoniylar Xilqiyoy va shoh jo'natgan odamlar Xulda ismli payg'ambar ayol huzuriga borib, unga maslahat soldilar. Xulda payg'ambar Egamizning uyidagi muqaddas liboslar posboni Shallumning xotini edi. Shallum Tixvoning* o'g'li, Xarxasning* nabirasi edi. Xulda Quddusning yangi dahasida yashardi. ²³ Xulda ularga shunday dedi:

“Isroil xalqining Xudosi — Egamiz demoqda: sizlarni Mening huzurimga yuborgan odamga shu gaplarimni aytinglar: ²⁴ «Men bu yurtga ham, bu yurtda yashayotgan xalqqa ham falokat keltiraman. Yahudo shohi huzurida o'qilgan kitobdagi hamma la'natlarni ularga yog'diraman. ²⁵ Ular Mendan yuz o'g'irganlari uchun, boshqa xudolarga qurbonliklar keltirib, o'z qo'llari bilan yasagan butlari tufayli* qahrimni keltirganlari uchun bu yurtga g'azabim yog'iladi va aslo bosilmaydi.»

²⁶ Egamizning xohish–irodasini bilish uchun sizlarni yuborgan Yahudo shohiga shu xabarni beringlar: Isroil xalqining Xudosi — Egamiz sen eshitgan so'zlaring to'g'risida shuni aytmoqda: ²⁷ «Sen bu yurtga va yurtning xalqiga qarshi aytgan so'zlarimni eshitganingdan keyin, yuraging yumshadi, Menga bo'yin egding. Sen Menga bo'yin egganing uchun, qayg'udan liboslaringni yirtib, huzurimda yig'laganing uchun Men iltijolaringni eshitdim. ²⁸ Shunga ko'ra, sen ota–bobolaring yoniga xotirjam ketasan, o'z qabringga dafn etilasan. Bu yurtga

va uning ahliga Men keltiradigan jamiki falokatlarni sen ko'rmaysan.»

Xilqiyo va uning hamrohlari bu xabarni shohga yetkazdilar.

Shoh Yo'shiyoning ahdi

²⁹ Shoh Yo'shiyo xabar berib, Yahudo va Quddusning hamma oqsoqollarini o'z huzuriga to'pladi. ³⁰ Jamiki Yahudo xalqi va Quddus aholisi, ruhoniylar, levilar, zodagonlaru avom xalq shoh boshchiligida Egamizning uyiga bordi. Shoh Egamizning uyidan topilgan Tavrot kitobini* boshidan oxirigacha ularning oldida o'qidi. ³¹ Shoh Egamizning uyi eshigi oldidagi o'z joyida turib: "Egamiz ko'rsatgan yo'ldan yuraman, amrlariga itoat etaman, shartlariga, farmonlariga butun qalbim bilan, jonu dilim bilan quloq solaman, bu kitobda yozilgan ahd so'zlarini ado etaman", deb Egamiz bilan qayta ahd qildi. ³² So'ngra u Benyamin qabilasiga va Quddusdagi hamma odamlarga bu ahdba rioya qilish to'g'risida farmon berdi. O'sha kundan boshlab Quddus aholisi ota-bobolarining Xudosi bilan qilgan ahd talablarini bajara boshladilar. ³³ Yo'shiyo Isroil xalqiga qarashli hamma hududlardan makruh butlarni yo'qotdi. Isroil xalqining hammasini Egasi Xudoga sajda qildirdi. Uning davrida xalq ota-bobolarining Xudosi — Egamizdan yuz o'g'irmay, Unga xizmat qildi.

35–BOB

Shoh Yo'shiyo Fisih ziyofati va Xamirturushsiz non bayramini nishonlaydi

¹ Shoh Yo'shiyo Quddusda Egamizning sharafiga Fisih ziyofatini* nishonladi. Birinchi oyning* o'n to'rtinchi kuni Fisih qo'zilar qurbonlik qilindi. ² Yo'shiyo ruhoniylarni xizmatga tayinlab, Egamizning uyidagi xizmatga ularni rag'batlantirdi. ³ So'ng Egamizga bag'ishlangan va xalqqa ta'lim bergan levilarga dedi:

— Muqaddas Sandiqni Isroil shohi Dovud o'g'li Sulaymon qurgan Egamizning uyiga olib kiringlar. Sandiqni bundan buyon yelkangizda ko'tarib yurishga hojat yo'q. Endi Egangiz Xudoga va Uning xalqi Isroilga xizmat qilinglar. ⁴ Shoh Dovudning va o'g'li Sulaymonning yozib qoldirgan ko'rsatmalariga muvofiq*, xonadoningiz va guruhlaringiz bo'yicha xizmatga tayyorlaninglar. ⁵ Muqaddas maskanga shunday tartibda joylashinglarki, Isroil xalqining birorta xonadoni e'tiboringizdan chetda qolib ketmasin.

⁶ Fisih qo'zisini so'yib, o'zingizni poklanglar. So'ng yurtdoshlaringiz uchun Fisih qo'zilarini tayyorlab beringlar. Xullas, Egamizning Muso orqali bergan ko'rsatmalariga rioya qilinglar.

⁷ Shoh Yo'shiyo bu yerda hozir bo'lgan xalqqa Fisih qurbonliklari uchun 30.000 ta qo'zi va uloqchani, 3000 ta buqani berdi. Bularning hammasi shohning shaxsiy mulkidan edi. ⁸ Shohning a'yonlari ham xalqqa, ruhoniylar va levilarga qurbonliklar uchun ko'ngildan chiqarib hayvonlarni berdilar. Xudoning uyida xizmat qiluvchilarning boshliqlari Xilqiyo, Zakariyo va Yoxiyol ruhoniylarga Fisih qurbonliklari uchun 2600 ta qo'zi bilan uloqcha va 300 ta buqa berdilar. ⁹ Xonaniyo, uning ukalari Shamayo va Nataniel, levilarning yo'l boshchilari Xashaviyo, Yaviyol va Yo'zabad Fisih qurbonliklari uchun levilarga 5000 ta qo'zi bilan uloqcha va 500 ta buqa berdilar.

¹⁰ Fisih marosimiga oid tayyorgarliklar tugagach, ruhoniylar bilan levilar shohning buyrug'iga binoan o'z joylarini egalladilar. ¹¹ Levilar Fisih qo'zilarini bo'g'izlab, qonini ruhoniylarga berdilar. Ruhoniylar qonni qurbongohga sepdilar. Levilar esa qo'zilarining

terisini shilishga kirishdilar. ¹² Ular so'yilgan qo'zi, uloqcha va buqalarning qurbongohda kuydiriladigan qismlarini ajratib qo'ydilar. So'ng bularni odamlarga xonadonlari bo'yicha taqsimlab berdilar. Toki har bir xonadon o'ziga tegishli qurbonligini Egamizga bag'ishlab, Musoning qonunidagi ko'rsatmalarga binoan keltirsin. ¹³ Levilar qonun-qoidaga muvofiq, Fisih qo'zilarini olovda pishirdilar, muqaddas qurbonliklar go'shtini esa tog'oralarda, qozonlarda va tovalarda qaynatdilar. Go'sht tayyor bo'lgach, uni darrov xalqning oldiga dasturxonga tortdilar. ¹⁴ Shundan so'nggina levilar o'zlari uchun va ruhoniylar uchun Fisih taomini tayyorlashga kirishdilar. Negaki, Horun naslidan bo'lgan ruhoniylarning qo'li kechgacha bo'shamadi, ular kuydiriladigan qurbonliklarni va yog'larni kuydirish bilan ovora edilar. ¹⁵ Osif naslidan bo'lgan qo'shiqchilar shoh Dovudning, Osif, Xaman va shohning valiyi Yodutunning ko'rsatmasiga binoan o'z joylarida turdilar. Ma'bad darvozabonlari ham o'z joylaridan siljimadilar. Levi birodarlari ularga Fisih taomini tayyorlaganlari uchun xizmatlarini to'xtatishga zarurat bo'lmadi.

¹⁶ Shunday qilib, o'sha kuni shoh Yo'shiyoning farmoniga ko'ra, Egamizga bag'ishlangan hamma xizmatlar bajarildi. Fisih ziyofati nishonlanib, Egamizning qurbongohida kuydiriladigan qurbonliklar keltirildi. ¹⁷ Isroil xalqi Fisih ziyofatini va yetti kun davomida Xamirturushsiz non bayramini nishonladi. ¹⁸ Shomuil payg'ambar davridan buyon Isroilda Fisih ziyofati bu singari nishonlanmagan edi. Isroil shohlaridan birortasi, Yo'shiyo singari Fisih ziyofatini ruhoniylar, levilar, jamiki Yahudo va Isroil xalqi hamda Quddus aholisi ishtirokida nishonlamagan edi. ¹⁹ Bu Fisih ziyofati shoh Yo'shiyo hukmronligining o'n sakkizinchi yilida nishonlandi.

Yo'shiyo hukmronligining so'nggi davri

²⁰ Bu voqealardan so'ng, Yo'shiyo Ma'badni tartibga solib bo'lgach, Misr shohi Nexo jang qilgani Furot daryosi bo'yidagi Karxamish shahriga lashkarini boshlab keldi. Yo'shiyo unga qarshi otlandi*. ²¹ Lekin Nexo Yo'shiyoga elchilar orqali shunday xabar yubordi:

“Ey Yahudo shohi! Sen bu jangga aralashma! Men senga emas, o'z dushmanlarimga qarshi urushga otlandim. Xudo menga, shoshil, deb amr berdi. Xudo men tomonda, Unga qarshilik ko'rsatishni bas qil, aks holda, nobud bo'lasan.”

²² Ammo Yo'shiyo jang qilishdan qaytmadi. Xudoning Nexo orqali aytgan so'zlariga quloq solmadi. Shohona kiyimlarini o'zgartirib, Magido* tekisligida jangga kirdi. ²³ Jang paytida Misr kamonkashlari shoh Yo'shiyoga o'q otdilar. Shunda shoh a'yonlariga: “Meni bu yerdan olib chiqinglar, og'ir yaralandim”, dedi. ²⁴ A'yonlar Yo'shiyoni jang aravasidan olib, boshqa jang aravasiga soldilar—da, Quddusga olib keldilar. Yo'shiyo shu yerda vafot etdi. U ota-bobolarining xilxonasiga dafn qilindi. Butun Yahudo va Quddus aholisi Yo'shiyo uchun aza tutdi. ²⁵ Yereymiyo payg'ambar shoh Yo'shiyoga atab marsiya aytdi. Shu kunga qadar* erkak va ayol qo'shiqchilar Yo'shiyoni xotirlaganlarida shu marsiyani aytishadi, bu Isroilda odat bo'lib qoldi. Bu marsiya qo'shig'i “Marsiyalar to'plami”ga kiritilgan.

²⁶ Yo'shiyoning boshqa ishlari, Egamizga sodiqligi, Uning qonuniga binoan olib borgan faoliyati, ²⁷ hayotidagi barcha voqealar, boshdan oxirigacha “Isroil va Yahudo

shohlari kitobi” da yozilgan.

36–BOB

Yahudo shohi Yohuxoz

¹Yahudo xalqi Yo’shiyoning o’g’li Yohuxozni otasining o’rniga shoh qilib ko’tardi. ²Yohuxoz yigirma uch yoshida taxtga o’tirib, Quddusda uch oy shohlik qildi. ³So’ngra Misr shohi Nexo uni Quddus taxtidan tushirib, yurt xalqidan 200 pud* kumush va 2 pud* oltin o’lpon talab qildi. ⁴Misr shohi Yohuxozning ukasi Eliyaqimni Yahudo va Quddusga shoh qilib tayinladi. Uning ismini o’zgartirib Yohayiqim qo’ydi. Akasi Yohuxozni esa Misrga olib ketdi.

Yahudo shohi Yohayiqim

⁵Yohayiqim yigirma besh yoshida shoh bo’lib, Quddusda o’n bir yil hukmronlik qildi. U Egasi Xudoning oldida qabih ishlar qildi. ⁶Bobil shohi Navuxadnazar* Yahudoga hujum qildi. U Yohayiqimni Bobilga olib ketish niyatida zanjirband qildi*. ⁷Egamizning uyidagi bir qancha idishlarni Bobilga olib ketib, ularni Bobildagi saroyiga* qo’ydi.

⁸Yohayiqimning boshqa ishlari, uning qilgan jirkanch qilmishlari, hamma kamchiliklari “Isroil va Yahudo shohlari kitobi” da yozilgan. Uning o’rniga o’g’li Yohayixin shoh bo’ldi.

Yahudo shohi Yohayixin

⁹Yohayixin o’n sakkiz* yoshida shoh bo’lib, Quddusda uch oy va o’n kun hukmronlik qildi. U Egamizning oldida qabih ishlar qildi. ¹⁰O’sha yili bahorda shoh Navuxadnazar Yohayixinni hibsga olib, Bobilga olib ketdi. U bilan birga Egamizning uyidagi qimmatbaho idishlarni ham olib ketdi. Yohayixinning o’rniga amakisi* Zidqiyoni Yahudo va Quddus ustidan shoh qilib tayinladi.

Yahudo shohi Zidqiyono

¹¹Zidqiyono yigirma bir yoshida shoh bo’lib, Quddusda o’n bir yil hukmronlik qildi. ¹²U Egasi Xudoning oldida qabih ishlar qildi. Egamizning so’zlarini ayon qilgan Yeremiyo payg’ambarga bo’yin egmadi.

Quddus qulaydi

¹³Shoh Navuxadnazar Zidqiyonaga Xudoning nomi bilan sadoqat ontini ichdirgan bo’lsa ham, Zidqiyono Navuxadnazarga qarshi isyon ko’tardi. U qaysarlik qilib, Isroil xalqining Xudosi — Egamizga tavba qilishdan bosh tortdi. ¹⁴Bosh ruhoniylarning hammasi omma qatorida o’zga xalqlarning jirkanch odatlariga taqlid qilib, Xudoga o’ta bevafo bo’ldilar. Shu yo’sin, ular Egamizning O’zi muqaddas qilgan Quddusdagi uyni bulg’adilar. ¹⁵Ota–bobolarining Xudosi — Egamiz O’z xalqi va maskaniga rahm qilib, ularning oldiga qayta–qayta payg’ambarlarini jo’natdi. ¹⁶Lekin ular Xudoning elchilarini haqorat qilib, Xudoning so’zlaridan nafratlandilar, payg’ambarlarni masxara qildilar. Oxiri Egamiz O’z xalqidan shu qadar g’azablandiki, ular najotsiz qoldilar.

¹⁷Egamiz ularga qarshi Bobil* shohini tortib keldi. Bobil shohi Ma’badda ularning yoshlarini qilichdan o’tkazdi, na yosh erkakka, na ayolga, na keksaga, na xastaga shafqat qildi. Xudo Yahudo xalqining hammasini Bobil shohining qo’liga bergan edi. ¹⁸Bobil shohi Xudoning uyidagi kattayu kichik buyumlarni, jamiki xazinani, shoh va uning

a'yonlari xazinalarini, xullas, hamma narsani Bobilga olib ketdi. ¹⁹ Xudoning uyiga esa o't qo'ydi, Quddus devorini buzib tashladi, barcha hashamatli binolarni yondirdi, Quddusdagi hamma qimmatbaho ashyolarni yo'q qilib tashladi. ²⁰ Qilichdan omon qolganlarini esa Bobilga surgun qildi. Fors shohligi qaror topgunga qadar Yahudo xalqi Bobil shohiga va uning avlodlariga qul bo'lib qoldi. ²¹ Yurt bo'm-bo'sh cho'lga aylandi. Yerga dam berilmagan yillarning* soni to'lguncha, yetmish yil davomida tashlandiq bo'lib yotdi. Shunday qilib, Egamizning Yeremiyo payg'ambar orqali aytgan so'zlari* amalga oshdi.

Shoh Kurush Yahudo xalqiga ozodlik beradi

²² Fors shohi Kurush hukmronligining birinchi yilida* Egamizning Yeremiyo orqali bildirgan so'zlari* bajo bo'lishi uchun, Egamiz shoh Kurushning yuragiga Quddusdagi Ma'badni qayta qurish istagini soldi. Shunday qilib, Kurush o'z shohligining hamma tomoniga xabarchilar jo'natdi va yozma farmonda quyidagilarni e'lon qildi:

²³ "Fors shohi Kurush shunday demoqda: Samoviy Xudo — Egamiz yer yuzidagi jamiki shohlidlarni menga bergan. U Yahudo yurtidagi Quddusda O'ziga bir uy qurishni menga topshirdi. Xudoning xalqidan bo'lgan har bir kimsa Quddusga borsin, Egasi Xudo unga yor bo'lsin."

IZOHLAR

Fors shohi Kurush — Kir ismi bilan ham tanilgan bo'lib, miloddan oldingi 539-530 yillarda Bobilda hukmronlik qilgan.

1:3 *Givondagi sajdagoh* — Quddusdan qariyb 6 kilometr shimoli–g'arbda joylashgan.

1:3 *Uchrashuv chodiri* — Muqaddas chodirning yana bir nomi.

1:4 *Xudoning Ahd sandig'i...Quddusga olib kelingan edi...* — 1 Solnomalar 13:5-14, 15:25-16:1 ga qarang.

1:14 *ot* — bu o'rindagi ibroniycha so'z *aravakash* ma'nosini ham ifodalashi mumkin.

1:15 *shikamora–anjir daraxti* — anjirning qadimgi Yaqin Sharqda keng tarqalgan bir turi. Kattaligi yong'oq daraxtiday, barglari esa tut barglariga o'xshash bo'lib, yil davomida bir necha bor hosil beradigan sersoya daraxt.

1:16 *Misr* — yoki Quvega yondosh bo'lgan *Muzur* nomli hudud bo'lishi mumkin (shu bobning 17–oyatida ham bor). Muzur va Quve hududlari hozirgi Turkiyaning janubi–g'arbida joylashgan bo'lib, shoh Sulaymon davrida yilqichilik markazi edi.

1:17 *600 kumush tanga* — ibroniycha matnda *600 shaqal kumush*, taxminan 7 kiloga to'g'ri keladi.

1:17 *150 kumush tanga* — ibroniycha matnda *150 shaqal kumush*, taxminan 1,7 kiloga to'g'ri keladi.

2:3 *Tir* — Finikiyada muhim ahamiyatga ega bo'lgan shahar. Bu shahar Isroildan shimolda, O'rta yer dengizi bo'yida joylashgan edi. Bugungi kunda bu yer Livan mamlakatining janubiy qismini tashkil qiladi.

2:10 *200.000 tog'ora* — ibroniycha matnda *20.000 kor*, taxminan 4400 tonnaga to'g'ri keladi.

2:10 *40.000 ko'za* — ibroniycha matnda *20.000 bat*, taxminan 440.000 litrga to'g'ri keladi.

2:16 *Yaffa* — O'rta yer dengizi bo'yida joylashgan bo'lib, Quddus uchun bandargoh vazifasini o'tagan. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi BANDARGOH so'ziga qarang.

3:1 *Aravno* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *O'rnan*. Uning Aravno degan shakli 2 Shohlar 24:16 dan olingan.

3:2 *Sulaymon hukmronligining to'rtinchi yili ikkinchi oyi* — taxminan miloddan oldingi 960 yilning ikkinchi oyi. Ibroniylar kalendarining Ziv oyi nazarda tutilgan. Hozirgi kalendariga ko'ra, bu oy taxminan aprelning o'rtasidan boshlanadi.

3:3 *tirsak* — bir tirsak taxminan 45 santimetr ga to'g'ri keladi.

3:4 *20 tirsak* — qadimiy suryoniycha tarjimadan, qadimiy yunoncha tarjimaning ba'zi qo'lyozmalaridan. Ibroniylar matnda *120 tirsak*.

3:7 *karublar* — qanotli samoviy mavjudotlar. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi KARUB, KARUBLAR so'ziga qarang.

3:8 *1300 pud* — ibroniycha matnda *600 talant*, taxminan 21 tonnaga to'g'ri keladi.

- 3:9** *125 misqol* — ibroniycha matnda *50 shaqal*, taxminan 550 grammga to'g'ri keladi.
- 3:14** *ichki parda* — Muqaddas xonani Eng muqaddas xonadan ajratib turar edi (Chiqish 26:31-33 ga qarang).
- 3:15** *18 tirsak* — qadimiy suryoniycha tarjimadan (yana 3 Shohlar 7:15, 4 Shohlar 25:17, Yeremiyo 52:21 ga qarang). Ibroniycha matnda *35 tirsak*, ikkala ustunning umumiy balandligi nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.
- 3:16** *anor* — qadimgi paytlarda hayot ramzi edi.
- 3:17** *Yoxin* — bu nom ibroniychadagi *U* (ya'ni Xudo) *asos solgan* iborasiga ohangdosh.
- 3:17** *Bo'az* — bu nom ibroniychadagi *Uning* (ya'ni Xudoning) *kuchi vositasida* iborasiga ohangdosh.
- 4:1** *tirsak* — bir tirsak taxminan 45 santimetrga to'g'ri keladi.
- 4:5** *6000 ko'za* — ibroniycha matnda *3000 bat*, taxminan 66.000 litrga to'g'ri keladi.
- 4:13** *anor* — qadimgi paytlarda hayot ramzi edi.
- 4:17** *Zoraton* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Zarido*. Uning Zoraton degan shakli 3 Shohlar 7:46 dan olingan.
- 4:19** *muqaddas nonlar* — bu nonlar Ma'badda Egamizning huzurini aks ettiruvchi timsol bo'lib, Xudo Isroil xalqining qudrati va ta'minlovchisi ekanligidan darak berib turgan. Nonlar Ma'baddagi maxsus xontaxtaga qo'yilib, har Shabbat kuni yangi pishirilgan nonlar bilan almashtirib turilgan (Levilar 24:5-9 ga qarang).
- 5:2** *...Dovud qal'asidan...* — 1 Solnomalar 15:25-16:1 ga qarang.
- 5:3** *yettinchi oy* — ibroniy kalendarining Tishri oyi nazarda tutilgan (Tishri oyi Itanim oyi deb ham ataladi). Hozirgi kalendarga ko'ra, bu oy taxminan sentabrning o'rtasidan boshlanadi.
- 5:3** *Chayla bayrami* — bu bayram kuzda yig'im-terim tugagan paytga to'g'ri keladi.
- 5:5** *Uchrashuv chodiri* — Muqaddas chodirning yana bir nomi. O'sha davrda Uchrashuv chodiri Quddusdan qariyb 6 kilometr shimoli-g'arbda — Givonda joylashgan edi (1:3 ga qarang). Ahd sandig'i esa Quddus shahrida, Dovud tomonidan o'rnatilgan maxsus chodirda saqlanar edi (1:4 ga qarang).
- 5:9** *...bugungacha...* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.
- 5:10** *Sinay tog'i* — ibroniycha matnda *Xorev tog'i*, Sinay tog'ining yana bir nomi.
- 6:5** *Egamiz otamga shunday degan edi...* — 1 Solnomalar 17:1-14 ga qarang.
- 6:13** *...uzunligi besh tirsak, eni ham besh tirsak, balandligi uch tirsak...* — uzunligi va eni taxminan 2,3 metr, balandligi taxminan 1,4 metr to'g'ri keladi.
- 6:28** *garmsel* — hosilga katta ziyon keltiradigan issiq shamol.
- 6:28** *chigirtka* — ba'zan to'da-to'da bo'lib kelib, dalalardagi hosilga katta zarar yetkazadigan hasharot.
- 7:8** *Levo-Xomat* — yoki *Xomat dovoni*.
- 7:8** *Misr chegarasidagi irmoq* — Sinay yarim orolining shimoli-sharqidagi Arish soyligi yoki Nil daryosining sharqiy irmog'i nazarda tutilgan (yana Ibtido 15:18, Sahroda 34:5

va Yoshua 13:3, 15:4, 47 ga qarang).

7:8 *Chayla bayrami* — 5:3 ning ikkinchi izohiga qarang.

7:9 *Chayla bayramidan keyin...* — ibroniycha matnda *Sakkizinchi kunida...*, Chayla bayramining yettinchi kunidan keyingi birinchi kun.

7:10 *Yettinchi oy* — 5:3 ning birinchi izohiga qarang.

7:13 *chigirtkalar* — 6:28 ning ikkinchi izohiga qarang.

7:18 *unga...aytgan gaplarim* — 2 Shohlar 7:12-16 ga qarang.

8:3 *Xomat-Zo'vo* — yoki *Xomat va Zo'vo* (1 Solnomalar 18:9-10 ga qarang), bu yurtlar Damashqdan shimolda joylashgan edi.

8:6 *otliqlar* — bu o'rindagi ibroniycha so'z *otlar* ma'nosini ham ifodalashi mumkin.

8:8 *...bugungacha...* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

8:13 *Hosil bayrami* — ibroniycha matnda *Haftalar bayrami*, Hosil bayramining yana bir nomi.

8:17 *Qizil dengiz* — ibroniycha matnda *dengiz*. Bu oyatdagi mana shu nom hozirgi Aqaba qo'ltig'iga (ya'ni Qizil dengizning shimoli-sharqidagi qo'ltig'iga) ishora qiladi.

8:18 *Ofir yurti* — Arabiston yarim orolining janubida joylashgan bo'lishi mumkin. Ofir oltini eng sifatli oltin hisoblangan.

8:18 *960 pud* — ibroniycha matnda *450 talant*, taxminan 15 tonnaga to'g'ri keladi.

9:1 *Shava* — bu yurt Arabiston yarim orolining janubi-g'arb tomonida bo'lgani ehtimoldan holi emas.

9:4 *soqiy* — shohga o'z qo'li bilan sharob quyadigan, saroyda yuqori martabaga ega bo'lgan, ishonchga loyiq a'yon. Shuningdek, u shoh uchun sharob tanlashi va uni tatib ko'rib, zaharli emasligiga ishonch hosil qilishi kerak edi.

9:4 *bakovul* — saroyda shoh uchun tayyorlanadigan maxsus taomni tatib ko'ruvchi va ovqat tayyorlash ishlarini nazorat qiluvchi mansabdor shaxs.

9:4 *Egamizning uyida shoh Sulaymon kuydirib, nazr qilgan qurbonliklar* — qadimiy yunoncha, suryoniycha va lotincha tarjimalardan (yana 3 Shohlar 10:5 ga qarang).

9:9 *250 pud* — ibroniycha matnda *120 talant*, taxminan 4 tonnaga to'g'ri keladi.

9:13 *1425 pud* — ibroniycha matnda *666 talant*, taxminan 23 tonnaga to'g'ri keladi.

9:15 *yarim pud* — ibroniycha matnda *olti yuz shaqal*, taxminan 8,5 kiloga to'g'ri keladi.

9:16 *400 misqol oltin* — ibroniycha matnda *300...oltin* deb yozilgan bo'lib, o'lchov birligi berilmagan. 300 biqo (ya'ni yarim shaqal) oltin nazarda tutilgan bo'lishi mumkin, taxminan 1,7 kiloga to'g'ri keladi (3 Shohlar 10:17 ga qarang).

9:16 *"Lubnon o'rmoni" degan uyi* — 3 Shohlar 7:2 ga va o'sha oyatning birinchi izohiga qarang.

9:21 *savdo kemalari* — ibroniycha matnda *Tarshish kemalari*, ulkan savdo kemalari aynan shu nom bilan atalardi. Tarshish hozirgi Ispaniyaning hududida joylashgan bandargoh shahar bo'lib, o'zining katta savdo kemalari bilan mashhur edi. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi BANDARGOH so'ziga qarang.

- 9:21** *turli-tuman maymunlar* — yoki *maymunlar va tovuşlar*.
- 9:25** *uchqur ot* — bu o‘rindagi ibroniycha so‘z *otliq* ma‘nosini ham ifodalashi mumkin.
- 9:27** *shikamora-anjir daraxti* — 1:15 izohiga qarang.
- 9:28** *Misr* — yoki *Muzur* (1:16 ga va o‘sha oyatning izohiga qarang).
- 10:1** *Shakam shahri* — shimoldagi qabilalarga qarashli asosiy shahar (Yoshua 24:1 ga qarang). Bu shahar Quddusdan qariyb 50 kilometr shimolda, Isroil tepaliklarida joylashgan.
- 10:1** *Isroil xalqi* — shimoliy qabilalardan tashkil topgan xalq nazarda tutilgan.
- 10:15** *...Shilo‘lik Oxiyo orqali...Yeribomga bergan so‘zi...* — 3 Shohlar 11:29-39 ga qarang.
- 10:18** *Odoniram* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Hadoram*.
- 10:18** *Isroil* — shu kitobning davomida shimoliy shohlik *Isroil* degan nom bilan, janubiy shohlik esa *Yahudo* degan nom bilan yuritilgan. To‘liqroq ma‘lumotga ega bo‘lish uchun lug‘atdagi ISROIL va YAHUDO so‘zlariga qarang.
- 11:15** *sajdagoh* — ibroniycha matnda *bamax*, ya‘ni “tepalik”. Kan‘on xudolariga topinadigan joylar *bamax* deb atalardi. Odatda bu sajdagohlar tepaliklarda joylashgan bo‘lib, u yerda Kan‘on xudolarining tasvirlari va qurbonliklar keltirish uchun qurbongoh bo‘lardi.
- 11:15** *echki jinlar* — odamlarning tasavvuriga ko‘ra, bu jinlar sahroda yashardilar.
- 11:16** *Egamiz* — ibroniycha matnda *Isroil xalqining Xudosi* — *Egamiz*, ravon o‘qilishi uchun mazkur tarjimada soddalashtirilgan.
- 11:20** *Absalomning qizi Maxo* — Absalomning nevarasi bo‘lgan. 2 Shohlar 14:27 ga ko‘ra, Absalomning yolg‘iz qizi Tamara edi. 13:2 da Maxo Uriyolning qizi deb tanitilgan.
- 11:21** *kanizaklar* — ibroniycha matnda bu so‘zning ma‘nosi quyidagicha: kanizaklar qonuniy xotin bo‘lmasalar-da, xo‘jayinlari ular bilan jinsiy aloqada bo‘lishgan. Qadimgi paytlarda bu ayollarning jiddiy qonuniy huquqlari bo‘lib, xo‘jayinlari ularning erlari sifatida bo‘lgan.
- 12:2** *Raxabom hukmronligining beshinchi yili* — taxminan miloddan oldingi 926 yil.
- 12:3** *Habashistonlik* — ibroniycha matnda *Kushlik*. Kush degan joy Misrdan janubda bo‘lib, hozirgi Sudan va Efiopiya mamlakatlarining bir qismini o‘z ichiga olgan edi.
- 13:2** *Maxo* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Mixiyo*. Uning Maxo degan shakli 3 Shohlar 15:2 dan olingan (yana 11:20 ga qarang).
- 13:8** *Yeribom...yasattirib bergan oltin buzoqlar...* — 3 Shohlar 12:26-30 ga qarang.
- 14:3** *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.
- 14:3** *Ashera* — Kan‘ondagi xalqlar sajda qilgan hosildorlik xudosi bo‘lib, ayol qiyofasida tasavvur qilingan. Uning erkak jufti Baal edi. Asheraning tasvirlari baland ustun shaklida bo‘lib, yog‘ochdan yasalgan edi.
- 14:9** *Habashistonlik* — ibroniycha matnda *Kushlik* (shu bobning 12, 13-oyatlarida ham bor). 12:3 izohiga qarang.

- 14:9** *Morisho shahri* — Quddusdan qariyb 40 kilometr janubi–g‘arbda joylashgan.
- 14:13** *Garor* — Filistlarning shahri bo‘lib, Yahudo yurtidan janubi–g‘arbda joylashgan.
- 15:3** *...uzoq vaqt davomida...* — hakamlar davriga ishora (Hakamlar 2:8-23 ga qarang).
- 15:8** *...Odod o‘g‘li Ozariyo payg‘ambarning aytgan bashoratini eshitgach...* — qadimiy suryoniycha va lotincha tarjimalardan (yana shu bobning 1–oyatiga qarang). Ibroniycha matnda *...bu so‘zlarni va Odod payg‘ambarning aytgan bashoratini eshitgach....*
- 15:10** *Oso hukmronligining o‘n beshinchi yili uchinchi oyi* — miloddan oldingi 895 yilning uchinchi oyi. Ibroniycha kalendarining Shavon oyi nazarda tutilgan. Hozirgi kalendariga ko‘ra, bu oy taxminan mayning o‘rtasidan boshlanadi.
- 15:16** *buvisi* — ibroniycha matnda *onasi*, biroq bu so‘z buvisiga yoki katta momolarning biriga ishora qilishi ham mumkin. 11:20 va 13:1-2 ga ko‘ra, Maxo Osoning buvisi, ya‘ni Osoning otasi Abiyoni tuqqan onasi edi.
- 15:16** *Ashera* — 14:3 ning ikkinchi izohiga qarang.
- 15:16** *malikalik martabasi* — qadimgi Isroilda yuksak martaba hisoblangan (3 Shohlar 2:19 ga qarang).
- 15:16** *Qidron soyliqi* — Quddus shahridan sharqda joylashgan. Soylik — ikki adir oralig‘idagi pastlik. To‘liqroq ma‘lumotga ega bo‘lish uchun lug‘atdagi SOYLIK so‘ziga qarang.
- 15:17** *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.
- 16:1** *Rama shahri* — Quddusdan qariyb 8 kilometr shimolda, Efrayim qirlarida joylashgan.
- 16:4** *Ovil–Bayt–Maxo* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Ovil–Mayim*. Uning Ovil–Bayt–Maxo degan shakli 3 Shohlar 15:20 dan olingan.
- 16:8** *Habashistonliklar* — ibroniycha matnda *Kushliklar*. 12:3 izohiga qarang.
- 17:3** *otasi Oso* — ibroniycha matnda *otasi*. Ba‘zi ibroniy qo‘lyozmalarida va qadimiy yunoncha tarjimada *otasi Dovud*. Bu o‘rinda Oso hukmronligining dastlabki yillariga ishora qilingan bo‘lsa kerak, chunki o‘sha paytlarda Oso Xudoning yo‘lidan yurardi (14:2-6, 11, 15:8-15 ga qarang), hukmronligining so‘nggi yillarida esa u Xudoga suyanmay qo‘ygandi (16:7-12 ga qarang).
- 17:6** *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.
- 17:6** *Ashera* — 14:3 ning ikkinchi izohiga qarang.
- 18:2** *Gilad* — Iordan daryosining sharq tomonidagi o‘lka.
- 18:2** *...Yohushafatni Giladdagi Ramo‘t shahriga hujum qilishga ko‘ndirmoqchi bo‘lib...* — o‘sha davrda Ramo‘t shahri Oram shohining qo‘li ostida edi (3 Shohlar 22:1-4 ga qarang).
- 19:3** *Ashera* — 14:3 ning ikkinchi izohiga qarang.
- 20:1** *Mavun xalqi* — qadimiy yunoncha tarjimaning ba‘zi qo‘lyozmalaridan. Ibroniycha matnda *Ommonliklar*.
- 20:2** *Edom* — bitta ibroniy qo‘lyozmasidan. Ibroniycha matnda *Oram*. “Oram” va “Edom” so‘zlari ibroniychada deyarli bir xil yoziladi. Edom O‘lik dengizning janubida

joylashgan yurt edi.

20:2 *En-Gedi* — O'lik dengizning g'arbiy qirg'og'ida joylashgan shahar.

20:10 *Edom yurti* — ibroniycha matnda *Seir tog'lari* (shu bobning 22, 23-oyatlarida ham bor). Edom yurtining yana bir nomi Seir edi.

20:16 *Yarubol adirlari* — En-Gedi yonida (shu bobning 2-oyatiga va o'sha oyatning ikkinchi izohiga qarang).

20:25 *...ular ko'p miqdorda yuk hayvonlarini, mol-holni...* — qadimiy yunoncha tarjimadan. Ibroniycha matnda *...ular murdalar orasidan ko'p miqdorda mol-holni...*

20:25 *kiyim-kechaklar* — ba'zi ibroniy qo'lyozmalaridan va qadimiy lotincha tarjimadan. Ibroniycha matnda *murdalar*.

20:26 *Baraka* — ibroniy tilida bu so'z, xuddi o'zbek tilidagiday, qut-baraka ma'nosini ifodalaydi, lekin *hamdu sano* ma'nosida ham kelishi mumkin.

20:33 *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.

20:36 *savdo kemalari* — ibroniycha matnda *Tarshish kemalari*. 9:21 ning birinchi izohiga qarang.

20:37 *dengiz* — ibroniycha matnda *Tarshish*. Mazkur o'rinda bu so'z uzoq safarga chiqish va o'zga yurtlarga borib, savdo-sotiq bilan shug'ullanishga ishora qiladi. 9:21 ning birinchi izohiga qarang.

21:7 *U...va'da qilgan edi* — 3 Shohlar 11:36 ga qarang.

21:10 *...hozirgacha...* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

21:10 *Libna shahri* — Quddusdan qariyb 20 kilometr g'arbda joylashgan.

21:11 *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.

21:16 *Habashiston* — ibroniycha matnda *Kush*. 12:3 izohiga qarang.

21:17 *Oxoziy* — ibroniycha matnda *Yohuxoz*, Oxoziyoning yana bir ismi (22:1 ga qarang).

22:2 *yigirma ikki* — qadimiy yunoncha tarjimaning ba'zi qo'lyozmalaridan va qadimiy suryoniycha tarjimadan (yana 4 Shohlar 8:26 ga qarang). Ibroniycha matnda *qirq ikki*.

22:5 *Yoram* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Yohuram* (shu bobning 6, 7-oyatlarida ham bor).

22:5 *Gilad* — Iordan daryosining sharq tomonidagi o'lka.

22:6 *Yizril shahri* — Isroilning shimolida, Ramo'tdan qariyb 65 kilometr masofada joylashgan.

22:6 *Oxoziy* — ba'zi ibroniy qo'lyozmalaridan, qadimiy yunoncha, suryoniycha va lotincha tarjimalardan (yana 4 Shohlar 8:29 ga qarang). Ibroniycha matnda *Ozariyo*.

22:7 *nevarasi* — ibroniycha matnda *o'g'li*. Aslida Yohu Nimshining nevarasi edi (4 Shohlar 9:2 ga qarang). Ibroniychada *o'g'il* so'zi *nasl* ma'nosida ham ishlatiladi.

22:10 *Otaliyo* — Isroil shohi Axabning qizi — Yahudo shohi Yohuramning bevasi edi (21:5-6, 22:2 ga qarang).

22:11 *Yohusheva* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Yohushaviyat*. Uning

Yohusheva degan shakli 4 Shohlar 11:2 dan olingan.

23:11 *shohlik qonunlari* — yoki *shohlik muhri*. Bu o'ringa ishlatilgan ibroniycha so'z qonunlarning bir nusxasini (Qonunlar 17:18-19 ga qarang) yoki shohlik muhri bo'lgan uzukni bildiradi. Bunday muhr shoh hokimiyatining ramzi edi.

24:6 *Muqaddas ahd chodiri* — ibroniycha matnda *Guvohlik chodiri*, Muqaddas chodirning yana bir nomi. Ibroniycha matndagi iboraning *guvohlik* so'zi o'nta amr yozilgan ikkita tosh lavhaga ishora qiladi. Bu tosh lavhalar Xudo va Uning xalqi o'rtasida tuzilgan ahdning dalili, ya'ni toshga bitilgan guvohlik bo'lib xizmat qilardi. Muso davrida bu ikki tosh lavha Muqaddas chodirdagi Ahd sandig'ining ichida saqlanardi (Chiqish 40:20 ga qarang).

24:18 *Ashera* — 14:3 ning ikkinchi izohiga qarang.

24:23 *yilning oxiri* — ibroniycha kalendarga ko'ra, bahorning boshlanishiga — mart oyining o'rtasiga to'g'ri keladi.

24:26 *Yo'zabad* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Zabad*. Uning Yo'zabad degan shakli 4 Shohlar 12:21 dan olingan.

24:26 *Sho'mer* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Shimrit*. Uning Sho'mer degan shakli 4 Shohlar 12:21 dan olingan.

25:4 *Egamiz...amr qilgan edi* — Qonunlar 24:16 ga qarang.

25:6 *200 pud* — ibroniycha matnda *100 talant*, taxminan 3,4 tonnaga to'g'ri keladi.

25:7 *Isroil* — ibroniycha matnda *Efrayim*. Efrayim qabilasi Isroilning shimoliy qismidagi eng katta va nufuzli qabila bo'lgani bois, Eski Ahdning ba'zi o'rinlarida Efrayim degan nom Isroilga, ya'ni shimoliy shohlikka nisbatan ishlatilgan. Bu shohlikning poytaxti Samariya edi. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi EFRAYIM so'ziga qarang.

25:10 *Isroil* — ibroniycha matnda *Efrayim*. Shu bobning 7-oyati izohiga qarang.

25:11 *Tuz vodiysi* — O'lik dengizning janubidagi o'lka.

25:11 *Edom* — ibroniycha matnda *Seir* (shu bobning 14-oyatida ham bor). Edom yurtining yana bir nomi Seir edi.

25:17 *Yoho'sh* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Yo'sh* (shu bobning 18, 21, 23, 25-oyatlarida ham bor).

25:17 *...menga jang maydonida ro'baro' kelib ko'r-chi...* — ibroniycha matnda *...kel, bir-birimizga yuzlanaylik...*, bu vaziyatda jang maydonida kuch sinashishga da'vat.

25:21 *Bayt-Shamash shahri* — Quddusdan qariyb 24 kilometr janubi-g'arbda joylashgan edi.

25:23 *Oxozio* — ibroniycha matnda *Yohuxoz*, Oxoziyoning yana bir ismi (22:1, 11 ga qarang).

25:23 *400 tirsak* — taxminan 180 metrga to'g'ri keladi.

25:24 *Obidadom* — 1 Solnomalar 13:13-14 ga qarang.

25:27 *Laxish shahri* — Quddusdan qariyb 35 kilometr janubi-g'arbda joylashgan edi.

25:28 *Dovud qal'asi* — ba'zi ibroniy qo'lyozmalaridan, qadimiy yunoncha, suryoniycha

va lotincha tarjimalardan (yana 4 Shohlar 14:20 ga qarang). Ibroniycha matnda *Yahudo shahri*.

26:2 *Elet shahri* — Sinay yarim orolining sharqida, Qizil dengizning shimoliy qirg'og'idagi bandargoh shahar.

26:5 ...*Zakariyo unga Xudoning yo'lidan yurishni o'rgatardi* — ba'zi ibroniy qo'lyozmalaridan, qadimiy yunoncha va suryoniycha tarjimalardan. Ibroniycha matnda ...*Zakariyo Xudoning vahiylarini ta'birlovchi edi*.

26:8 *Mavun xalqi* — qadimiy yunoncha tarjimadan. Ibroniycha matnda *Ommonliklar*.

26:18 *Bu Horun naslidan bo'lgan ruhoniylarning ishidir* — Chiqish 30:1-10, Sahroda 16:39-40 ga qarang.

26:19 ...*yara toshdi* — bu ibora ibroniychada har xil teri kasalliklariga nisbatan ishlatilgan so'zning tarjimasidir (shu bobning 20, 21, 23-oyatlarida ham bor). Odatda bu ibora moxov kasalligiga ishora deb tushuniladi. Teri kasalliklaridan birortasiga yo'liqqan kishi harom hisoblanar edi. Xasta odam kasalligini boshqalarga yuqtirmasligi va ularni harom qilmasligi uchun, boshqalardan ajratib qo'yilar edi (Levilar 13:45-46 ga qarang).

27:2 ...*otasidan farqli ravishda Egamizning Ma'badida tutatqi tutatmadi* — 26:16-18 ga qarang.

27:3 *Ofel tepaligi* — ko'hna Quddus shahri aynan shu tepalik ustida joylashgan bo'lishi mumkin. Shaharning bu qismi yana "Dovud qal'asi" deb atalar edi.

27:5 *200 pud* — ibroniycha matnda *100 talant*, taxminan 3,4 tonnaga to'g'ri keladi.

27:5 *100.000 tog'ora* — ibroniycha matnda *10.000 kor*, taxminan 2200 tonnaga to'g'ri keladi.

28:3 *soylik* — ikki adir oralig'idagi pastlik. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi SOYLIK so'ziga qarang.

28:3 ...*hatto o'z o'g'illarini qurbonlik qilib, olovda kuydirdi* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasini ...*hatto o'z o'g'illarini olovdan o'tkazdi*. Butparast xalqlarga xos bo'lgan bu jirkanch odat Xudoning nazarida o'taketgan qabihlik edi.

28:4 *Sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.

28:7 *Isroil* — ibroniycha matnda *Efrayim*. 25:7 izohiga qarang.

28:12 *Isroil* — ibroniycha matnda *Efrayim*. 25:7 izohiga qarang.

28:18 ...*Yahudo qir etaklari...Nagav cho'li...* — Yahudo qirlari Yahudo yurtining g'arbida, Nagav cho'li esa hozirgi Isroilning janubida, ya'ni O'lik dengizning janubi-g'arbida joylashgan edi. Demak, Filistlar g'arbdan, Edomliklar esa janubi-sharqdan hujum qilishgan.

28:20 *Tig'latpilar* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Tig'latpilnasar*. Tig'latpilar miloddan oldingi 745-727 yillarda hukmronlik qilgan.

29:3 *birinchi oy* — ibroniy kalendarining Nison oyi nazarda tutilgan (Nison oyi Abib oyi deb ham ataladi). Hozirgi kalendariga ko'ra, bu oy taxminan martning o'rtasidan boshlanadi.

29:3 ...*Hizqiyo...Egamizning uyi eshiklarini qaytadan ochdi* — shoh Oxoz Ma'bad eshiklarini qulflab qo'ygan edi. Shu sababdan xalq u yerda Xudoga sajda qila olmagandi (28:22-25 ga qarang).

29:15 ...*Egamizning uyini poklay boshladilar* — 1 Solnomalar 23:28 ga qarang.

29:16-17 *Qidron soyligi* — 15:16 ning oxirgi izohiga qarang.

29:16-17 *birinchi oy* — shu bobning 3-oyatiga berilgan birinchi izohga qarang.

29:21 *gunoh qurbonligi* — birortasi bilmay qilgan gunohi uchun Xudodan kechirim so'rab keltirgan qurbonligi. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi QURBONLIK so'zi ostida berilgan GUNOH QURBONLIGI iborasiga qarang.

30:1-4 *Fisih ziyofati* — Isroil xalqining Misrdagi qullikdan ozod bo'lishi munosabati bilan nishonlangan ziyofat (Chiqish 12:1-42 ga qarang).

30:1-4 *birinchi oy* — 29:3 ning birinchi izohiga qarang.

30:1-4 *ikkinchi oy* — ibroniy kalendarining Ziv oyi nazarda tutilgan. Hozirgi kalendarga ko'ra, bu oy taxminan aprelning o'rtasidan boshlanadi.

30:6 *Ossuriya bosqinchilari* — 4 Shohlar 17:1-23 ga qarang.

30:6 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (Ibtido 32:27-28 ga qarang).

30:13 *Xamirturushsiz non bayrami* — bu bayram Fisih ziyofatining ertasi kuni boshlanar edi. Bir-biriga ulanib ketgani uchun, bu ikkala bayramga bitta bayram deb ishora qilingan (shu bobning 15, 21-oyatlariga qarang). Isroil xalqi Fisih taomi bilan birga va bir hafta nishonlanadigan Xamirturushsiz non bayrami davomida faqat xamirturushsiz nonlarni iste'mol qilishi kerak edi (Chiqish 12:14-20, 13:3-10 ga qarang).

30:14 *Qidron soyligi* — 15:16 ning oxirgi izohiga qarang.

31:1 *Ashera* — 14:3 ning ikkinchi izohiga qarang.

31:1 *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.

31:5 *ushr* — har qanday daromadning o'ndan bir qismi. Levilar 27:30-33, Qonunlar 14:22-29, 26:12-13 ga qarang.

31:7 *uchinchi oy* — ibroniy kalendarining Shavon oyi nazarda tutilgan. Hozirgi kalendarga ko'ra, bu oy taxminan mayning o'rtasidan boshlanadi.

31:7 *yettinchi oy* — ibroniy kalendarining Tishri oyi nazarda tutilgan (Tishri oyi Itanim oyi deb ham ataladi). Hozirgi kalendarga ko'ra, bu oy taxminan sentabrning o'rtasidan boshlanadi.

32:1 *Ossuriya shohi Sanxariv* — miloddan oldingi 705-681 yillarda Ossuriyada hukmronlik qilgan.

32:5 *Millo* — Dovud qal'asi tepalik ustida edi. Bu tepalikning sharq tomoni o'pirilib ketgani uchun uni tuzatish shart bo'lgan. Tepalikning o'pirilib ketgan joyi tuproq bilan to'ldirilgan, kengaytirilgan va mustahkamlangan edi. Tepalikning bu qismi Millo deb atalardi.

32:9 *Laxish shahri* — Quddusdan qariyb 35 kilometr janubi-g'arbda joylashgan edi.

32:12 *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.

32:12 *U Yahudo xalqiga va Quddusliklarga...deb aytgan ekan* — Hizqiyoning qilgan ishlaridan Xudo mamnun edi (Qonunlar 12:2-7, 4 Shohlar 18:3-5 ga qarang). Ammo Ossuriya shohi bu so'zlarni Yahudo xalqini va Quddus aholisini Hizqiyoga qarshi qo'zg'atish niyatida, Xudoga itoat qilmaslikka va ishonmaslikka undash maqsadida aytgan edi (shu bobning 13-19-oyatlariga qarang).

32:22 *Yahudo xalqiga Egamiz har tarafdin osoyishtalik ato qildi* — qadimiy yunoncha va lotincha tarjimalardan. Ibroniycha matnda *Yahudo xalqini Egamiz har tomondan boshqarardi*.

32:30 *...qazdirgan quvur orqali suvni Quddus ichiga olib kirdi* — bu quvur 520 metr uzunlikda bo'lib, qoyani o'yib qilingan edi. Suv quvur orqali shahar devori tashqarisidagi Gixo'n soyligidan shahar ichidagi Siloam hovuziga kelib tushar edi. Yana shu bobning 2-4-oyatlariga qarang.

32:31 *...Bobil shahzodalari...o'z elchilarini Hizqiyu huzuriga jo'natganlarida...* — 4 Shohlar 20:12-19 ga qarang.

32:33 *...Dovud nasli xilxonasining to'riga dafn qilindi* — yoki *...Dovud naslining xilxonasiga, tepalikning yuqori qismiga dafn qilindi*.

33:3 *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.

33:3 *Ashera* — 14:3 ning ikkinchi izohiga qarang.

33:6 *soylik* — ikki adir oralig'idagi pastlik. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi SOYLIK so'ziga qarang.

33:6 *O'g'illarini Xinum soyligida qurbonlik qilib, olovda kuydirdi...* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasi *O'g'illarini Xinum soyligida olovdan o'tkazdi...* Butparast xalqlarga xos bo'lgan bu jirkanch odat Xudoning nazarida o'taketgan qabihlik edi.

33:7 *Xudo bu uy to'g'risida...shunday degan edi...* — 3 Shohlar 9:3-5 ga qarang.

33:14 *Ofel tepaligi* — 27:3 izohiga qarang.

33:19 *valiylar kitobida* — yoki *Xo'zay kitobida*.

34:3 *sajdagohlar* — 11:15 ning birinchi izohiga qarang.

34:3 *Ashera* — 14:3 ning ikkinchi izohiga qarang.

34:20 *Mixiyo* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Mixo*. Uning Mixiyo degan shakli 4 Shohlar 22:12 dan olingan.

34:20 *Axbor* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Abdo'n*. Uning Axbor degan shakli 4 Shohlar 22:12 dan olingan.

34:22 *Tixvo* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Toqqat*. Uning Tixvo degan shakli 4 Shohlar 22:14 dan olingan.

34:22 *Xarxas* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Xasra*. Uning Xarxas degan shakli 4 Shohlar 22:14 dan olingan.

34:25 *...o'z qo'llari bilan yasagan butlari tufayli...* — yoki *...qilgan barcha qilmishlari tufayli...*

- 34:30** *Tavrot kitobi* — ibroniycha matnda *Ahd kitobi*, Tavrot kitobining yana bir nomi (shu bobning 14, 15, 19–oyatlariga qarang).
- 35:1** *Fisih ziyofati* — 30:1-4 ning birinchi izohiga qarang.
- 35:1** *Birinchi oy* — 29:3 ning birinchi izohiga qarang.
- 35:4** *Shoh Dovudning va o'g'li Sulaymonning yozib qoldirgan ko'rsatmalariga muvofiq...* — 1 Solnomalar 23:1-26:32 ga qarang.
- 35:20** *Yo'shiyo unga qarshi otlandi* — o'sha paytda Misr fir'avni Nexo (miloddan oldingi 609-595 yillarda hukmronlik qilgan) Ossuriyaliklar tomonida edi. Nexo Ossuriya shohining qo'li ostidagi yerlarni saqlab qolishda unga yordam bermoqchi bo'lib, Bobil lashkariga qarshi urush qilish uchun shimol tomon yo'l olgandi. Yahudo shohi Yo'shiyo esa Misr va Ossuriyaning bu ittifoqidan mamnun emasdi, chunki ularning kuchayishi Yahudo shohligining osoyishtaligiga xavf solishi mumkin edi.
- 35:22** *Magido'* — Jalila ko'lidan qariyb 40 kilometr janubi–g'arbda joylashgan.
- 35:25** *Shu kunga qadar...* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.
- 36:3** *200 pud* — ibroniycha matnda *100 talant*, taxminan 3,4 tonnaga to'g'ri keladi.
- 36:3** *2 pud* — ibroniycha matnda *bir talant*, taxminan 34 kiloga to'g'ri keladi.
- 36:6** *Bobil shohi Navuxadnazar* — miloddan oldingi 605-562 yillarda Bobilda hukmronlik qilgan.
- 36:6** *U Yohayiqimni Bobilga olib ketish niyatida zanjirband qildi* — Navuxadnazar Yohayiqimni Bobilga olib ketganmi yoki yo'qmi, matnda aniq yozilmagan. Yohayiqim uch yil davomida Navuxadnazarga qaram bo'ldi. Oxiri, u Navuxadnazarga qarshi isyon ko'tardi. Yohayiqim Quddusda vafot etgan bo'lishi mumkin (4 Shohlar 24:1-6 ga qarang). Shundan keyin uning o'g'li Yohayixin Yahudo taxtiga o'tirdi. Navuxadnazar uni miloddan oldingi 597 yilda Bobilga asir qilib olib ketdi (4 Shohlar 24:8-15 ga qarang).
- 36:7** *saroy* — yoki *ma'bad*.
- 36:9** *o'n sakkiz* — bitta ibroniy qo'lyozmasidan, qadimiy suryoniycha tarjimadan va qadimiy yunoncha tarjimaning ba'zi qo'lyozmalaridan (yana 4 Shohlar 24:8 ga qarang). Ibroniycha matnda *sakkiz*.
- 36:10** *amaki* — ibroniycha matnda *aka* yoki *uka*, biroq bu ibroniycha so'z umuman har qanday erkak qarindoshga nisbatan ham ishlatiladi. 4 Shohlar 24:17 ga ko'ra, Zidqiyo Yohayixinning amakisi edi.
- 36:17** *Bobil* — ibroniycha matnda *Xaldey*, o'sha vaqtda Bobil yurti shu nom bilan ham atalardi.
- 36:21** *Yerga dam berilmagan yillar* — Tavrot qonuniga ko'ra, har yettinchi yili yerga ishlov berish, ekin ekish Isroil xalqiga man etilgandi (Levilar 25:1-7 ga qarang).
- 36:21** *...Egamizning Yeremiyo payg'ambar orqali aytgan so'zlari...* — Yeremiyo 25:11, 29:10 ga qarang.
- 36:22** *Kurush hukmronligining birinchi yili* — miloddan oldingi 538 yil. Midiya va Fors lashkarlari shoh Kurush boshchiligida Bobil shahrini miloddan oldingi 539 yilda bosib olgan edilar. Shoh Kurush miloddan oldingi 530 yilgacha Bobilda hukmronlik qildi. U Kir

ismi bilan ham tanilgan.

36:22 *Egamizning Yeremiyo orqali bildirgan soʻzlari* — shu bobning 21-oyatiga berilgan ikkinchi izohga qarang.